

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)

[Redaktion](#)

(Tidigare nummer)

(Register)

NUMMER 1 1997

speglar årets **Humanistdagar** som gick av stapeln 19-23 oktober på temat **Möten Mellan Människor**

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Högskolan i Växjö

[webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Föredrag hållna under Humanistdagarna:

Gunilla Byrman, [Europanto eller svenska?](#)

Gunlög Fur, [Konsten att se](#)

Bröderna Hesselius möte med indianer i östra Nordamerika på 1700-talet

Lena Holmén, [Rom och Wittenberg eller Lima och Tokio?](#)

Nya tolkningar av kristen tro

Lennart Johnsson, [Religionsvetenskap mellan himmel och helvete](#)

Staffan Klintborg, [Möten via mellanhand](#)

Kärlekens och dödens instrument i romanen *Den engelske patienten* och filmen *Pianot*

Artiklar skrivna i samband med Humanistdagarna:

Christina Angelfors, [Simone de Beauvoir - ständigt aktuell](#)

Börje Björkman, [Fattighjälp till Sveriges ära](#)

Kommunal utrikespolitik i Växjö år 1905?

Alain Bulle, [Passion och kärlek](#)

Om världslitteraturens eviga inspirationskälla

Gunilla Colliander, [Språk- och kulturnavet](#)

Svenska som andraspråk har fått en ny mötesplats

Peter Danielsson, [Tragiskt möte på havet](#)

Om Skagerrakslaget våren 1916

Evald Johansson, [Några ord om Heinrich von Kleist](#)

Olle Larsson, [1600-talsmänniskan och den straffande Guden](#)

Ingrid Nettekver, [Möten i två ungdomsböcker](#)

Om *Anarkai* av Per Nilsson, och *Häxbrygden* av Maj Bylock

Magnus Nilsson, [Peder Sjögren - En bortglömd smålänning på frammarsch?](#)

Bärbel Westphal, [Vem möter du på bussen?](#)

Elisabeth Wåghäll, [Fast i nätet - en humanistisk utopi?](#)

Föredrag hållna i andra sammanhang:

Olle Larsson, [Att använda biskopsvisitationsprotokoll som historisk källa](#)

Håkan Nordmark, [En man mitt i den svenska stormakttidens](#)

[utkant](#)

Om Petter Rudebeck och hans annorlunda historia

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)

[HumaNettens hemsida](#)

[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Högskolan i Växjö](#).

HumaNetten har kommit till för att förverkliga ett av målen i institutionens [Verksamhetsplan och kvalitetsprogram](#), nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets.

HumaNetten är också tänkt som ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt.

Preliminärt kommer vi att ge ut ett nummer per termin, varvid recensioner och debattinlägg löpande infogas i det aktuella numret.

De presumtiva bidragen vill vi ha insända i formaten Word eller RTF.

Redaktionellt ansvar för detta provnummer har [Börje Björkman](#) och [Agneta Fridhammar](#).

Adresser, telefon- och telefaxnummer

Institutionen för humaniora, Högskolan i Växjö, 351 95 VÄXJÖ, tel 0470-708000 (vx), fax 0470-751888

Börje Björkman: epost [Borje.Bjorkman@hum.vxu.se](mailto:borje.bjorkman@hum.vxu.se), tel 0470-708661

Agneta Fridhammar: epost Agneta.Fridhammar@hum.vxu.se, tel 0470-708520

Europanto eller svenska?

Av Gunilla Byrman, universitetslektor i nordiska språk

I slutet av sommaren fick jag se följande rubrik i den dagstidning jag prenumererar på:

Esto ist keine known lingua

I ingressen kunde man läsa: "Europanto - det nya konstruerade språket - snart i var mans mun?" Det lät ju intressant. Men vad är egentligen europanto? När jag började göra efterforskningar om detta, visade det sig att det inte fanns mycket tillgängliga fakta om språket. Det är ett konstruerat språk under utarbetande av italienaren Diego Marani, som arbetar som tolk i EU:s ministerråd i Bryssel. Det sägs att skräck och skratt sprider sig i EU:s korridorer, skratt eftersom det är ett påhitt, skräck eftersom det faktiskt påstås fungera (Törnberg 1997). Det sista tillåter jag mig att betvivla. Men ett gemensamt europeiskt språk är helt i linje med EU-tanken.

Om det skulle fungera, så skulle EU för närvarande kunna spara 2,4 miljarder kronor om året. För det är så mycket som inom EU läggs ner på tolkning och översättningar (Törnberg 1997).

Diego Marani menar att mest användbart skulle europanto bli i kommersen på internet. Han hävdar att många européer inte förstår engelska särskilt bra, och det har han nog rätt i. Men europanto skulle bli begripligare eftersom språkbrukarna kan snappa upp ett ord här och ett ord där ur de stora europeiska språken.

Låt oss läsa följande text, hämtad ur en artikel om europanto på europanto författad av Diego Marani:

"Que would happen if, wenn du open your computero, finde eine message in esta lingua? No est englando, no est germano, no est espano, no est franzo, no est keine known lingua aber du understande! Wat happen so?

Habe your computero eine virus caught? Habe du sudden BSE gedveloped? No, du esse lezendo la neue europese lingua: de europanto!

Europanto ist uno melangio van de meer importantes europese linguas mit also eine poquito van andere europese linguas, sommige latinus, sommige old grec." (<http://www.factory.org/nettime/archive/0302.htm>)

Det var väl inte så svårt, tänker du. Nä, kanske inte. Och Marani menar att europanton är tillgänglig för alla med språköra och vissa kunskaper i de stora europeiska språken. Så länge Diego Marani ensam traderar det nya språket är det oproblemiskt. Men hur ska alla andra göra som vill använda det? Låt oss titta på ett konkret exempel. Hur ska den enkla meningen: *Hur mycket kostar det?* uttryckas på europanto? Det är ju en synnerligen relevant mening om språket ska användas som kommersspråk på internet. Nedan är meningen uttryckt på de sex största europeiska språken, svenskan ingår naturligtvis inte.

eng How much does it cost?
ty Wieviel kostet das?
holl Hoeveel kost dit?
fr Quel est le prix?

sp ¿Cuánto cuesta?
ital Quanto costa?

Så länge de olika stora språken används är allt gott och väl. Men hur ska en användare av europanto sätta samman orden så det blir europanto av det? Det har inte Diego Marani talat om för oss än. Det finns ju faktiskt många sätt, närmare bestämt 144, på vilka en person med språköra kan sno ihop den meningen. En fras kan kanske se lite olika ut beroende på vilka språk som användaren känner bäst till. Här lurar onekligen ett kodifieringsproblem. Hur ska det heta:

Wieviel costa?
How much est le prix?
Hoeveel cuesta?
Quanto kost dit?
Cuánto kostet it? osv.

Diego Marani får europanton att framstå som paradisk, en tillvaro utan glosplugg, grammatik och andra tråkigheter. Nu kan plötsligt alla européer förstå varandra utan besvär.

Problemet

Men är det inte något Diego Marani har missat? Jo, det tror jag. Det viktigaste är att de flesta medborgare i Europa inte har tillräckliga kunskaper i språk som inte är deras eget modersmål. När dominanta nationer, ekonomier och språk möter mindre nationer, ekonomier och språk: Vad händer då? Min tanke går till vårt eget modersmål, som är ett litet språk i en liten nation. Hur det är med ekonomin låter jag vara osagt.

Kan europanto hota vårt nationalspråk? Förmodligen inte, men en sak är säker; det kan redan nu vara svårt att göra sig hörd på svenska i EU och faktiskt även i Sverige. Margareta Westman, professor och chef för Svenska språknämnden i Stockholm, och professor Ulf Teleman i Lund, ordförande i språknämnden, har diskuterat detta i tidskriften *Språkvård*, under rubriken "Behöver vi en nationell språkpolitik?". De skriver:

"Nationalspråkens villkor håller på att ändras i en värld av europeisk och global integrering. Det är ingen orimlig följd av att själva nationalstaten som idé och företeelse håller på att omprövas och omdanas. Vårt land utgör inget undantag och inte heller vårt språk." (Teleman & Westman 1997:5)

Eftersom den politiska autonomin försvagas för de länder som är medlemmar i EU kan svenska språkets självklara ställning i Sverige rubbas. Av den anledningen har språkligt medvetna svenskar rest krav på en tydlig svensk språkpolitik. Tidigare har svenskan varit så självklar i Sverige att det inte har behövts någon speciell språkpolitik.

Sverige kom med i EU 1 januari 1995, och EU har för tillfället 15 medlemsstater och 11 officiella EU-språk. Låt oss anta att ytterligare 6 nationer blir medlemmar. Då kommer det att finnas 272 översättnings- och tolkningsriktningar; denna utveckling kan förmodligen inte fortgå hur långt som helst. Redan nu lägger EU 40 % av sin administrativa budget på översättningar. Kanske kommer det i framtiden att bli så, att EU kommer att ha tre huvudspråk och då tänker jag på engelska, tyska och franska. Denna utveckling kommer att leda till ökade klyftor mellan beslutsfattare och vanliga människor här hemma. Då blir det svårare att föra samhällsdebatten på svenska. Det är ovedersägligen så att språkpolitiken, kanske språkplaneringen och språkvården kommer att bli allt viktigare i EU (Westman 1996).

Svenskans ställning i Sverige

I nuläget finns svenskan på ett sammanhållet område, den har en tusenårig historia och är på så sätt ett oomstritt huvudspråk här i landet. Också för de stora invandrargrupperna i

Sverige används svenska i kommunikationen dem emellan och mellan invandrare och infödda svenskar. Dessutom är svenskans språkhistoria grundligt kartlagd och skriftspråket väldokumenterat i ordböcker och grammatikor. Allt detta skapar basen för språklig identitet.

Trots alla larmrapporter om funktionell analfabetism, så är läskunnigheten stor både bland vuxna och ungdomar enligt internationella undersökningar. Vi har en stark tradition att läsa böcker, men framför allt dagstidningar (Teleman & Westman 1997:5ff). Språksituationen för svenskspråkiga i Sverige kan sammanfattas så här:

PRIVATSFÄR	SAMHÄLLSSFÄR	GLOBAL SFÄR
hem	skola, utbildning	
sjukvård	sjukvård	medicin
	M teknik	M teknik
	E vetenskap	E vetenskap
umgänge	D offentliga	D internationell politik
	I angelägenheter	I
fritid	E kulturliv	E kulturindustri
arbetsplats	R näringsliv	R kommersiell verksamhet
närspråk	standardspråk	internationellt språk
	svenska	(bara engelska?)

(Westman 1996:183)

I bilden finns tre sfärer och de flesta människor rör sig mellan sfärerna. Det finns en privatsfär som rör hemmet och det vardagliga arbetslivet. Dessutom deltar vi i eller får del av olika offentliga verksamheter i samhällssfären, för det mesta förmedlade av massmedierna, dvs. tv, radio och tidningar. Vi nås också i högre eller lägre grad av information och impulser från världen utanför, från den globala sfären.

I alla sfärerna är språket det fundamentala kommunikationsmedlet. Svenskan är ett enhetligt språk, men trots det vet alla att det finns varianter. Vardagsspråket eller närspråk, som består av olika dialektala varianter, används i privatsfärer, och standardspråket används i samhällssfären. Någon form av standardsvenska används för det mesta och än så länge inom utbildning, teknik, vetenskap, politik, administration, näringsliv, kultur och underhållning.

Den globala sfären har genom förbättrad kommunikation och medieteknik blivit alltmer påtaglig i Sverige på senare år. Detta har lett till att engelskan av många svenskar anses vara ett hot mot vårt modersmål. Margareta Westman menar att det inte finns någon risk för att svenskan ska ätas upp inifrån av engelskan (*Språkvård* i NE). Men det skulle vara bekymmersamt om engelska kom att användas alltför mycket inom forskning, högre utbildning och skola.

Vårt modersmål har börjat att förlora funktionsdomäner, dvs. det finns sammanhang och ämnesområden där svenska inte längre är självklart språk även inom Sveriges gränser. Detta gäller både tal och skrift inom teknik, vetenskap och medicin. Där används engelska oftare än svenska. Det verkar som om engelska i någon utsträckning begränsar de områden där svenska skulle kunna vara gångbar.

Följande möjliga framtidsscenario har framställts, i vilket vissa händelser har fått effekter på sammanhang där svenskan kan användas. Dessa händelser omfattar:

1. Internationalisering av vetenskap och högre utbildning. Engelskan används eftersom den har bättre räckvidd i vissa diskurser. Detta kan innebära att svenska är på väg ut inom vetenskap. Teleman framför tanken att svenska som vetenskapligt språk blev en parentes på ett par hundra år.
2. Försvagning av den nationella autonomin. EU-inträdet 1995 medför att vissa beslut tas på övernationell nivå. Svenskans roll som politiskt och administrativt språk har därigenom fått konkurrens av de stora språken i Europa.
3. Europeisering av näringslivet. Många stora företag har engelska som koncernspråk, vilket innebär att tjänstemännen planerar och förhandlar på engelska. Hur mycket av svensk företagsamhet kommer i framtiden att bedrivas på svenska? Kommer svenska att reduceras till ett hemmaspråk?
4. Internationalisering av populärkulturen. Kultur- och underhållningsbranschen får sina starkaste impulser från USA. Detta gör att mycket engelska inryms i exempelvis sångspråk, böcker, tidningar, tidskrifter och naturligtvis i reklamspråk. (Teleman 1992:15)

Ulf Teleman ger underlag för påståendet att dessa skeenden redan är väl i gång. Bland annat pekar han på hur högre utbildning och vetenskap domineras av engelska genom att visa upp följande statistik över avhandlingar som författats vid Lunds universitet 1991:

Ämne	engelska	svenska	övriga
teologi	1	1	-
juridik	-	4	-
medicin	60	-	-
odontologi	6	-	-
teknologi	14	3	-
humaniora	4	12	-
samh.-vet.	7	12	3
mat.-nat.	23	-	-

(Teleman 1992:12)

Ulf Teleman (1992:10) skriver följande visdomsord om problem som kan uppstå när språkbrukaren måste använda ett annat språk än modersmålet: "Många har gjort erfarenheten att man inte bara blir mindre rolig på ett främmande språk utan också dummare, har sämre överblick, är mindre kreativ."

Svenskans framtid och möjligheter

Innehållet i Westmans och Telemans artikeln - "Behöver vi en nationell språkpolitik?" - kan ses som en programförklaring till svensk språkpolitik och kan sägas utmytna i att vi som svensktalande ska bejaka mångfald. Jag tolkar det som mångfald för olika geografiska, kulturella och sociala varianter av talad svenska. Samtidigt måste skriftspråket vara ett fullvärdigt språk för alla användare. Den officiella svenska hållningen är att svenskan inte får marginaliseras inom någon domän.

Ett stöd för svenska språket är att vi har en stor och levande litteratur och en stark standardisering av skriftspråket. Men språkets framtid är avhängig av hur landets nationella autonomi kommer att se ut i ett integrerat Europa (Teleman 1992:16).

Teleman och Westman föreslår språkliga konsekvensutredningar i samband med politiska beslut som kan tänkas påverka svenska språkets villkor. De grundläggande målen är:

1. Svenskan ska vara ett komplett språk i Sverige.

2. Svenska ska fortsatt vara det samhällsbärande språket utan inskränkningar i Sverige samt ett officiellt språk i EU.

Således måste svenskan förbli ett fullfjädrat språk i Sverige. Om funktionsområden som teknik, vetenskap, politik, näringsliv och kultur helt skulle övergå till engelska, så skulle det bli svårare för vanligt folk att känna sig hemma på sådana områden. Folkupplysningen skulle bli mycket sämre, och en elit skulle sköta våra gemensamma angelägenheter (Teleman & Westman 1997:14).

Margareta Westman anser att alla svenskspråkiga ska betrakta svenska språket som ett särskilt kulturkapital som vi alla har ansvar för. Om vi förslösar det så går det inte att låna upp det på den internationella finansmarknaden (Westman 1996:193).

Konstruerade språk - en tillgång?

Låt oss nu återvända till europanton och andra konstruerade språk. Det är nämligen inte första gången någon kommer på tanken att konstruera ett nytt språk. Namnet europanto för tankarna till esperanto, som konstruerades 1887 av polacken Ludwik Lazar Zamenhof. Konstruktören hade planer på att göra esperanto till ett världsspråk, men utvecklingen har gått därhän att det bara är en krympande skara entusiaster som är intresserade (Törnberg 1997).

Eurologo (1972) är en föregångare till europanto, och det är konstruerat av engelsmannen och golfspelaren Leslie Jones. Språket har en omisskännlig engelsk grammatik, fast det gör anspråk på att vara ett språk för hela Europa. När jag läser eurologo går mina tankar osökt till transpiranto, översättningsspråket i vårt grannland Grönköping. Transpiranto introducerades av Nils Hasselskog 1929 i artikeln "Världsspråk i Grönköpings skola" (NE), och har en omisskännlig svensk grammatik. Här får ni ett exempel på detta:

Look, Brunnsbajans swimming-tjejas eleveras gold-trumpet, et la niagara sprejas super Solna minaret.	Se, Brunnsvikens små najader höja sina gyllene horn, och de frusande kaskader spruta över Solna torn.
---	--

(Ljusterdal 1996:22)

Folkspråk kontra lingua franca

Det är inte heller enbart på 1900-talet som frågan om folkspråk kontra ett övernationellt lingua franca kommit upp till diskussion. Det fanns under renässansen en debatt om folkspråken och latinet. Latinet användes i vissa sammanhang: i religionens, lärdomens, vetenskapens och den offentliga förvaltningens tjänst och folkspråken i andra situationer. Då uppstod en diglossi, där de två språken kompletterade varandra. Båda varianterna fick en speciell stilfunktion: latinet hade hög och folkspråken låg stil. Härav följde också att stilregistret hos de båda språken blev smalare. Exempelvis behövde folkspråken ingen variant för vetenskap och diplomati, eftersom man i sådana sammanhang talade latin (Enkvist 1974:35 f).

Det finns en anekdot om Axel Oxenstierna. Han retade sig på Stockholms franska diplomater, som inte drog sig för att tala franska, vilket gick Oxenstiernas nationella självkänsla förnär. Då det franska sändebudet 1644 talade franska till Oxenstierna svarade han på svenska som ordagrant översattes till latin. Han hade tidigare givit order om att alla utländska brev som inte var avfattade på latin skulle besvaras på svenska. På detta sätt kunde Oxenstierna uppfostra andra regeringar genom att få dem att övergå till latin som var dåtidens självklara diplomatspråk (Bergh 1993:88f).

I början av 1990-talet diskuterar Birger Bergh, latinprofessor i Lund, möjligheten av att återuppliva latinet som lingua franca. Han menar att det finns skäl som talar för latinet. Exempelvis har det en solid erfarenhet av att vara internationellt kommunikationsmedel, som det var i det romerska imperiet. Latinet var också, inom parentes sagt, officiellt

ämbetspråk i Ungern till 1844. Bergh ger följande argument för latinet som gemensamt EU-språk.

1. Latinet har präglat ordförrådet i alla europeiska språk.
2. Latinet är övernationellt och därför idealiskt i ett internationellt samarbete, eftersom det inte favoriserar något enskilt nationalspråk.

Birger Bergh diskuterar också möjligheten att använda ett konstruerat språk, såsom esperanto eller varför inte europanto. Han säger att man ofta får höra att sådana språk skulle vara lättare att lära sig än ett naturligt språk. Men han ställer motfrågan: Varför är ett naturligt språk svårt att lära? Jo, säger han, svårigheten i ett naturligt språk ligger dess uttrycksmöjligheter och nyansrikedom. Språket tenderar att bli komplicerat i samma mån som det avspeglar ett mer avancerat uttrycksbehov hos språkbrukarna. Och varför ska vi behöva lära oss ett språk som man från början tycker saknar det naturliga språkets uttrycksmöjligheter? Kostymen i det artificiella språket tenderar att bli för trång.

Han tar upp ett annat argument mot att lära sig konstruerade språk. Det saknar en egen originallitteratur, och man kan undra hur angeläget det är att en sådan skapas. Han framhåller att särskilt för poesi ligger de litterära värdena i att man hör ekon från det autentiska språket, det som är någons modersmål (Bergh 1993:86-90).

Nej till europanto

Frågan: Europanto eller svenska? bör besvaras. Diego Marani, skaparen av det kommersiella internetspråket europanto, skulle kanske besvarat frågan: "El que leben will se" (Törnberg 1997).

Men jag besvarar frågan: Svenska, så klart! Därmed säger jag också nej till europanto. Det gör jag av följande skäl:

1. Europanto är odemokratiskt eftersom få kan deltaga. Det är inte många av Europas människor som kan flera språk på ett sätt som skulle göra europanto till ett funktionellt verktyg för dem. Hur ska de för övrigt veta hur de ska sammanställa meningarna, grammatiskt och lexikalt? Hur ska europanto uttalas?
2. Europanto minskar dynamiken mellan språk och kulturer. Många språk och kulturer med täta och fredliga kontakter inom ett begränsat område brukar få positiva bieffekter för de inblandade. Exempelvis tillskrivs Europas blomstringstid under renässansen ofta det faktum att det fanns olika språk och kulturer och många budbärare emellan.
3. Europanto minskar den språkliga och kulturella mångfalden. Språklig mångfald anses av en del forskare lika viktig som biologisk mångfald. Mångfalden säkrar helt enkelt språkens och kulturernas varierade fortbestånd.
4. Europanto leder till osäkerhet och försämrad språklig precision. Jag har ovan demonstrerat hur osäker varje brukare av europanto måste känna sig. För detta språk finns ingen sedvanlig kodifiering av normer som ger trygghet i bruket. Det faktum att sex språk finns inblandade i europanto måste för användarna innebära att de någon gång - eller kanske till och med ofta - tvekar om hur orden ska användas och vad orden betyder. Det leder i sin tur till missbruk, inkonsekvenser och opreciserade uttryckssätt.

Slutligen vill jag framhålla att jag inte heller säger nej till europanto av klandersjuka inför det nya och bekväma, utan av förlitan på och respekt för svenska språket och dess samhällsbärande funktion. Det är inte bara vårt verktyg och vårt vapen utan långt mer: en del av vårt väsen och därför oundgängligt för vårt andliga välbefinnande.

(Föredrag hållet 971020)

Litteratur

Bergh, Birger, 1993: "Latinet som Europas modersmål." *Språk i världen. Broar och barriärer*, redaktörer Blomqvist, Jerker & Teleman, Ulf. Lund, Studentlitteratur.

Enkvist, Nils Erik (1973). "Något om stilforskningens utveckling". I *Stilforskning och stilteori*. CWK Gleerup bokförlag.

<http://www.factory.org/nettime/archive/0302.htm>

Ljusterdal, Gunnar, 1996: *Absolut Grönköping*. Årsbok från Grönköpings veckoblad. Bokförlaget Natur och kultur, Stockholm.

Teleman, Ulf, 1992: "Det svenska språkets utsikter i ett integrerat Europa." *Språkvård* 4/92. Utgiven av Svenska språknämnden, Stockholm.

Teleman, Ulf & Westman, Margareta, 1997: "Behöver vi en nationell språkpolitik?" i *Språkvård* 2/97.

Törnberg, Ulf, 1997: 'Esto ist keine known lingua' artikel i *Sydsvenska dagbladet* 14 augusti.

Westman, Margareta, 1996: "Har svenska språket en framtid?" I *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Redaktörer Moberg, Lena & Westman, Margareta. Stockholm, Norstedts.

Konsten att se - Bröderna Hesselius möte med indianer i östra Nordamerika

Av Gunlög Fur, universitetslektor i historia

[Länk till presentation av Gunlög Fur](#)

Vad ser man då när man kommer till en ny plats? Vad är det som avgör vad man noterar? Varför tycks en del människor "se" medan andra framstår som blinda trots att de alla kommer med intakta synnerver?

När européerna kom till den amerikanska kontinenten förekom ofta uttalanden om att de kommit till ett tomt och öde land. William Bradford, guvernör för den puritanska Plymouth-kolonien, får stå som exempel i det han skrev om landet som togs över av kolonien:

...dessa vidsträckta & obebodda länder i Amerika, vilka är fruktbara & lämpliga för bosättning, eftersom de är tomma på alla civiliserade invånare, där finns endast vilda & barbariska människor, vilka rör sig upp och ned i landet, inte olikt de vilda djuren.

Mycket kunde sägas om Bradfords citat, men här räcker det att konstatera att hans beskrivning i alla delar är inkorrekt, men att han inte på något sätt var ensam om sina intryck av den nya världen.

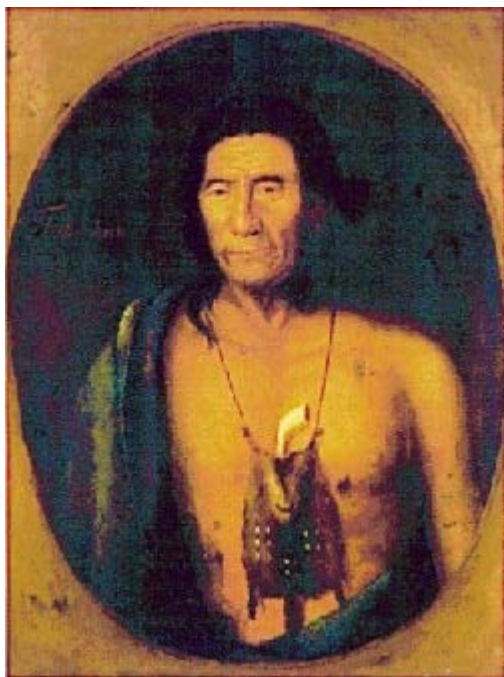
För en historiker är vad vi ser naturligtvis inte en fråga om biologiska funktioner utan handlar om ett slags kulturellt djupseende, eller kulturell flerspråkighet. En mängd studier har publicerats som på olika sätt analyserar de europeiska kulturella begränsningar och föreställningar som bidrog till de beskrivningar som gjordes av mötet med andra folk. I dessa har man konstaterat hur européer konstruerade "bilder" av andra folk och hur dessa konstruktioner kunde styra det man "såg". Mer sällan har man behandlat exemplen på de som avvek från denna syn. Jag vill här göra ett försök att förklara kulturellt flerdimensionellt seende utifrån två svenska bröders vistelse i östra Nordamerika under första delen av 1700-talet.

Välldoftande träd i sin ymnigaste vårblomning "at wij tyckte [oss] då wara komne uti ett Paradis" och fåglars sång så ljuvlig "at ingen Musiqve kunde behageligare vara" mötte bröderna Andreas och Gustaf Hesselius då de den 23 april 1712 för första gången steg i land i norra Amerika. Andreas förtjusning över naturens fågring var säkert färgad av den långa och bitvis strapatsrika resa över Atlanten som nu äntligen ändats, men den entusiasm och nyfikenhet som präglade hans första möte med det nya landet kom att bli ett kännetecken i alla hans senare brev och anteckningar. Vid denna första promenad på Marylandskusten råkade bröderna också "i en apelskog twänne Indianer, nästan hel nakne, hafwandes allenast en wepa öfwer axlarne". Andreas och Gustaf blev häpna vid åsynen av dessa, men indianerna hälsade hövligt på dem med ett "*Haita*, thet är ett hälsningsord, som swarar emot vårt *God dag*" innan de hastade vidare. Dessa okända och oklädda vildar visade sig alltså bete sig på ett begripligt sätt och hälsningsordet kontrasterar mot beskrivningen av nakenhet och brun hud på ett sätt som föregriper bröderna Hesselius' senare kontakter med landets indianska invånare.

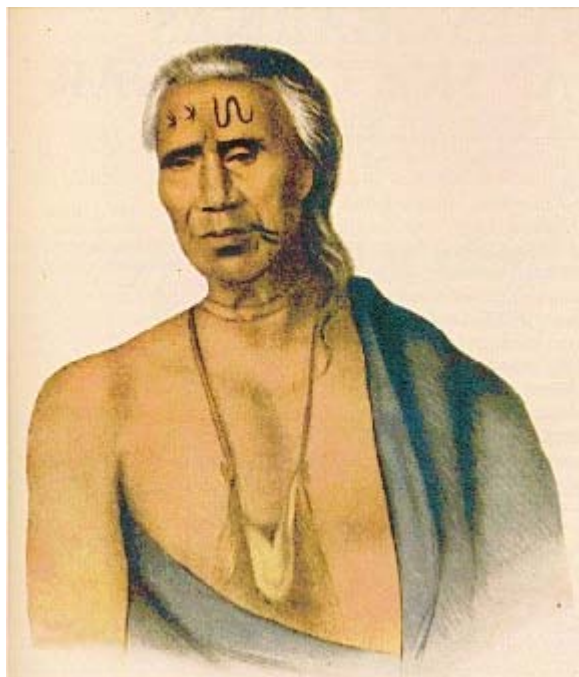
Bröderna Hesselius hade fint påbrå. Deras mor, Maria Bergius, var syster till Skarabiskopen Jesper Swedbergs andra hustru och Andreas tycks ha varit något av sin morbrors favorit. Född år 1677 utbildades han i Uppsala och 1711 kallades han, på Swedbergs anmodan, till präst i de svenska församlingarna i Amerika. Han stannade sen i Pennsylvanien till 1722 och slutade sina dagar som kyrkoherde i Gagnef. Brodern Gustaf föddes 1682 och skrevs även han in vid universitetet och lämnade Uppsala med titeln "conterfejare". Det är osäkert varför han följde med sin bror på Amerika-resan, men vi vet att han 1740 fick medborgarrätt i Pennsylvanien och att han dog i sitt hem i Philadelphia år 1755. Gustaf blev under sin levnad känd som porträttmålare, om än Pennsylvaniens elit tycks ha hyst vissa reservationer då hans målningar inte dolde skavanker och skönhetsfel. Han var också road av musik och tillverkade 1746 den första kyrkorgeln i Amerika till den moraviska församlingen - herrnhutare - i Bethlehem som ligger ca. 10 mil norr om Philadelphia. Båda bröderna gifte sig ganska omgående, Andreas först med holländskan Sarah

Wallrave, sen Gustaf med engelskan Lydia Getchie.

Gustaf kom att röra sig i Philadelphias högre cirklar. Det är i kraft av dessa kontakter som hans namn kommit att förknippas med de ursprungliga invånarna i Pennsylvanien, lenapeindianerna. 1735 fick Gustaf Hesselius en beställning av familjen Penn att porträttera två av de lenapiska huvudförhandlarna vid det som kom att kallas "the Walking Purchase", då bröderna Penn i en mycket kontroversiell affär lurade lenaperna på ett stort landområde. Denna beställning resulterade i de två kanske märkligaste indianporträtt som finns från Amerikas kolonialtid. De lenapiska ledarna Lappawinzo och Tishcohan visas realistiskt avbildade på ett sätt som skarpt kontrasterar mot de symbolladdade bilder som annars producerades av indianer. Deras mänsklighet och värdighet framstår klart och deras individualitet har inte fått ge vika för schablonföreställningar om indianer. De attribut med vilka de är avbildade hör naturligt till deras utstyrelse och är inte ditplacerade.

Lenapehövdingen Tishcohan

Lenapehövdingen Lappawinzo

Lappawinzo framträdde vid förhandlingarna 1735 som lenapernas främste talare. I indiansk diplomatisk kultur företrädde indianerna av talare som speciellt tränat sig att använda retoriken i syfte att på ett korrekt sätt förmedla ord och de relationer som var kopplade till orden. Talaren var själv inte utsedd till *sachem* (hövding i europeiskt språkbruk) utan företrädde denne/dessa. Lappawinzo framträdde senare vid flera tillfällen och uttryckte sin vrede och missnöje med det ohederliga "köpet" av land. Han torde ha varit i fyrtioårsåldern då porträttet målades och levde sedan till hög ålder. Tishcohan var en av de fyra *sachems* som undertecknade det slutgiltiga avtalet med bröderna Penn år 1737. Han var troligen sachem i den by som också Lappawinzo bodde i. Tillsammans med sitt folk flyttade Tishcohan på 1740-talet västerut undan vit bosättning och landspekulation.

Vad förmår en man som rör sig i Philadelphias yppersta kretsar att göra sådana ingående och medkännande porträtt av två indianer? Var porträtten Hesselius protest mot en politik som berövade lenaperna stora delar av deras ursprungliga land? Själv har Hesselius inte lämnat många ledtrådar. I det enda brev som finns bevarat från honom skriver han 1714 till sin mor att

hwad Indianerna anbelangar så är det ett grufwligt och faseligit folck...Alla gå nakne och lefwa wärre än Swijn. Jag har ock warit i deras stad...De bygga sina huus av barck och wilja giärna fägna oss; gifwa oss äta och dricka, men Gud beware oss ifrån deras mat. Ibland äta de folckkiött när de dräpa hwarandra.

Detta låter förvisso inte som en man som förmår se bortom de yttre attributen i en annan kultur. Men detta

skrevs i början av hans liv i Amerika och under årens gång visar Hesselius handlingar att han inte hade någon självklar kulturell hemvist i det nya landet. Han övergick, kanske under inflytande av sin hustru, till den anglikanska kyrkan, men under orgelbygget i Bethlehem fångades han av den moraviska förkunnelsen och blev medlem i den herrnhutiska församlingen vars främsta uppgift i Nordamerika var att missionera bland indianer. Men inte heller här tycks han ha känt sig hemma utan återgick i slutet av sitt liv till den lutheranska tro i vilken han uppfostrats. Kanske måste vi gå till hans bror Andreas och den miljö i vilken han verkade för att hitta förklaringar.

Den äldre brodern Hesselius kände sig mer hemma i skogen än i predikstolen och hans tålmod i naturiakttagelser och jakt kontrasterar skarpt mot hans otålighet och bryskhet gentemot de församlingsmedlemmar han säger lever "helt plumpt och incivilt". Det är med uppenbar glädje och nyfikenhet som Hesselius beskriver allt det nya han upplever i naturen och bland ursprungsinvånarna. Han är lyrisk i sin beskrivning av kolibrin som har "en obeskrifwelig skiön fläck, hwilcken glantzar, som ett glimmande Eldkohl, och är af en så liflig och lika som gnistrande rodna, som iag är säker, at han af ingen Målare kan med någon så hög färg afskildras". Han njuter av landets frukter och bär, roar sig med den nödvändiga jakten. Under sina långa vandringar i skog och mark måste han ha råkat många indianer för han nämner ofta om indianska namn och seder och till skillnad från den stadsboende brodern Gustaf har han ingen avsky för den indianska maten. Tvärtom skriver han t ex om landsköldpaddan som äts av både "Indianer och Christna&" att "efter indianska tillredningen smakar hon bäst". Han lär sig snart att i kontakterna med indianerna ges kunskaper som i allt är nödvändiga för överlevnaden. Tydligast blir detta när hans tvåårige son blir allvarligt sjuk med mask. "En hederlig Indianska Chicalicka Nanni Kettelev benämnd" räddar pojken till livet med en dekokt av örter.

Hesselius rör sig alltså i annorlunda kretsar än brodern i Philadelphia. Han möter de svenskar och finnar som efter förlusten av Nya Sverige lämnades att klara sig själva bäst de månde utan kontakter med hemlandet eller med andra européer, som "utaf Indianernas och Qwakernes omgjänge,... hafwa blifwit så rude". Pehr Kalm relaterade 1748 om dessa, de övergivna kolonisterna, att

som de här hade intet/annat folck at omgås med än de villa indianer, så aftogo de mer och mer i åtbörder från de europaeiska och gamla svenska, och började likna mer och mer indianerne, så at vid engelsmännernes hijtkomst de svenska til en stor del icke voro bättre stort än villa indianer.

Även om det finns överdrifter i denna beskrivning så överensstämmer den med andra källors kommentarer om de svenska och finska kolonister som lämnades efter koloniens fall 1655. Där framställs de som ovårdade, begivna till dryckenskap, och understundom som hotfulla - en karakteristik som också används om indianer.

Att det fanns fog för denna sammankoppling mellan svenskar och indianer visas av de ofta förekommande exemplen på svenskar som agerar som tolkar och medlare mellan andra européer och indianer. Detta gav också svenskarna en möjlighet att framhärda i en betoning av en egen särskild identitet som "svensk nation" och att som medlemmar av denna avstå från att ta ställning i koloniala dispyter.

Historiker och antropologer har alltmer börjat intressera sig för medlarrollen i möten mellan olika kulturer. Medlarna, eller kulturmäklarna kunde vara indianer eller vita som på olika sätt hamnat, eller ställt sig, mellan två (eller flera) kulturer och lärt sig manövrera i båda. De lärde sig hur man tänkte och betedde sig på olika sidor och deras kompetens när det gällde att förstå olika perspektiv gjorde dem outhärliga för alla sidor, även om långt ifrån alla litade på dem. Den amerikanske historikern Frederick Fausz analyserar tolkar i kolonien Virginia och konstaterar att dessa agerade som mellanhänder men förblev marginella män bland både indianer och vita och drevs i olika riktningar av skiftande politiska vindar. De mest indianlika av dessa tolkar tycks ha överlevt längst i sin roll, men deras engelska landsmän betraktade dem med en blandning av beundran, uppskattning, avsky och misstro.

De svenskar som agerade som tolkar och kontakter mellan holländare/engelsmän och indianer stod förvisso i marginalen av det europeiska samhället i kolonierna, men de var inte de vindflöjlar som Fausz beskriver. De betraktade sig som medlemmar i den "svenska nationen" och framtvängde säravtal med de holländska och engelska administrationerna och såg sig inte alltid nödda att följa koloniala påbud och föreskrifter. Denna särroll förde inte med sig kolonial status, vilket avslöjas i de omdömen som ges om svenskar/finnar, men möjliggjorde under flera decennier en balansakt mellan européer och indianer där de var outhärliga

för båda sidor. De svenskar som fortsatte som tolkar då Pennsylvanien grundades blev till slut förhållandevis accepterade i den engelska koloniala strukturen och tog förr eller senare steget över till att fullt ut associera sig med det europeiska samhället. Så finner vi t ex Peter Rambo, Peter Kock och Israel Helm som aktade medlemmar i den koloniala administrationen på början av 1700-talet, trots att de så sent som 1670 vägrat att ta engelsmännens sida i en konflikt med lenaperna. Men en stor andel av de svenskar som slog sig ner längs älvar och tillflöden förblev anonyma och en del flyttade säkert vidare västerut med sina indianska grannar då det engelska trycket ökade österifrån.

I denna miljö är det kanske inte så underligt att den nyfikne Andreas Hesselius "såg" indianer på ett annat sätt än de flesta av sina samtida vita. Trots att han inte hade någon framgång i missionsarbetet gentemot lenaperna så fortsatte han ett regelbundet umgänge med dem och lärde sig att känsligt notera olika kulturella uttryck.

Medan brodern Gustaf tycks ha tillbringat en större del av sin tid i staden Philadelphia där han också ägde hus, så var Andreas en mer sällsynt besökare. År 1721 reste han dit för att övervara ett möte mellan lenaper, senecaindianer (tillhörande irokesförbundet) och guvernören William Keith. Engelska protokoll finns från många sådana möten, men Hesselius är ensam om en observation som tvingar till funderingar kring konsten att se. Han beskriver välvilligt de indianska hövdingarna som besöker Keith: "bägge hade ett wackert och förnämt ansende, alfwarsamma åtbörder, dock therhos milde och fromme ögon". Så fortsätter han:

En stund thereafter kommer Drottningen spatzerandes med sina Wilskor en efter en, men hon distingverades ifrån de andra allenast med ett swart täcke, som hon bar öfwer then ena axlen, war eljest til sin complexion något hwitare i ansichtet, kanskie thet swarta kläde satte henne så af. Eljest war hon en liten nått och wälskapad Menniskia, men såg nästan för menlös ut at wara drottning ibland så många fräcka willskor af illsluga ögon.

Denna särskilda entré och närvaro av kvinnorna vid mötet stämmer med antropologisk forskning som visat hur kvinnor som grupp (och även individer) utövade politiskt inflytande vid sidan av männen. Det viktiga arbetet med majsodling leddes i de lenapiska byarna av en äldre kvinna med hög rang. Hennes position innebar också makt över tillsättningen av *sachems*. Denna ledande ställning var inte beroende av kvinnans relation till någon man utan av hennes position i en släktlinje, vilken för övrigt räknades på mödernet.

"Drottningens" närvaro vid denna förhandling var säkert inte en slump, hon och de andra kvinnorna var heller inte där som bihang till hövdingarna och deras män, utan de representerade den kvinnliga delen av det lenapiska samhället i den viktiga kontakten med de engelska grannarna. Kvinnornas närvaro noteras ibland i förbigående i det officiella provinsiala materialet, men oftast förbigås de med tystnad. Ändå tror jag att Hesselius "sett rätt" och att hans beskrivning ger en mer komplett bild av verkligheten som den utspelade sig i Philadelphia 1721 än vad andra dokument gör. Hesselius kan, liksom andra iakttagare, inte frigöra sig från europeiska föreställningar och består kvinnan med den enda för honom lämpliga titeln "drottning" medan de efterföljande kvinnorna beskrivs ha en vild framtoning. Trots denna värdering av det han ser, noterar Hesselius som en faktisk händelse både kvinnornas självständighet och närvaro i egen rätt. Om denna iakttagelse är han tämligen ensam i den koloniala världen. Säkert saknades inte lenapiska kvinnor vid andra förhandlingar under en stor del av den tidiga europeiska kolonisationen i området, men det är endast Hesselius som gett en så tydlig beskrivning av deras deltagande.

Trots att de båda bröderna Hesselius anländer samtidigt till Amerika så hamnar de snabbt i skilda miljöer. Gustaf, kanske som följd av kontakter han fick genom sitt giftermål till Lydia från Nya England, etablerade sig om än inte helt smärtfritt i Philadelphias intellektuella och kulturella elit, medan Andreas levde ett mer kringflackande liv som resande predikant för de spridda svenska församlingarna, ett liv som också gjorde det nödvändigt och försåg honom med möjligheter att lära känna landet och de ursprungliga invånarna. Redan ett par år efter ankomsten skönjs en skillnad i deras beskrivningar av indianerna. Ett exempel till jämförelse ges i deras redogörelser för indiansk förtjusning i Gustafs färger. Gustaf skrev till sin mor att "en af deras Konung" besökt honom och förundrat sig över målarens porträtt:

Jag målte och hans ansichte med röd färg. Han gaf mig för mitt omak ett utterskin och lofwade mig att iag skulle få måhla hans Conterfei och sända till Swerge, - men iag såg honom intet sedan.

Han fortsätter sedan direkt med de ovan citerade negativa omdömena om indianernas levnadsätt.

Andreas berättelse i dagboken antyder att han förmedlat kontakten. En dag i juli medan Andreas "roade"

sig med att studera persikoträd kom "ett sändige bud til mig ifrån Indianernes Sacheman Capitaine Pockhæls". Hövdingen önskade framställa en förfrågan om att få några färger av Gustaf, i synnerhet cinober, som han ville använda för att måla sitt ansikte med. Denna händelse leder osökt, liksom i Gustafs brev, över i en beskrivning av indianerna som skarpt skiljer sig från broderns. Här finns inga nakna vildar som lever likt svin. I stället refererar hans deras utseende interfolierat med kunskap som han inhämtat från namngivna individer. Dagboksanteckningar och brev är inte helt jämställda i källhänseende. Med denna reservation i minne så framstår det ändå som om Gustaf målar bilden av den "andre" i all sin endimensionella inskränkthet, medan Andreas försöker förmedla bilden av människor han mött och vars kultur han börjar lära känna.

1735, när 21 år gått sedan brevet till modern, målar Gustaf sina porträtt av Lappawinzo och Tishcohan. Något tycks ha hänt. Det som i brevet framstod som en typisk europeisk inställning till indianer, fylld av schabloner, skalas av i porträtten. Inga källor har återfunnits som kan kasta ljus över denna förändring, kanske skall den tillskrivas konstnärens känslighet för intryck och form. Ändå kan det knappast vara en slump: porträtten av lenaperna, orgelbyggandet i Bethlehem under den allra första tiden då denna stad grundades som indianmission och den efterföljande övergången till moraviernas tro. Gustaf stod, liksom sin bror, på gränsen mellan kulturer och denna placering förstärkte hans förmåga att se flerdimensionellt på de indianer han hade framför sitt staffli.

Varför ser Andreas Hesselius det inte andra ser? Man kan till viss del tolka det som ett utslag av ett naturintresse och fascination vid floran och faunan men att söka förklaringen till ett kulturellt djupseende i förhållande till indianer i ett naturintresse riskerar att vrida oss mot en annan schablon, nämligen den som i indianen sett den ädle vilden som i allt levtt i samspråk med sin omgivning. Det Andreas Hesselius och hans indianska bekanta sysslade med var inte friluftsliv, att gå i skog och mark och lära känna floran och faunan var inte enbart en hobby, han provade inte indiansk mat av kulinarisk nyfikenhet, betygsatte inte förtäring och miljö för turister. Prästerna i Nya Sverige-området var för det mesta tvungna att livnära sig själva då församlingarna varken kunde eller tycks ha velat försörja sina själasörjare. Skillnaden mellan Hesselius och andra präster var inte att han fann sin utkomst i jakt och samlande, eller att han nödgades lära sig av indianer hur man tillredde vissa rätter, utan skillnaden synes vara den att han njöt av att göra det. I så måtto ligger förklaringen i hans personlighet. Marginalpositionen som svenskarna i nya världen hamnade i var för honom inte en tvångströja utan en möjlighet.

Men denna position i marginalen utgör den struktur i vilken Hesselius hamnade och det andra benet i analysen av hans agerande. Marginalen kan betraktas som placerad i utkanten av något, i detta fallet ett samhälle, men den kan också befinna sig i skärningspunkten mellan två kulturer. Då är marginalen plötsligt lokaliserad i mitten, centralt placerad för att kunna ha överblick åt flera håll. Den som befinner sig på marginalen, d v s inte är fullt ut integrerad i någon kultur, har möjlighet att röra sig emellan båda och utveckla de färdigheter och kunskaper som är nödvändiga för att medla mellan kulturer. Detta gjorde många svenska och finska kolonister kring Delawarefloden och här placerade sig Andreas Hesselius.

Gustaf Hesselius efterlämnade ord visar inte, till skillnad från broderns, på något personligt intresse för andra kulturer och miljöer. Men hans målningar och flertaliga religionsbyten avslöjar en position och utgångspunkt som skiljer honom från den kulturella miljö i Philadelphia till vilken han ansågs höra. Gustaf befann sig i dess marginal. Familjen Penns önskan om porträtt av både engelska och indianska ledare gav här Hesselius ett tillfälle att betrakta från marginalen. Resultatet blev, vare sig det var medvetet eller ej, de realistiska porträtteringar som mer än något avslöjar bröderna Penns svekfulla indianpolitik för vad den var.

Konsten att se flerdimensionellt när det gäller den egna och andra kulturer växer alltså fram ur två förutsättningar. Å ena sidan finns en strukturell förklaring i den marginalisering som möjliggjort den mellanposition som svenskar/finnar befann sig i och den gemensamma gränskultur som delades av nybyggare och indianer. Å andra sidan må förklaringar sökas i det personliga intresset. Andreas nyfikenhet att iaktta, lära sig och förstå det nya, hans öppenhet för det oväntade i kontakten med indianer gjorde det möjligt för honom att dra nytta av den svensk/finsk/indianska strukturen. Gustafs vacklande vandring mellan europeiska kulturer och religiösa riktningar öppnade också för ett fördjupat seende. Ur dessa konstellationer växte både de förunderliga porträtten av Lappawinzo och Tishcohan och de inträngande beskrivningarna av Pennsylvaniens människor och natur.

(Föredraget hölls 971022 och bygger på en artikel som publicerats som "Konsten att se" i 'Historiska

 etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren', Uppsala, 1997: sid 83-94.)

Rom och Wittenberg eller Lima och Tokio? Nya tolkningar av kristen tro.

Av Lena Holmén, högskoleadjunkt i religionsvetenskap

[Länk till presentation av Lena Holmén](#)

"Lägg örat till marken
och lyssna till ljuden runt omkring.
Först hör du bara
brådskanie, oroliga steg,
rädslans steg i mörkret,
förtvivlans och upprorets steg.
Ännu hör du inte några hoppfulla steg.
Men pressa örat ännu hårdare mot marken,
håll andan, lyssna noga:
Mästaren är på väg.
Du hör honom kanske mindre
när allt är som det skall
än i de tunga och osäkra stegens
svåra timmar."

En dikt av Dom Helder Camara, den brasilianske ärkebiskop som blivit en symbol för de många människor som brottas med och försöker tolka sin utsatthet och vanmakt utifrån ett bibliskt-kristet perspektiv. Det är människor i en livssituation som präglas av maktlöshet, fattigdom, förtryck och utanförskap av olika slag.

På 60-och 70-talen startade en rad rörelser bland marginaliserade grupper världen över. De krävde, med större kraft än tidigare, att få bli sedda och räknade med som fullvärdiga människor både ekonomiskt och religiöst-kulturellt. Dessa var bl.a. Latinamerikas fattiga massor, jordlösa och maktlösa. Nordamerikas slavättlingar och Sydafrikas förtryckta majoritet. Och detsamma gällde också de afrikaner över hela den afrikanska kontinenten som i nya fria stater under dessa decennier, från att ha varit förtryckta icke-människor, nu skulle vara subjekt i sin egen historia.

I dessa rörelser har ofta kristna ledare, som står på deras sida, spelat en stark roll i frigörelsekampen. Vi har exempel som Dom Helder Camara (nyss nämnd) och Oscar Romero, Martin L.King förstås och Julius Nyerere. Vi kan nämna Allan Boesak och Desmond Tutu och andra.

Och den här frihetskampen är en process som fortfarande pågår, och tydligast ser vi det kanske idag i Sydafrika, där de mäktiga nu tvingats dela sin makt med de förut maktlösa, och där kristna ledare agerar med kraft i den nya statens uppbyggnadsarbete. Också förra årets nobelpristagare, biskop Belo från Öst-Timor, är en kraftfull representant för sitt folks frihetssträvan. Jag tänker nu försöka att mycket sammanfattande tala om några av de livstolkningsförsök och teologier som vuxit fram i dessa grupper - under, i, och i samband med, kampen för frihet och mänsklig värdighet.

Bakgrunden är förstås Rom och Wittenberg (som angetts i rubriken) dvs den romersk-katolska och de protestantiska kyrkor som formats i det Västerland, som nu kallar sig Europa. Dessa kyrkor har i århundraden funnits utöver världen, ofta mer allierade med koloniserare och förtryckare än med folket (även om lysande undantag finns).

Men det som har hänt i områden, där befrielseörelser har haft stark förankring i kristen tro, är att man har lagt åt sidan den västerländska kristendomens dogmatik och teologi, och istället tagit sin utgångspunkt direkt i bibeln. (Och det är i och för sig inget nytt: s.k. "Independent Churches" i Afrika har sedan länge gått till väga på samma sätt.) Maktlösa, marginaliserade, exploaterade, förtryckta och fattiga grupper i olika delar av världen har skapat sin egen teologi - direkt från bibeln, utan omvägen över den konstantinsk- aristoteliska teologi som kommer från Rom och Wittenberg. Kristen tro har på så sätt fått ge nya tolkningsnycklar åt livet och tillvaron. Med bibeln som utgångspunkt står människor i dialog med sin egen historiska situation - med den tid som är nu, och i dialog med de omständigheter de själva lever i. De utgår från sin egen kontext och detta sätt att skapa teologi kallas just *kontextualisering*, ett ord som återkommer flera gånger i min framställning.

De teologier, som jag nu ganska kort kommer att beröra, är **Latinamerikas befrielse-teologi, svart teologi och asiatisk teologi**. Feministteologin tillhör förstas samma kategori, men den behöver mer tid och egen tid för att kunna belysas till fullo.

År 1968 samlades Latinamerikas biskopar i Medellin i Colombia, och dokumentet från den konferensen blev basen för **befrielse-teologin**. Mötet var en protest mot Rom, mot att den katolska kyrkan inte tydligt tog ställning i rättvis- och fredsfrågor. Biskoparna fann stöd i Andra Vatikankonciliet, som hållits 1962-65, och vars sociallära uttalade sig om människans värdighet och behovet av strukturella förändringar. Biskoparna var också bl.a. påverkade av den protestantiska teologi som växt fram i Tyskland med förintelsens lidande som bakgrund. (Jürgen Moltman, med sin "Hoppets Teologi", är en av de främsta företrädarna för denna.)

Den latinamerikanska befrielse-teologin är en kritik mot allt som skapat de fattigas fattigdom: mot strukturer (rika markägare etc), mot institutioner - och också mot den moderna kristendomen. Här finns även ett stråk av marxism, särskilt det som understryker vikten av omdaning och förändring.

Befrielse-teologin är en egen tolkning av kristendomen i dialog med det fattiga Latinamerikas kontext. Det är en vision om kärlek och solidaritet praktiserad bland, och tillsammans med, de fattiga. Det handlar mer om att *göra* teologi än att skriva, och så har också befrielse-teologin växt fram: i s.k. baskommuniteter, på gräsrotsnivå.

Ett exempel, från ett slumkvarter i Lima, där katekisten (lekmannaledaren) hörs fråga:

"Varför utvalde Gud just Israel till sitt eget folk? - Det berodde på att Israel den gången var ett förtryckt och förslavat folk. Ett sånt folk är Guds eget folk! Och vilket är då Guds folk idag? Jo, precis som på Mose tid: de förtryckta, förödmjukade och förslavade. Det är gruvarbetarna, lantarbetarna, folket i stans utkantskvarter. Det är vi. Det är inga andra än vi, och alla såna som vi. De fattiga, och de som de rika struntar i! Och vad sa Gud till sitt folk genom Mose? Jo, gå ut ur det där förbannade slaveriet. Det är min heliga vilja att ni skall lämna eländet i Egypten. Och han säger samma sak till oss: Organisera uttåget. Organisera er mot Faraon! Börja marschen mot ett bättre land, här i Peru. Men vad sa Faraon när folket ville befria sig? Han sa nej, nej och åter nej. Och ni vet väl vilka som är faraoner idag? Det är presidenter och ministrar och generaler, och ovanför sig har dom en Överfaraon i Nordamerika. Och faraonerna idag säger nej till Guds folk, precis som i forntiden. Då blir frågan till oss: Skall vi lyda Gud eller Faraon? - Naturligtvis skall vi lyda Guds röst. Det är ju honom vi tror på, eftersom vi är kristna och har Bibeln. Framtiden hör till Guds folk, och Gud är revolutionens Gud."

Och många i församlingen instämmer nickande. En allmän känsla av "*Gud med oss*" var förnimbar, berättar en svensk teolog som var med. Flera deltagare började diskutera **hur** gudsfolkets utmarsch skulle se ut, och villrådigheten var ganska stor. Men efterhand vara

man eniga om att man måste organisera sig, så många som möjligt, kring en rad konkreta krav: vattenförsörjning, rättvisare dragnings av två busslinjer, återanställning av ett antal arbetare som avskedats på grund av strejk, osv. I den situation av maktlöshet som här rådde, framstod såna aktioner som avancerade, ja revolutionära. *Och människor hade befriats att vara aktiva subjekt i sin egen historia!*

Så bestäms också innehållet i denna nya teologi just av metaforen **befrielse**. Befrielse är nyckelordet som ger nya infallsvinklar och nya omvälvande tolkningar åt invanda och slitna teologiska begrepp. **Synd** t.ex, vad det nu betyder för Rom och Wittenberg, så betyder det här i befrielseteologin en radikal förvrängning av verkligheten - och resultatet av denna förvrängning bärs av historiens fattiga. Befrielse från orättfärdiga strukturer är nödvändig för både rika och fattiga. Och den befrielsen är en del av **frälsningen**. Vad det nu betyder i Rom och Wittenberg, så hör det här i befrielseteologin samman med den historiska verkligheten: Frälsning är befrielse till att vara människa på nya sätt, med Kristus som förebilden - han som lider, just som en av de förtryckta, i solidaritet med de fattiga. De ser honom som Befriaren, som strävar tillsammans med dem mot förändring i det liv och den tillvaro de lever i, inte i någon annan hinsides värld.

Därför finns det politisk sprängkraft i denna kristendomstolkning: många har fått sätta livet till i den här kampen för rättvisa och mänsklig värdighet - den mest kände martyren är väl den salvadoranske ärkebiskopen Oscar Romero, som sköts framför altaret under pågående mässa.

Dagens främste företrädare för befrielseteologin är Gustavo Gutierrez från Lima i Peru. Han har använt kristendomens klassiska begrepp för att ge röst åt de fattigas erfarenheter. Han har visat hur värderingar av makt, dominans och orättvisa har kunnat ligga inbyggda i traditionell kristendom. Och här finns en del av befrielseteologernas bidrag till vår tids teologi: de har förändrat och skärpt många kristna begrepp, och de vill få dem som inte är fattiga att lyssna till de fattigas röst. En röst som bryter in och ifrågasätter, vänder upp och ner på övertygelser och avslöjar många inbyggda kontroll- och förtryckarmekanismer i traditionella dogmatiska formuleringar.

Och Rom har inte tigit stilla. Befrielsebiskopar har systematiskt ersatts med konservativa sådana, och befrielseteologer har mist sin rätt att undervisa. Det mest uppmärksammade fallet är Leonardo Boff, men också Gutierrez har beskurits i sin verksamhet.

På 70-talet får befrielseteologerna samtalspartner från andra delar av världen där diskriminerade grupper också gör sina röster hörda. Ett forum för ekumeniska och globala teologiska samtal kommer till stånd i och med bildandet av EATWOT (Ecumenical Association of Third World Theologians). Här skrivs och debatteras nu en mängd teologiska böcker och uppsatser från olika håll. EATWOT har blivit en samtalsplats för teologer som tidigare arbetat oberoende av varandra. Deras dialog har förstärkt och bekräftat de gemensamma erfarenheterna av utanförskap och vanmakt, detta som gett bakgrunden till ny teologi om befrielse.

Representanter för **Svart teologi** i Nordamerika och i Sydafrika, liksom asiatiska teologer, har fått ge och ta emot nya impulser här.

Nordamerikas svarta har ju en lång tradition av egna kyrkor, och alltifrån Negro Spirituals ett arv som uttrycker den bibliska tron på ett eget sätt. I vår tid tvingades kyrkoledare att formulera sig i den medborgarrätts- och icke-våldsrörelse som leddes av Martin Luther King. Som en av de första skrev James H. Cone "God of the oppressed", "Black theology" m.fl. Nu legitimerades principen om kontextualisering. De svartas historiska och sociala kontext bestämmer både de teologiska frågorna som ställs och de svar som ges. Svart teologi gör, precis som befrielseteologin, en "re-lectura": dvs den läser om bibeln, och får där andra svar än de vedertagna. De ser Gud som de diskriminerades försvarare och befriare, och detta ger impulser till förändring, som räknar också med *förtryckarnas* befrielse!

Det sagda står också för Sydafrika. För trots sin tradition med många oberoende kyrkor och teologier, var det först på 70-talet som man här började utarbeta en konsekvent svart teologi. Såväl de politiska händelserna, med det skärpta läget efter Sharpeville och Soweto, som samtalen i EATWOT bidrog till detta.

Detta var en teologi som var förankrad i den plågsamma apartheid-kontexten, men som genomsyrades av kreativitet och kritiskt tänkande. Den tvingade också kyrkor, som tidigare undvikit att engagera sig i samhällsfrågor, att nu ändra sig och tänka om.

Det viktigaste inlägget i denna teologiska process var det s.k. kairos-dokumentet. Kairos är grekiska, och betyder "den rätta tiden" (för handling). Detta dokument gav uttryck för en handlingens teologi som öppet kritiserade det som var osant och orätt i apartheidsamhället, och översatt till många språk spreds det över hela världen.

Ett av dokumentets viktigaste begrepp är **försoning** - en försoning grundad i sanningen, men också ett försonande lidande och ett fasthållande vid icke-våld. En försoning för både svarta och vita. Vi känner till flera av dem som varit med och formulerat denna teologi - och nu hör vi om dem ganska ofta i samband med rapporter från sanningskommissionen, den statliga kommission som inrättades 1995 för att reda upp de brott som begåtts under apartheid-regimen.

Asien

Det som nu först länkar nya asiatiska teologier samman med det föregående är den kontextuella tolkningsprincipen. Men också dessa är teologier som vuxit fram i reflektion över fattigdom och förtryck. Asiatisk teologi är starkt social, och knuten till den asiatiska verkligheten sådan den är på olika håll i Indien, Taiwan, Korea eller Japan. Också här vill man söka egna svar på den bibliska förkunnelsen och framför allt hitta vägen in i den asiatiska spiritualiteten.

Asien har gett många impulser till det globala samtalet i EATWOT.

Stanley Samartha är indier, professor i Bangalore och präst i den Sydindiska kyrkan. Han har arbetat vid Kyrkornas Världsråd i Geneve med dess dialog-projekt. Samartha har formulerat en Kristus-teologi i Indiens mång-religiösa samhälle. Han säger själv att uppgiften i Indien varken är att "hinduisera" kristendomen eller att kristna hinduismen. Men han tar sin utgångspunkt i sanskrit-begrepp för att utveckla sin teologi, och tar inte omvägen över något semitiskt tankemönster ur bibeln. Viktigt för honom är att Kristus är helt obunden, och inte kan identifieras med någon särskild kulturell situation eller bindas vid ett särskilt tanke-system. Tolerans och dialog finns inbyggt i Samarthas teologi om den obundne Kristus, men det är en religionsdialog som inte ger upp den kristna identiteten.

Längre i sin kontextualisering går en taiwanesisk teolog, Choan-Seng Song. Han ser Israel och kyrkan bara som *symboler* för hur Gud kan verka bland andra folk. Dessa folk kan också vara konstruktiva delar i, och centra för, Guds handlande. (jfr i Gamla Testamentet hur Deutero-Jesaja ser på Cyrus / Kores). Gud kan, enligt Song, inte tvingas in i ett speciellt folks (Israels) eller i kyrkans historia. Asien har sitt eget Exodus/uttåg och sin egen befrielse. "Ordet blev asiatiskt kött", säger Song, med en hänvisning till Joh.ev. kap 1 om det gudomliga skaparord som blev människa i Kristus. Denna sin radikala kontextualisering, kallar han för transponering.

Nu till sist till Tokio, och japanen Kosuke Koyama. Särskilt intressant är Koyamas dialog med buddhismen och hans intresse för hur den moderna tiden inverkar på det asiatiska samhället. Den snabba tekniska utvecklingen, ekonomi och marknad fordrar en ny social etik som ännu inte finns, säger Koyama. Han tar itu med de etiska frågorna där de dyker upp i samhället, och detta i en sorts praktisk dialogmetod, där han använder bibeltexter in i den asiatiska kontexten.

Koyamas teologi är färgstarkt biblisk, och han uttrycker sig ofta på ett originellt och eget

sätt. Det finns inget självsäkert i hans teologi, som är social och etisk - i stället ifrågasätter han hela tiden. Han talar om **avguderiet** i den moderna världen, dvs. de själviska intressen, som skapar nutidens stora **girighet**. Och detta - avgudereri och girighet - är utgångspunkten i hans kritik av det moderna industriella samhället. Han talar om hur mening underordnas effektivitet, och om ett destruktivt självförhärligande där makt och rätt blandas samman. Och han talar om hur man i vår tid försöker höja det ändliga över det oändliga, i vad han ser som försök till självfrälsning.

I denna praktisk-etiska dialog med sin samtidskontext, blir lösningen för Koyama en **kors- och lidandesteologi**. Han talar om en stapplande, plågad och ofri Kristus-närvaro i Asien. Den korsfäste Kristus är svaret och närvaron - han är "den arbetslöse guden" som möter människan någonstans där ute i periferin.

I dialogen med buddhismen är kopplingen till girighet hans viktigaste tema. Han menar att just buddhismen här har ett bidrag till vår tid, genom sin starka inriktning på att övervinna girighet. En av hans böcker heter "Mount Fuji and Mount Sinai", och där säger han: Förhållandet mellan buddhism och kristendom inte är ett förhållande mellan "sann religion" eller "falsk religion". Det handlar om två olika, men ändå sammantvinnade, sätt att se på den mänskliga girighetens historia.

Koyama talar, liksom många andra av Tredje världens teologer, rakt in i vår tids kontext. De bidrar med en vital och nyskapande bibelteologi, som har sin plats i den verklighet som är deras. Och de behöver bli lyssnade till, inte minst av Rom och Wittenberg, för dessa är i sin kristendomstolkning låsta i en dialog som fördes med hellenismen för 2000 år sedan - och när de försöker föra en dialog sig emellan, ligger brytpunkten i en kontext som går 400 år tillbaka i tiden! Impulser från den kontextualisering in i **vår** tid, som pågår bland teologer i Tredje världen, är därför särskilt viktiga för en vitalisering av västerländsk kristendom.

(Föredrag hållet 971022)

Religionsvetenskap mellan himmel och helvete

Av Lennart Johnsson, tf universitetslektor i religionsvetenskap

[Länk till presentation av Lennart Johnsson](#)

Titeln för denna föreläsning är **RELIGIONSVETENSKAP MELLAN HIMMEL OCH HELVETE**. En utmanande titel måhända. Nåväl, vad är det första du tänker på när du vaknar på morgonen? Ja, säger du, det kan vara allt mellan himmel och jord! Redan där tangerar du Religionsvetenskapens domäner, ty Religionsvetenskap rör och berör vitt skilda områden, ja lite tillspetsat uttryckt handlar Religionsvetenskapen om det mesta mellan himmel och helvete. Religionsvetenskap är således ett av de mest intressanta och fascinerande ämnesområden som man över huvud taget kan ge sig i kast med. Det är också ett av de svårare, för som bekant, detta med religion är inte lätt. Det finns mycken kunskap men också mycken okunskap och inte minst fördomar beträffande detta ämne. Många har den föreställningen att studera Religionsvetenskap innebär att lära sig något om Gud ("som inte finns"). Det känns ganska meningslöst. Dessutom inte bara anar man utan vet att religion är tråkigt. Jag vill därför i denna föreläsning försöka visa på att Religionsvetenskap är ett ämne som fascinerar och utmanar. Kort och schematiskt vill jag gå igenom de olika så kallade blocken som studeras på baskursen i Religionsvetenskap som omfattar 5 block à 8 poäng, inalles 40 poäng.

Block 1. Religionshistoria (8 poäng)

Block 2. Religionsbeteendevetenskap (8 poäng)

Block 3. Bibelvetenskap, dvs det som vanligtvis kallas Gamla testamentet och Nya Testamentet (8 poäng)

Block 4. Kristendomens historia med allmän idéhistoria, samt Kyrkovetenskap (8 poäng)

Block 5. Tros- och Livsåskådningsvetenskap (8 poäng)

Efter baskursen finns det möjlighet att läsa en C-kurs totalt 20 poäng, uppdelat enligt följande. Den inleds med en fördjupning i Religionshistoria (5 poäng), därefter läses Metod- och vetenskapshistoria (5 poäng). Efter litteraturstudiet fortsätter studenterna med att skriva 10-poängs uppsatser (ibland 5-poängsuppsatser), som jag ock har huvudansvaret för.

I mina förberedelser inför denna föreläsning har jag funderat över var jag ska ta min utgångspunkt - i himlen eller i helvetet. Detta får onekligen implikationer för fortsättningen. För en teolog må det kanske tillåtas att ta sin utgångspunkt från Bibelns första blad, där det står följande att läsa:

בְּרֵאשִׁית־ בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ׃ יְהִי אֵר וְיִהְיֶה חֹשֶׁךְ׃

(I svensk översättning: "I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom..." Genesis 1:1-2)

Jag lämnar frågorna kring författarskapet - huruvida det är Mose som är författare till Pentateuken eller om den av forskaren Julius Wellhausen framförda och välkända Fyrkällshypotesen (JEPD, dvs Jahvisten, Elohisten, Prästskriften och Deuteronomium) är en rimligare förklaringsmodell. Jag kommer inte heller att uppehålla mig vid eventuella influenser utifrån på denna text, om t ex paralleller i liknande skapelseberättelser i närliggande områden - som det babyloniska tämligen välkända skapelse-eposet *Enuma*

elish, eller det sumeriska *Atramchasis*. Jag vill istället gå rakt till den hebreiska texten och det är framför allt de sista svåröversättbara orden som jag vill stanna inför. Dessa ord översätts i den svenska Bibeln med "öde och tom". I hebreiskan uttrycks detta mycket mer radikalt:

הָרֵאָה וְהָיָה

dvs att jordens tillstånd ännu (innan Jahve griper in i skapelseakten) är ohyggligt, farligt, obeboeligt. Allt är huller om buller. Det råder något slags kaostillstånd, "och mörker var över djupet". Texten vill bl a uttrycka att skapelseakten utgör en vändpunkt från mörker till ljus, från kaos till kosmos. De på latin välkända orden "fiat lux!", varde ljus, uttalas av Gud - om han nu talade latin, forskningen har ännu inte givit klart besked därom. Om vi går till grundtexten så står det:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר

("Och Gud sade: 'Varde ljus'" Genesis 1:3)

Dessa excerpter får framför allt indikera svårigheterna vad gäller att ge en korrekt och rättvisande översättning. Om vi därtill lägger bilder, aforismer och liknelser som återfinns i Bibeln, tagna från en annan kultur och en annan tid, så anar vi än mer problematiken. Frågeställningen kan tillspetsas: Kan man och ska man över huvud taget översätta en biblisk text till andra språk?

Vad gäller Bibelns innehåll så har någon sagt att människan i gemen har stannat upp inför Bibelns första blad om skapelsen och syndafallet, precis som vi också har gjort, och därmed blivit konfyst och lämnat allt det andra därhän, medan den intressanta fortsättningen lämnas därhän - den som vill tala om Jahves, Guds, plan för mänskligheten, att leda ett obstinat släkte från mörker till ljus, från kaos till kosmos eller om du så vill från helvetet till himlen.

Vi finner att Bibeltexterna på olika sätt har utmanat människor. De har också utgjort en inspirationskälla för många författare, konstnärer, filmskapare etc, som på olika sätt försökt skildra såväl himlen som helvetet. Vi ska inte heller glömma bort texternas betydelse för det andliga livet - för såväl den enskilde individen som för gemenskaper. Samhällen har i stort och smått influerats av religiösa texter, och då inte bara av de bibliska. Vi kan nämna Koranen, Bhagavadgitan, eller på våra breddgrader välkända textsamlingar som Eddan och dikten *Voluspá* (troligen 900-talet) som ger sin skildring om världens uppkomst. Några århundraden senare finner vi de inte helt okända verken *Luthers Stora katekesen* och *Lilla katekesen* (1529), postillor mm. Vi ska inte heller i detta sammanhang glömma bort psalmboken och dess betydelse. De senare nämnda alstren har på olika sätt fått utgöra komplement till Bibeln och använts i kyrkan, skolan och samhället. Hur dessa religiösa texter har påverkat generationer på olika sätt, märk väl inte bara språkligt, där ordspråk och bibliska skildringar har använts kanske många gånger omedvetet också i vardagligt tal, utan dessutom med de bilder som målades upp ifrån predikstolar eller som återfanns i familjebibeln därhemma, kan vi knappast förstå, möjligtvis ana. För texternas innehåll har påverkat människosyn, Gudsbild och världsuppfattning.

De religiösa texterna har ett budskap. Budskapet ska sändas ut i världen via bl.a. olika "krumelurer" som vi kallar för bokstäver. Men budskapet har inte enbart förmedlats genom bokstäver utan också via musik (instrumentalt och/eller vokalt), bilder och symboler, som bearbetats, tolkats (fel eller rätt? beroende på...), recipierats och integrerats eller repellerats. Budskapet har ibland fått högst konkreta implikationer i form av bl a byggnader. Man kan fundera över följande. Vad säger oss t ex kyrkornas arkitektur? Hur tänkte de människor som lät bygga dessa, vad ville de uttrycka (exteriört och interiört), och hur tolkar vi detta idag? Vidare, vad säger oss utvecklingen från husförsamlingen i kristendomens begynnelse mot de stora Kristallkyrkorna av idag, via katakomberna, de enkla träkyrkorna, 1100- och

1200-talets stenkyrkor (som också användes som försvarsanläggningar), basilikor, de olika tidsepokenas stilar (den gotiska traditionen, renässansen, barock, rokokostil osv)? Mycket kan givetvis sägas om detta och om interaktionen mellan en idé och dess realiserande. Vi anar än mer de religiösa texternas betydelse och implikationer, att de också väcker reaktioner, positiva och negativa. Vi märker detta bl a i samband med planering och byggande av en moské, när det blir tal om att bygga om en kyrka till kontor eller när man helt sonika river en kyrka.

Inom Religionsvetenskapen ges också kunskap om och ökad förståelse för hur olika människor kan se på livet. Människan brottas med de eviga frågorna som tarvar svar, men var finner man Svaret med stort "S"? Många "ismer", religioner och livsåskådningar är övertygade om att besitta sanningen. Det må gälla marxism, humanism, existentialism, feminism, liberalism, konservatism, ekosofi, Bahai, New Age eller islam. Mycket av detta tas upp till diskussion under det religionsvetenskapliga studiet, liksom termen och begreppet *gud*. Vad beträffar det sistnämnda begreppet intar flertalet människor en ambivalent hållning. Det råder något slags "tremendum et fascinatum-förhållande", där det förra plägar ta över på ett sådant sätt att det bara är termen eller begreppet *gud* som kvarstår; innehållsligt står det för tomhet eller som en negation - dvs att *gud* över huvud taget inte finns. Utifrån verifierandet eller falsifierandet av detta, brottas man i teoretiska diskussioner över språkets makt över tanken, termers denotationer och konnotationer, religiösa utsagors mening och sanningsanspråk, om bokstäverna som endera aggressivt "hoppas upp" från de heliga texterna eller som ibland tycks vara helt osynliga - "det där har jag aldrig sett eller tänkt på förut!"

Jag vill nämna något om bildens betydelse, vilket redan tangerats ovan. Det finns några forskare (teologer och religionsvetare) som för fram intressanta teorier vad gäller bildens betydelse för tron (teism) respektive icke-tron (ateism eller möjligtvis agnosticism) på Gud. En hypotes är, att det är *bilden* av Gud - som den som tronar över jorden, oftast en stor mäktig manlig gestalt, se t ex en del av Michelangelos målningar av Gud (Gud som ett människoliknande väsen) i Sixtinska kapellet - som bidragit till, och kanske inte bara detta utan också orsakat, ateismens utbredning i framför allt Västerlandet. Vi kan göra en kort reflektion och tänka på judarnas bildförbud.

Inom Religionsbeteendevetenskapen studeras människans Gudsbild, hennes Gudsförhållande eller brist på detta, för att därmed också försöka öka förståelsen för hur en personlighet formas av sin ideologi eller religion i vid mening. Många frågor dyker härvid upp. Varför upplever människor religiösa texter på så vitt skilda sätt? Varför betraktar sig somliga som troende andra som icke-troende (arv och /eller miljö)? Hur ser de olika tolkningsparadigmen ut för en muslim, en sekulariserad ateist, en kristen osv? Vilka uttryck tar sig religionen i riter och myter? En grundläggande fråga är, är inte människan innerst inne en "homo religiosus", och har hon inte som sådan behov av riter och myter? Dessa kan kanske ta sig sådana uttryck som inte alla gånger förknippas med religion i sedvanlig betydelse. Jag vill konkretisera och göra ett förtydligande av vad jag menar med detta.

Vi vänder oss till idrottsrörelsen och ser på den utifrån föreställningen om människan som "homo religiosus". Följande "likheter" med kristendomen kan observeras:

speldagar = söndag/helgdag (som båda betraktas som högtidsdagar värda att fira)

inträdet = kollekten

himlen = det egna laget

helvetet = motståndarlaget

domaren = Gud

kampen om seger inte genom tro utan genom gärningar = jämför med avlatshandeln

målet = (euforisk) frälsningsupplevelse

hejarramsor = psalmer

flaggor, klubbmärken = krucifix, religiösa motiv

Jag brukar hävda den tesen att alla människor har en religion, en ideologi eller livsåskådning. Dina handlingar präglas nämligen av din religion/ideologi, dvs av dina attityder och idéer, och inverker. Dina idéer träder fram, mer eller mindre explicit, i dina handlingar och reaktioner - intellektuellt och emotionellt. Den enskilda individens ideologi är sedan satt i relation till andra människors ideologier, vilka ibland sammanfaller dock icke alltid. Det försiggår en livlig interaktion, dels mellan enskilda individer, dels mellan olika grupper. I denna interaktion, i möten mellan människor, kulturer och religioner, utvecklas och utformas bl a normer och värderingar. Detta tas upp och behandlas inom Religionsvetenskapen.

Vi kommer osökt in på etikens område. Vad är rätt/fel, och varför? Vem avgör detta? Med andra ord, vem är domaren? Är det rätta "rätt" enbart därför att man utgår ifrån deontologiska teorier? Blir det rätta så att säga "fel" om vi istället skulle utgå ifrån teleologiska teorier? Vad är fusk? Om de flesta fuskar blir det felaktiga "rätt" också för mig utifrån majoritetens handlande? Varför/varför inte, och vem avgör detta? Dessa frågor kan ibland synas vara lätta att besvara men är det inte alla gånger.

Frågor kring etik och moral har i våra dagar förts fram i olika sammanhang, bl a inom t ex medicinen. När börjar och slutar livet? Är det försvarbart att installera medicinsk utrustning för några miljoner som kanske "bara" räddar livet på ett fåtal individer, medan det stora flertalet får dö i ensamhet på sjukhusen? Freds- och konfliktforskning är ett annat område - är religionen enda orsaken till krig och elände? Massmedias roll i samhället, med texter och bilder. Ger de oss en "objektiv" skildring av vad som sker. Vad är i så fall en objektiv skildring? Vad är fakta och vad är värderingar? Etiska resonemang kan föras om det mesta. Låt mig nämna ytterligare ett exempel, trafiksäkerhetsfrågor. Ska man satsa på att räta en olycksdrabbad kurva eller inte? Man kalkylerar vad detta bygge kostar och räknar ut vad bilolyckorna hitintills har kostat samhället (dödsfall, invaliditet, förlorad arbetskraft osv) och ser om det är "lönande" att räta kurvan!

Vi lämnar etiken och vänder oss till Kristendomens historia med allmän idéhistoria. Där studeras bl a växelspelet mellan religiösa (dvs framför allt kristna), kulturella, sociologiska, politiska och ekonomiska faktorer inom olika områden, samt de idéhistoriska utvecklingslinjerna. Vidare ställs frågor som dessa: vad sker i mötet mellan kyrkan och samhället, kyrkan och politiken? Finner vi en assimilering eller en konflikt, är kyrkan ett salt i eller en spegel av samhället? Hur ser t ex en jämförelse ut mellan kyrkorna i t ex Norden och Syd- och Latinamerika? Ty världen är större än Europa. Med detta vill jag också uppmärksamma och plädera för vikten av internationella kontakter och möten. Inom kyrkovetenskapen behandlas kyrkornas eller samfundens utbredning, deras likheter och särarter, organisationsformer, gudstjänst- och fromhetsliv; vidare diakoni, liturgi, kateketik och kyrkorätt. Kyrkovetenskapens övergripande uppgift är att studera ecklesiologin, dvs vad kyrkan egentligen är, och hur kyrkan gestaltas ecklesialt i olika uttrycksformer. Ecklesiologin är ett omfattande begrepp och kyrkovetenskapliga studier reser deduktiva, systematisk-teologiska frågeställningar, men också induktiva, om den kyrkliga erfarenheten och kyrkans självförverkligande. Ekumenik är ett annat stort forskningsområde, inte minst internationellt sett, som bl a handlar om kyrkans (kyrkornas) och ytterst sett världens enhet, där vi finner projekt av olika slag, bi- och multilaterala samtal och dialoger på olika nivåer. De kristna kyrkorna är sedan i sin tur involverade i olika projekt och dialoger med andra religioner.

Ett annat ämnesområde som jag redan berört är religionsfilosofin. Är livet en parentes mellan två "intigheter"? Vad innefattas i begreppen intighet, existens och varat? Finns du över huvud taget? Är ditt liv bara en dröm, där du egentligen befinner dig någon annanstans än där du själv tror att du är, och att det du tycker är en dröm i själva verket är "en drömmares dröm". Inom religionsfilosofin tas dylika spörsmål upp.

Religionsvetenskapen studerar och analyserar olika företeelser. Den vill öka förståelsen för religionens (ideologins) vikt för enskilda, för byar, samhällen, städer, länder och nationer, och hur dessa på olika sätt står i interaktion med varandra på olika plan, samt hur religion i

vid mening också står i interaktion med andra samhällsföreteelser. Religionsvetenskap vill också visa på sin "tvärvetenskaplighet", att den är öppen för samarbete och dialog med andra discipliner och inte är "sig själv nog".

För att visa på detta, Religionsvetenskapens "höjd, bredd och djup", gör vi följande tankeexperiment. Vilka tankar och associationer får du när du hör "Jerusalem"?

Detta ord går exempelvis att förknippa med litteraturvetenskap, med språk (hebreiska, arabiska osv), med olika religioner och kulturer som möts, krig och fred, arkeologi, historia, politik, Gamla Testamentet och Nya Testamentet, Jesus, påsk, turism, konst och musik osv.

Jag har under denna korta föreläsning försökt peka på att Religionsvetenskap är ett mångfasetterat ämne, som sysslar med stora och svåra problem och frågeställningar. Religion i vid mening har haft stor betydelse i många olika avseenden för individer, familjer, samhällen, tiderna igenom. Religion, oavsett vi vill det eller inte, berör oss alla på ett eller annat sätt. Religion i vid mening har lovprisats och upphöjts som "alltings lösare", men vi är också väl medvetna om att religion har förbundits med och betraktats som varandes orsak till krig, slavhandel, förtryck osv. Religion förknippas med himlen för somliga ("äntligen har jag hittat hem"), för andra däremot med helvetet som man å det allra bestämdaste vill undvika. Titeln **Religionsvetenskap mellan himmel och helvete** är egentligen inte så provokativ som den till förstone kan synas vara, utan avspeglar de facto Religionsvetenskapens vitt skilda ämnesområden och dess omfångsrika forskningsområden.

(*En* pusselbit är inte mycket, men när pusslet väl är lagt och en pusselbit saknas är det mycket.)

(Föredrag hållet 971022)

Möten via mellanhand. Kärlekens och dödens instrument i romanen *Den engelske patienten* och filmen *Pianot*. [\[1\]](#)

Av Staffan Klintborg, universitetsadjunkt i engelska

[Länk till presentation av Staffan Klintborg](#)

Efter mötet mellan britt och britt, irriterande eller inte, kära åhörare, väntar ni nog, av rubriken att döma, ett rafflande slut med koppleri och grymma mord: "Möten via mellanhand. Om kärlekens och dödens instrument." Och det är klart att tankarna lätt går till mycket mänskliga och kroppsliga mellanhänder och till raffinerade metoder att snärja eller döda. Fast detta är tänkt som ett mycket handfast men mindre spektakulärt föredrag som skall ge prov på hur en filmskapare och en författare i sina verk utnyttjar konkreta föremål till att föra samman sina skapade gestalter.

Det är sannerligen inte lätt att komma på exempel på sådana föremål i världslitteraturen och i filmen: klädesplagg eller liknande kroppsattribut som Gogols kappa och Söderbergs päls, Charles Bovarys löjliga mössa och kapten Ahabs valben, ätbarheter som minnets Madeleinekaka eller Kristinas äpple, den gåtfulla 'Rosenknoppen' i *Citizen Kane*, som i filmens slutscener visar sig vara en barnkälke och ytterligare några tingestar, som är så tydligt fokuserade, att det är just dem vi minns. Men deras funktion kan vara en annan än att förmedla möten mellan människor: t.ex. att karakterisera, strukturera eller symbolisera.

Byggnader däremot kan spela en avgörande roll inte bara som scendekor utan som dragningskraft på besökaren. Att tränga in i en byggnad är också att närma sig den som bor där, vilket inte sällan framhävs av titlar som *Wuthering Heights*, *Brideshead Revisited*, *Andarnas hus*, för att inte tala om den magiska kraften som ligger i titeln *Bergtagen /der Zauberberg*. Ibland är det kring något storslaget bygge snarare än byggnaden i sig som mötena äger rum: i den roman av Michael Ondaatje, som föregår *Den engelske patienten*, nämligen *In the Skin of a Lion* skildras människorna runt ett brobygge i Toronto, vilket för en svensk kan föra tankarna till Josef Kjellgrens *Människor kring en bro*.

Ett annat beprövat knep är ju att använda farkoster och fordon som medel att sammanföra människor: alltifrån valfångstskepp (Melville), rostiga pilgrimsfartyg (Conrad), oceanångare (Bröderna Marx), diligenser (John Ford efter Maupassant) till orientexpresser (Agatha Christie och Paul Theroux), motorcyklar (Robert M. Pirsig), flygmaskiner (Saint-Exupéry) och rymdskepp med eller utan Mimor eller andra tekniskt avancerade föremål, som kan förmedla möten bortom tid och rum - opersonliga motsvarigheter till forna tiders pythior och sibyllor, icke helt annorlunda än de virtuella möten vi själva kan skapa i cyberspace.

Innan jag når fram till filmen *Pianot* och romanen *Den engelske patienten* vill jag emellertid snudda vid två äldre verk, båda litterära, där föremål stora och små spelar en liknande roll som mellanhänder. Det första är en liten volym kallad *A Sentimental Journey* av 1700-talsförfattaren Laurence Sterne, som kan skapa de mest laddade tvetydiga erotiska situationer kring en tom schäs eller ett par handskar på en boddisk. Här är det ett annat föremål som tjänar som kopplärredskap. Berättaren har just hälsat på en okänd dam, som liksom han själv har kommit för att välja ut ett lämpligt åkdon (vi kan tänka oss två spekulanter som fastnat för samma hyrbil hos Hertz eller Avis), och har just konstaterat att damen bär ett par svarta silkeshandskar som är öppna vid tummen och pekfingeret:

"Monsieur Dessein (Avisrepresentanten) had *disabled* the key above fifty times before he found out he had come with a wrong one in his hand: we were as

impatient as himself to have it opened; and so attentive to the obstacle, that I continued holding her hand almost without knowing it; so that Monsiour Dessein left us together with her hand in mine, and with our faces turned towards the door of the Remise, and said he would be back in five minutes."

Nyckeln - mycket symboliskt - öppnar således hos Sterne möjligheten till kanske en affär.

Förmågan att 'ladda' ett föremål så att det skänker glans åt sin ägare finner vi också hos Henry James. I inledningen till *A Portrait of a Lady* förekommer en beskrivning av en teservis och de ceremonier som kringgärdar tедrickandet på en engelsk gräsmatta, en scen som samtidigt utgör nyckeln till hela intrigen. Den omsorgsfullt uppbyggda miljön i vilken den rika unga och naiva amerikanska arvtagerskan Isabel Archer förs in, leder ju henne slutligen till den man hon faller för: den man som omger sig med de mest utsökta konstobjekt men som själv visar sig vara 'ett tomt skal' (jag vet inte om just den metaforen återfinns i romanen). Nyligen har regissören Jane Campion faktiskt gjort en filmversion av James' roman och man kan bara spekulera huruvida hans berättarteknik föresvävat henne redan vid arbetet med *Pianot*? Där förekommer också en tедrickningsscen med en utsökt tekopp fotograferad rakt uppifrån men, tvärt emot förhållandet hos Henry James, harmoniserar koppen inte alls med mannen, som håller i den.

Därmed tar vi klivet in i denna film, där ju, för det första, ett föremål upphöjts till högsta dignitet genom att ge namn åt filmen. *Pianot* är dessutom ett instrument, bokstavligen. Uppslaget är ganska absurt med en kvinna som blir bortgift per korrespondens med en lantägare på Nya Zeeland och reser runt halva jordklotet med sin dotter och sitt piano.

Efter de inledande takterna ur musiken - av den kände filmkompositören Michael Nyman - visas en hand i överdriven förstoring och man tror att den som presenterar sig med ljus barnslig stämning samtidigt som hon kikar fram mellan fingrarna är ett barn, men den skall föreställa mammans inre röst, den som hon förlorade vid sex års ålder.

Låt oss titta på den scen, som skildrar ankomsten till Nya Zeeland (SCENEN SPELAS UPP). Vi ser en skog av fladdrande händer som lyfts för att hjälpa nykomlingarna torrskodda i land. I filmens avancerade koreografi är händerna inte bara redskap för musiken utan också för språket. När den stumma Ada, som spelas av Holly Hunter, uttrycker sina order genom dottern Anna (Anna Paquin), ger barnet inte bara röst åt moderns önsningar utan också åt hennes våldsamma temperament. Adas egensinne visar sig är när hon bryter loss en plank i packlåren, sträcker in handen och slår an filmens musikaliska ledmotiv.

Den kvinna som havet fört till dem - sedd i kamerans undervattensperspektiv tycks hon rentav ha stigit upp ur det - väcker förundran bland maorierna och sätter de vita pakehamännen på prov. Den blivande maken, som hittills bara sett hennes ansikte, på ett miniatyrporträtt, frågar sin följeslagare vad denne tycker. Medan följeslagaren uttrycker medlidande: 'She looks tired' ('Hon ser trött ut'), kan maken inte dölja sin besvikelse över hennes litenhet utan genmäler: 'She is stunted', ('hon har stannat i växten', 'hon är förkrympt'). Han har knappast bestått det första provet.

Nästa prov blir frågan om hur det skall gå med pianot. Mannen förstår inte att instrumentet för Ada är viktigare än allt annat, så det lämnas kvar på stranden där det i flera återkommande scener tronar övergivet mot det mäktiga vågsvallet i bakgrunden. När mannen senare i berättelsen kommer hem och finner sin fru 'spelande' på tangenter som hon ritat på köksbordet, börjar han misstänka att hon även är förkrympt i hjärnan. Han och omgivningen förstår varken hennes musik eller den inre lidelse den ger uttryck åt. 'Hon spelar inte piano som vi' säger de gamla kvinnorna i grannbyn, rysande av obehag. Avståndet mellan människorna och den överklighet med vilken de upplever varandras världar framhävs genom den bottenlösa gyttjan, där människorna på väg mellan boplatserna halkar fram och genom djungelns överkliga blå färg. När barnet underblåser kvinnornas förundran genom att berätta skrönor om den okände fadern som träffades av

blixten och dog bryter regissören helt med realismen genom att klippa in en animerad mansfigur som går upp i flammor.

När nu mannen inte visar någon större iver att forsla hem instrumentet söker Ada upp grannen, Baines, följeslagaren vid stranden, som spelas av Harvey Keitel, och ber honom ta med sig henne och dottern tillbaka dit. Han vägrar först, men i nästa bildsekvens ser vi Ada spela medan Baines rör sig i cirklar runtomkring, inom hörhåll men utom räckvidd. Emellertid fattar han ett drastiskt beslut och byter bort ett stycke land, som han vet att den andre mannen eftertraktar, mot pianot. Ada blir rasande, men Baines har en baktanke: han säger sig vilja ta lektioner.

Efter ett mödosamt släpande, som för tankarna till Herzogs filmer med båtar som släpas genom Sydamerikas djungler, står till sist pianot mitt i hans fallfärdiga koja, lika udda där som på stranden. Han upptäcker att det doftar av salt och parfym och ser till att få det stämt. Nu börjar köpsläendet. Musiklektionerna är ett svepskäl för att Ada skall komma till honom och han lovar att sälja tillbaka pianot, med en tangent i taget för varje ynnest hon visar honom. Det hela utvecklar sig till en utdragen striptease, för att uttrycka sig vanvördigt. När Ada inte är hos honom vandrar han sakta runt pianot och polerar det med sin skjorta, naken. Jane Campions långsamma rörelseschema för tanken till Laurence Sternes förförelsescener. Medan musiken rör sig i allt vidare cirklar, vidgas det rumsliga spelet mellan kontrahenterna alltmer tills det fyllt ut den trånga kojans. Spelet blir djävare, insatserna höjs och bastionerna faller bokstavligen när Ada kliver ur sin krinolin, när sängomhänget dras ifrån och de båda förenas i sin nakenhet.

I mötet med Baines börjar också Ada återfå sin röst. Förtrollningen börjar brytas men älskaren kan inte klart tyda hennes känslor. Inte hon själv heller, tycks det. I en generös gest återskänker han hela pianot, för, som han säger, arrangemanget gör henne till hora och honom olycklig.

Utanför pianots trollkrets står mannen, i flera bemärkelser en oskuld. Bakom oskuldsfullheten anas en orubblighet, som framgår av hans sätt att sköta affärer. Det instrument, som företräder hans skicklighet är yxan, som är med honom på vedbacken och när han röjer mark.

I sin besatthet av spelet (i dubbel bemärkelse) riskerar Ada att förlora dottern till honom. Under pianolektionerna får hon stå utanför och styvfadern som hon hjälper med vedhuggningen börjar hon nu trots tidigare vägran att kalla för pappa. Denna till synes fredliga syssla ställs i ett hotfullt perspektiv i byns amatörföreställning av ett skuggspel, där Riddar Blåskägg med sin yxa hugger halsen av sina hustrur.

Från att ha varit Adas mellanhand blir Anna den som avslöjar moderns kärleksaffär. I en förnedrande scen iakttar mannen de älskande genom en springa. Hans försök att som hämnd tilltvinga sig sina `äktenskapliga rättigheter' misslyckas, liksom Adas egna trevanden att efter den tillfällig försoningen väcka hans lust. Hon har nu fått sitt piano åter men för honom förblir det stumt. När Ada finner ett dolt kärleksbudskap inne i instrumentet offerar hon en tangent och tvingar dottern springa med den som budkavle till Baines. Anna har nu bytt sida och hon tar den andra spången genom gyttjan, den som leder till mannens arbetsplats högt uppe på en ås. Som en hämnare från ovan störtar mannen hem, drämmer yxan i pianot, släpar ut Ada och hugger av, inte hennes huvud, men väl hennes pekfinger. Anna skickas på nytt iväg som budbärare till Baines, men inte med en tangent, utan medium och budskap på en gång är nu det avhuggna fingret. Maoriern, som betraktar tangenten Anna överlämnar till styvfadern, yttrar: "Den har mist rösten, den kan inte sjunga." Tangent - finger: likhet och beröring gör identifikationen nästan total. Liksom pianot har pianisten nu blivit stympad, instrumentet går inte att spela på, hon kan inte spela.

Historien upplöses genom att mannen låter hustrun gå till älskaren. Ada, Baines och Anna lämnar Nya Zeeland - med pianot mitt i båten som en väldig kista. "Stjälp pianot överbord", befäller Ada till Baines' förfäran men till de maoriska roddarnas belåtenhet.

Som kärlekens instrument har det tjänat ut sin roll. Samma piano som har smärtat och sargat henne kunde också ha blivit, kan ännu bli, dödens instrument. Innan det tippar över smeker Ada vattenytan som hon en gång smekt tangenterna, som hon smekt Baines. Plötsligt sätter hon resolut ned foten mitt i reprullen, som är fästad vid pianot och dras med ner i djupet. Med detta *Moby Dick*-citat tycker många att filmen borde ha slutat: med en sista förening mellan människan och instrumentet. I stället väljer Ada ett annat slut, eller vi kanske skall säga att Jane Champion, i likhet med boken och filmen *The French Lieutenant's Woman* erbjuder ett alternativt slut: den drunknande rycker till, krånglar sig ur repet och stiger åter till ytan, där hon lyfts ombord av hjälpande händer, kanske samma händer som bar henne i land en gång. Själv uttrycker hon förundran över den nya vändningen: "Vilken död! Vilken möjlighet! Vilken överraskning! Har min vilja valt livet?" frågar hon sig.

I epilogen har de tre inrättat sig i England, där Ada lyckas ge pianolektioner tack vare ett nytt föremål: ett finger av metall förfärdigat av hennes nye man. "I am the town freak" (stans missfoster), konstaterar Ada med sin återfunna röst. "Ibland tänker jag", tillägger hon, "på pianot i oceanens grav och på mig själv därnere". Och denna film, som bär namn efter ett instrument, vars toner fyller i stort sett varje bildruta, antyder till slut att hon avundas pianot därnere på havsbotten med dessa ord som lyder som en sång: "There is a silence where no sound may be".

Att ett instrument, ett föremål, spelar en så central roll i ett verk som i denna film är ovanligt. Det är överhuvud taget en ovanlig film, skapad av en australiensiska, till musik av en amerikan, med handlingen förlagd till Nya Zeeland och kretsande kring en kvartett människor av blandat ursprung. Kvällens andra verk är en roman, vars huvudtema utspelar sig i Europa och som också cirklar runt en kvartett människor, en kanadensisk sjuksköterska och tre män. Det finns också ett sidotema, som i filmen efter boken gjorts till huvudtema. Det tilldrar sig i Afrika. Författaren, Michael Ondaatje, föddes på Ceylon, nuvarande Sri Lanka, av delvis holländskt ursprung, år 1943, alltså under det krig som skildras i romanen, och utvandrade sedan via England till Canada, där han nu efter ett tiotal prosa- och poesiböcker framstår som en av Canadas främsta författare. *The English Patient* utkom 1992, samma år som *The Piano*. Det är alltså två verk, en film och en roman, som eventuellt kunde sägas representera den postkoloniala kulturen. För mig ger de framför allt vittnesbörd om, att det mest spännande i dagens litteratur och film på engelska inte skapas av infödda briter. Jag skulle vilja beteckna dem som sant internationella verk.

Medan de allierade drar sig norrut genom Italien - en andravärldskrigs-parallell till *A Farewell to Arms* - stannar Hana kvar bakom linjerna för att vårda den svårt brännskadade, nästan mumifierade "engelske patienten". Hana har nyligen fått veta att hennes älskade far stupat, hon har förlorat ett barn och hon nästan utplånar sig själv genom att klippa av sig håret och inrätta sitt primitiva läger omgiven av de få föremål, som behövs för att uttrycka hennes tillstånd: hängmattan hon sover i, skorna, den enkla klänningen.

Hennes sorg övergår i kärleken till den orörlige patienten. En kärleksgärning är när hon med sin mun matar honom med plommon som hon först tuggat. Därav kan man förstå att Ondaatje är en starkt sensuell författare, vars beskrivning av dofter, smak och beröring upplevs nästan fysiskt av läsaren. Han vet att varje älskare har någon del av den älskades kropp, som utövar en speciell lockelse; det kan vara den lilla gropen mellan halsen och nyckelbenet. Och jag känner få kärleksskildringar där man kliar, slickas, blandar kroppsvätskor med varandra så påtagligt som i Ondaatjes romaner och dikter. Ta t.ex. dikten "The Cinnamon Peeler", om kanelskalarens hustru, vars kropp både doftar och tar färg av mannens yrke.

De ljud som patienten hör utnyttjas i filmversionen som övergångar till hans minnesbilder från Afrika, till hans stora passion för Katharine, hans väns fru, deras kärlekslycka, hennes död och den flygkrasch, som förorsakade hans svåra brännskador. När Hana, ännu till hälften ett barn, hoppar hage i ett av villans tomma rum, leder i filmen det rytmiska dunsandet och skramlandet från metallbiten hon kastar i rutorna till en beduin i öknen med

sitt ok av hundratals små flaskor. Denne medicinman som kliver ut ur sin "glasgardin" för att lindra patientens brännskador kan föra tankarna till mamman och dottern i *Pianot*, när de kryper fram ur mammans krinolinställning, som utgjort deras tält på Nya Zeelands strand. Men det finns en annan scen i *Den engelske patienten* där parallellen med *Pianot* är ännu mera påtaglig. I det halvt raserade biblioteket i villan står ett piano. I ett utbrott av rastlöshet går Hanna fram till instrumentet:

" She was standing in front of the piano. Without looking down she lowered her hands and started to play, just choosing sound, reducing melody to a skeleton. She paused after each set of notes as if bringing her hands out of water to see what she had caught, then continued, placing down the main bones of the tune. She slowed the movements of her fingers even more. She was looking down as two men slipped through the French doors and placed their guns on the end of the piano and stood in front of her. The noise of chords still in the air of the changed rooms."

Filmversionen bjuder på mera action. Soldaten som rusar fram till det urblåsta fönsterhålet skriker: "Don't play", och för att understryka faran avlossar han ett skott rakt upp i luften. Så gör sikhen Kip entré på scenen, han som skall bli Hanas älskare. Samma instrument har än en gång tjänat som kärleksbudbärare. Fast redan efter detta allra första möte har pianot spelat ut sin roll. Det nämns bara i förbifarten, att Hana liksom Ada övat pianospel på köksbordet, i sin barndom hemma i Canada.

Dessutom har författaren understrukt pianots möjlighet som ett dödens instrument genom vapnen som läggs tvärs över dess strängar (eller skottet i filmen). Pianot, ja hela huset kan vara minerat. Men Kip är minröjare, "ett av detta århundradets märkligaste yrken".

Ännu märkligare är, att ett sådant fasansfullt dödsredskap kan väcka kärleken. Hana hör ett rop, rusar ut och finner Kip, som håller på att röja i trädgården, stående med en tråd i vardera handen, som han inte kan lägga ifrån sig utan att minan exploderar. Det blir hon som får hålla i dem medan han oskadliggör mekanismen. När Hana i sin oräddhet fortsätter att hjälpa honom förstår hon att hon vill ha honom. Men i hans fortsatta arbete upplever han hennes närhet som farligare än vapnet. För att fortfarande kunna hålla huvudet kallt måste han utplåna bilden av henne. Vad annars? "He would be pregnant with her", som Ondaatje uttrycker det. All mänsklig kontakt måste kopplas ifrån och för att uppnå den absoluta koncentrationen bär han en liten radio med hörlurar, där han lyssnar på jazz och engelska evergreens.

Teknik spelar överhuvudtaget en stor roll hos Ondaatje. Redan i den tidigare roman *In the Skin of the Lion* visar författaren stor kännedom om sprängämnen. I desarmering gäller samma medel som i bridge, säger han i *Den engelske patienten*: "Folk tror att en bomb är ett mekaniskt föremål, en mekanisk fiende. Men man måste komma ihåg att det är någon som ligger bakom konstruktionen av den." Vapen är också en beröringspunkt mellan Kip och patienten, som orörlig i sin brännskada och nästan blind burits omkring i öknen för att med känslan identifiera kanoner som påträffats där. Liksom Kip vant sig från minfältet att alltid röra sig i förhållande till tingen omkring sig, talar patienten om hur man i den lika förrädiska öknen måste ta hänsyn till koreografin hos alla ting runtomkring. Liksom hos patienten den älskades kropp är som en karta av öknen (en bild värdig en barockdiktare) kan Kips nappatag med de stora "satansbomberna" som skall desarmeras, liknas vid en kärleksakt.

Teknik kan ju också vara till hinder för kärleken. Patienten har tagit för vana att skruva upp sin hörapparat för att registrera varenda ljud. Eftersom Kip måste passera hans läger för att komma till Hana på natten, tar han upp sin tång och knipsar av sladden till apparaten. I stället för att beskriva det första kärleksmötet, låter författaren Kip fälla den lakoniska kommentaren: "I'll rewire him in the morning" ('Jag ska koppla på honom igen i morgon bitti.').

Den fjärde personen i kvartetten är Caravaggio, som råkat få höra att hans döde väns dotter finns i en villa i Toscana med en döende patient. Även han är svårt skadad; han har nämligen fått båda tummarna avskurna, när han varit tyskarnas fånge i Afrika, ett öde lika fatalt i hans yrke, som för en pianist att få ett finger avhugget. För han är tjuv, något som sällskapet i villan drar fördel av när det gäller att skaffa mat. Han tror sig veta, att patienten inte alls är engelsman, utan en ungersk arkeolog och greve Almasy, som gått över till att bli spion hos tyskarna.

Ondaatjes val av namn, Caravaggio, är inte slumpartat. De scener som skildras ur hans liv framställs gärna i samma blyxtbelysning med skarpa konturer och kontraster mellan mörker och ljus som man finner hos den italienske renässansmålaren Caravaggio. I en sådan blyxtbelyst scen ur hans tjuvaktiga förflutna smyger han sig naken in i en tysk officers sovrums för att stjäla en kamera just som officeren är upptagen med sin älskarinna. En bil råkar passera, i vars strålkastarsken tjuven ertappas för älskarinnan.

Caravaggios medel för att få patienten att avslöja sin rätta identitet är morfinet, som de delar bägge för att råda bot på sina smärtor, vilket står i stark kontrast till den vätska som förenar Kip och patienten, nämligen kondenserad mjölk. Den vita mjölken som Hana i en kärleksscen håller över sikhens bruna arm, liksom den nyckelpiga Kip ger henne och som hon för vidare från sin hand till patientens svartbrända kropp kan betraktas som ytterligare prov på den caravaggiska målarstilen.

Ondaatjes utnyttjande av konsten förtjänar ett kapitel för sig. Konsten figurerar inte bara bildligt, utan påtagligt i form av helgonskulpturer, vid vilka Kip inrättar sitt nattläger, och fresker, dit åskådarna med teknikens hjälp hissas för att beundra dem på nära håll. Kips förhållande till den västerländska konsten och kulturen är ömsint men också omtåligt: en staty kan sprängas i luften, om sappören gör ett misstag. En dag nås han i radion av nyheten om den otroliga bomben som sprängts i Asien. Han, som inte behövt fler föremål att uttrycka sin personlighet, sitt revir, än ett par löv han fått av Hana, en ljusstump, kristallmottagaren och väskan med arbetsredskap, sliter av sina gradbeteckningar, överger sina instrument och ger sig av hem till sitt land. Av hans och Hanas förhållande återstår bara minnet. Som ett avslutande skämt låter författaren i en epilög 15 år efteråt Hana, som sitter hemma i sitt kök i Canada, stöta till ett glas, och omedelbart därefter böjer sig Kip ner från sitt matbord i Indien och fångar upp en gaffel, som hans lilla dotter just tappat - ett möte bortom tid och rum genom två besläktade vardagliga föremål.

Vi har mött musikinstrument som kan förena i kärlek och åtskilja genom döden, tekniska ting som ibland skapar möjligheter och ibland oöverstigliga hinder för möten. Ett föremål har vi glömt: boken. Boken som kopplare går tillbaka åtminstone till Paolo och Francescas "vi läste icke mer den dagen", och bland de förfördas skara kan vi räkna in en Don Quixote, en Madame Bovary och en Tom Sawyer. En historia ur Herodotus om Kung Candaules, som lät sin underhuggare Gyges betrakta drottningen, medan hon klädde av sig, föregriper kärleksförhållandet mellan Almasy och Catharine Clifton. Volymen med Herodotus historier, som ständigt är vid hans sida, ändras efterhand som han klistrar in kartor, skisser, brev mellan och över texterna och i den skriver hon ner sina sista kärleksord, där hon ligger döende i den ökengrotta, som kallas Simmarnas grotta efter dess målningar.

I den italienska villan fyller böcker ett antal funktioner. Som dubbelriktad metafor: å ena sidan liknas den inglasade innergården med sina vissnade plantor vid en bok med pressade blommor. Å andra sidan berättar patienten att Katharine ofta slog upp Herodotus som ett fönster mot sitt eget liv. En annan funktion har boken som en bokstavlig väg att mötas: travar med böcker spikas fast för att ersätta de felande trappstegen mellan våningarna i villan. Ytterligare en funktion som ett tänkbart dödens instrument: slår man upp en volym som tagits ner från bibliotekets hyllor kan ryggraden knäckas som små ben i kroppen, skriver Ondaatje, men den kan även explodera i handen: en bok kan vara försåtminerad - återigen bokstavligen uttryckt.

Ur Herodotus och andra böcker läser Hana högt för sin patient och vid läsningen återkallas hans minnen ur det förflutna, där Hana och Katharine delvis flyter ihop. När han somnar fortsätter hon och därvid uppstår luckor för åhöraren eller läsaren. Med klippboken som källa försöker Caravaggio, och läsaren, att lösa pusslet med patientens identitet. Ingen kan vara säker på om patientens eller Caravaggios eller någon annans version är den sanna. När kanadensaren får övertaget tvingar fram alltmer av bekännelser, protesterar patienten: "You must talk to me, Caravaggio. Or am I just a book? Something to be read, some creature to be tempted out of a loch and shot full of morphine, full of corridors, lies, loose vegetation, pockets of stones" - de sista fragmenten syftar på sinnesintrycken från grottan där Katharine dött. Ordet "lies" är ett eko av hans egen beskrivning av Herodotus: "his guidebook, ancient and modern, of supposed lies." Med den centrala roll som Almasys Herodotus spelar här och vid upprepade tillfällen i romanen är det rimligt att anta att den utöver de funktioner som redan nämnts även fungerar som metatext, dvs en bok i boken, en spegling av och kommentar till Ondaatjes egen roman.

När Katharine är död sminkas hennes kropp av älskaren med ochra och blå pollen från Simmarnas grotta, likt den tradition Herodotus omnämner, där gamla krigare hyllar sina älskade genom att märka dem med något i deras värld som skall göra dem eviga - såsom en färg eller en sång. När patienten nalkas döden jämför han livet och livserfarenheterna med föremål, huvudsakligen från naturen, och önskar sig dessa bilder som märken på sin döda kropp. Men den sista bilden är bilden av boken, inte som ett instrument för döden utan som en sinnebild för allt det som vi har levt:

"We die containing a richness of lovers and tribes, tastes we have swallowed, bodies we have plunged into and swum up as if rivers of wisdom, characters we have climbed into as if trees, fears we have hidden in as if caves. I wish for all this to be marked on my body when I am dead. I believe in such cartography - to be marked by nature, not just to label ourselves on a map like the names of rich men and women on buildings. We are communal histories, communal books."

(Föredrag hållet 971021)

[1] "Instruments of love and death in Michael Ondaatje's novel *The English Patient* and Jane Campion's film *The Piano*." For an English version of the paper, please contact the author Staffan.Klintborg@hum.vxu.se

Simone de Beauvoir - ständigt aktuell

Av Christina Angelfors, universitetslektor i franska

[Länk till presentation av Christina Angelfors](#)

Om två år, 1999, är det femtio år sedan Simone de Beauvoirs epokgörande studie *Det andra könet* kom ut i Frankrike. Man får nog säga att det är en synnerligen alert och aktuell femtioåring som då kommer att uppmärksammas av feminister och andra världen över. Visserligen har det funnits perioder i den feministiska debatten då Beauvoirs teser ansetts vara "ute", men helt bortglömda har varken författare eller verk någonsin varit under dessa femtio år.

I Sverige har nu Simone de Beauvoir varit i ropet en längre tid. Bara under de senaste åren har vi fått ta del av en mängd artiklar och böcker som behandlar hennes liv, feminism och filosofi. Ett exempel på detta nyväckta intresse är Åsa Mobergs bok *Simone och jag* (1996). Ett annat är den feministiska tidskriften *Bang* som under 1996 hade ett stort specialnummer med Simone de Beauvoir som tema. Likaså firades den internationella kvinnodagen i år vid Stockholms universitet med en hel eftermiddag av diskussioner om Simone de Beauvoir. Att man just nu åter riktar uppmärksamheten mot en filosof som Simone de Beauvoir beror kanske på att kulturdebatten är på väg tillbaka mot ett djupare samhällsengagemang och i sådana "nygamla" tankegångar passar Beauvoir med sitt sociala patos utmärkt väl in.

Som ett tecken på tidsandan kan man se det faktum att en nyöversättning av *Det andra könet* har påbörjats. Läsare som känner till originaltexten har länge påpekat de skandalösa bristerna i den svenska versionen, t ex fattas det hela kapitel, men det är alltså först nu som tiden blivit mogen för en nyutgåva. Den svenska publiken är bara att gratulera som nu äntligen får tillgång till en o censurerad text! Den som vill forska i tillkomsten av *Det andra könet* har i Beauvoirs nyligen publicerade brev en ovärderlig källa, särskilt den under våren 97 utkomna volymen *Lettres à Nelson Algren*.

Beauvoir träffade Nelson Algren under en föreläsningsturné i USA 1947. Det första mötet blev kort, men en intensiv brevväxling följer där Beauvoir bland mycket annat i detalj redogör för den väldiga mängd litteratur som hon ständigt slukar. I breven från 1947 är en av de böcker som hon talar allra varmast om Gunnar Myrdals *Ett amerikanskt dilemma*, som hon läser i den amerikanska originaltexten. Det är tydligt att hon är djupt imponerad av Myrdals analys av de färgades situation i USA. Myrdal, säger hon, pekar på uppenbara likheter mellan de färgades situation och den ställning som kvinnor har i samhället, likheter som hon själv redan hade anat. Vid den här tiden hade Beauvoir nämligen arbetat med den bok som skulle bli *Det andra könet* sedan ett antal år. Men arbetet hade ideligen avbrutits av andra projekt. Nu tycks Myrdals studie fungera både som inspirationskälla och utmaning. Beauvoir säger sig vilja åstadkomma "quelque chose d'aussi important que le Myrdal", dvs något lika bra och betydelsefullt som Myrdals bok. I december 1948 kan Beauvoir meddela sin amerikanske vän att hennes essä kommer att heta *Le Deuxième Sexe*. Eftersom Algren inte kan franska förklarar hon varför det här är en väldigt lyckad titel. På franska talar man om det "tredje könet", säger Beauvoir, och med det menar man homosexuella män, alltså personer som i det allmänna medvetandet varken är män eller kvinnor. Men det sägs aldrig rent ut, påpekar hon, att på andra plats, mellan de "riktiga" männen och de andra, kommer kvinnorna. Hierarkin mellan könen förblir underförstådd. Ett av Beauvoirs huvudsyften med sin studie är alltså avslöjandet av denna hierarki - av mäns överordning och kvinnors underordning.

Beauvoirs projekt måste betraktas som synnerligen radikalt i det strikt patriarkaliska samhälle som efterkrigstidens Frankrike utgör med sin hemmafruideologi, sin syn på moderskapet som kvinnans främsta uppgift, sin lagstiftning som förbjuder aborter och t o m användandet av preventivmedel, ett samhälle där kvinnor inte ens har rätt till ett eget bankkonto eller att vara förmyndare för sina barn, ett samhälle som alltså omyndigförklarar kvinnan. Det är viktigt att ha den historiska bakgrunden klar för sig för att förstå vissa av de teser som Beauvoir driver, t ex hennes synnerligen kritiska syn på moderskapet, som många kvinnliga läsare har svårt att förlika sig med. Men Beauvoirs nedvärdering av moderskapet måste ställas i förhållande till den då rådande ideologin, som vill reducera kvinnan till hennes biologiska funktion.

Egentligen är det en omöjlig uppgift som Simone de Beauvoir tar sig an i *Det andra könet*. För att förklara varför kvinnor under historiens gång alltid haft en underordnad ställning använder hon sig nämligen av två helt skilda och i grunden motstridiga förklaringsmodeller, dels Sartres existentialistiska filosofi, dels en historiefilosofi inspirerad av Marx och Engels. I det första fallet betonas människans fria vilja - ingen kan förtryckas som inte själv vill det -, vilket i förlängningen leder till att kvinnorna ses som "medskyldiga" till sin egen underordning. Denna helt logiska slutsats av Sartres filosofi tonas dock ned hos Beauvoir genom att hon för in en marxistiskt influerad analys som betonar den historiska och sociala situation som individen befinner sig i och som ses som begränsande för människans möjlighet att göra uppror. Detta dubbla perspektiv är en av de grundläggande tvetydigheter som Beauvoirs analys vilar på och som lämnar fältet öppet för debatt och kritiska läsningar.

Den andra stora frågan, som man inte heller kan finna något helt entydigt svar på hos Beauvoir, är den om den "kvinnliga naturen". Beauvoirs mest berömda tes: "Man föds inte till kvinna, man blir det", har även den sitt ursprung i Sartres existentialistiska filosofi. Människan blir den hon gör sig till, menar Sartre. Det finns ingen mänsklig natur och alltså inte heller någon kvinnlig sådan. Tanken på en inneboende "kvinnlighet" avvisas därför bestämt av Beauvoir - på det intellektuella planet bör väl kanske tilläggas. Det är nämligen uppenbart att hon, trots sin föresats att analysera kön som en kulturell konstruktion, hela tiden får kämpa med de essentialistiska tankegångar som såväl hon som samhället och kulturen i stort är genomsyrade av. Kanske är det symptomatiskt att det just är vid analysen av så personliga och känsloladdade områden som sexualitet och moderskap som Beauvoir allra oftast trillar ner i essentialismens fälla och kommer med biologiska förklaringar där hon i konsekvensens namn "borde" ha sökt efter kulturella sådana.

Det är med andra ord lätt för dagens feminister att hitta brister och inkonsekvenser i Simone de Beauvoirs essä. Hennes kritiker gör det gärna, medan hennes anhängare och efterföljare betonar den historiska kontext i vilken verket tillkommit, liksom det faktum att författaren mer eller mindre upptäcker sina idéer i samma takt som hon sätter dem på pränt! Det är inget mindre än sin egen medvetandeprocess som Beauvoir låter oss bli delaktiga av - *Det andra könet* är helt enkelt ett resultat av hennes lidelsefulla försök att förstå sig själv som kvinna. Paradoxalt nog är det just tvetydigheten och ambivalensen i analysen som gör att boken hela tiden blir föremål för nya tolkningar och upptäckter, vilket också gör författaren själv, Simone de Beauvoir, ständigt aktuell.

(Artikeln publicerad i förkortat skick i Smålandsposten 971024 med rubriken 'Radikalt grepp i efterkrigstidens Frankrike')

Fattighjälp till Sveriges ära

Av Börje Björkman, doktorand i historia

[Länk till presentation av Börje Björkman](#)

Att man i en svensk kommun gör utrikespolitiska markeringar hör knappast till vanligheterna. I synnerhet inte om det rör sig om en 'inlandskommun' som Växjö. Sådant har dock inträffat, just i Växjö och vid åtminstone ett par tillfällen. Ett sådant hämtar vi från år 1905.

Bakgrunden är den svensk-norska unionen av år 1814, som hade skapats som ett led i den dåtida europeiska stormaktspolitiken men som med tiden kommit att bli ett alltmera svårhanterligt problem, både för norrmän och svenskar. Kring sekelskiftet svallade de nationalistiska känslorna högt på båda sidor, för att sommaren 1905 närapå övergå i väpnad konflikt.

Det är här Växjö stadsfullmäktige kommer in i bilden, ty drygt fyra decennier tidigare, närmare bestämt den 24 oktober 1864, hade man diskuterat hur man skulle kunna högtidlighålla den då femtioåriga unionen av Sveriges och Norges riken. Ordföranden löste dock problemet: en fond för stadens fattiga skulle upprättas, och namnet skulle vara "4:e Novemberfonden" - till minne av årsdagen för unionen. Med stor enighet antogs förslaget. Via insamlingar fick man raskt ihop ett aktningvärt kapital som även skulle kunna utlånas mot ränta, om det blott återbetalades i tid till årets utdelning. Efter hand förstärktes kapitalet och punktligt kunde man varje år dela ut en icke obetydlig summa pengar i brödrafolkens åminnelse...ända tills det ödesdigra året 1905 och norrmännens meddelande om att föreningen med Sverige hade upphört!

Överallt diskuterades detta, så ock i Växjö där även stadsfullmäktige ville markera sin ståndpunkt. I protokollet från den 31 oktober kan vi därför läsa att med "...erinran att Stadsfullmäktige för 41 år sedan till firande af unionens med Norge 50-åriga bestånd föranstaltat bildandet af en fond under namn af Fjärde Novemberfonden och med ändamål att årliga räntan skulle utdelas till pauvres honteux inom staden, föreslog [f.d. överstelöjtnanten vid Kronobergs regemente] Herr Schenfelt att, då numera samma union hufvudsakligen genom Norges stortings Sveriges rätt och ära kränkande beslut af den 7 sistlidne juni blifvit upphäfd, nämnda fond, hvilken nu uppginge till 1,892 kronor 18 öre, istället skulle bära namnet »Sjätte Novemberfonden» till minne af vår om Sveriges ära, väl och storhet kraftigt värnande konung Gustaf II Adolfs hjältedöd under kampen för sagda mål, ett förslag, som af Stadsfullmäktige besvarades med ett enstämmigt »ja»; och skulle ifrågavarande fond alltså hädanefter under namn af »Sjätte Novemberfonden» användas på sätt som förut blifvit bestämdt."

Om detta sedan kan kallas "kommunal utrikespolitik" kan naturligtvis diskuteras - per definition kan ju ingen sådan förekomma. Dock är detta namnbyte, liksom de många rent folkliga manifestationerna vid samma tid i form av telegram till och uppvaktningar av majestätet i Stockholm, fullt klart intressant. Sedda tillsammans visar de hur omtumlande unionsupplösningen faktiskt var och hur brett engagemanget i frågan var. Inte minst därför är det förvånande att se hur lite unionen hittills har uppmärksamats inom svensk historisk forskning.

Detta väcker i sin tur en idé om ett möjligt framtida svensk-norskt forskningsområde: här finns mycket att göra, också därför att 1905 års händelser är ett av de få exempel vi har - i hela världen! - på lyckade statsupplösningar. Kanske kan detta vara någonting för

framtiden, ty trots visor,vitsar och sälar har normmän och svenskar sedan dess kunnat mötas under jovialiska former.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971011)

Passion och kärlek

Av Alain Bulle, fransk lektor

[Länk till presentation av Alain Bulle](#)

Vad skulle vara kvar av all världens litterära verk om de som hämtar sin inspirationskälla i kärleken skulle undantagas? Den franska litteraturen skulle i synnerhet bli mycket fattigare ty kärlek och passion utgör en stor del av dess produktion. De franska författarna har ofta ägnat den största delen av sina verk åt att studera, analysera eller beskriva det som händer när man är förälskad. En oändlig källa för poesin, (Ronsard, Lamartine, Baudelaire, Eluard, Aragon), en inspirationsflod för teatern och romanen (Racine, Flaubert, Stendhal, Proust, Duras med många fler). Personligen tror jag att detta kan till och med vara ett sorts nationaldrag som genomsyrar det mesta av det franska konstnärslivet. Jag kommer ihåg hur jag, när jag började förstå och prata svenska, lade märke till att poesi och populära visor och sånger nästan oundvikligen handlar om någonting som "blomstrande ängar, sköna sommardagar/kvällar, ekar på ängar, blå himmel och hav, höga berg och djupa dalar," och så vidare och att jag, smått skrattande, nämnde detta för en god vän som länge hade bott i Frankrike och fick följande svar: "Jo men Herregud, alla franska sånger handlar om "Amour" (kärlek) som rimmar med "toujours"!"

Jag fick en tankeställare men jag tror att man kan påstå såsom jag en gång läste i en fransk tidning att det svenska folket är "naturgalet" precis som jag tror att fransmännen fortfarande präglas av den klassiska andan (1600talet/Solkungen/Versailles) där människan stod i centrum för all tänkande och all filosofi. När man pratade om naturen, menades uteslutet "den mänskliga naturen", en stark "antropocentrism" (= människan står i centrum) där den klassiska hjälten behärskar sina sinnen och sina känslor och där naturen som sådan spelar en sekundär roll. Den enda klassiska författare som skriver om djur, växter, med mera skulle i så fall vara Lafontaine, men djuren och växterna personifieras i hans fabler och härmar människan. Hos den klassiska hjälten segrar förnuftet över passionen. Han älskar, han lider men kungens tjänst och hans heder kommer först. Det är Corneille med bland annat *Le Cid* (1636). Detta kommer dock att luckras upp mot slutet av seklet då poeten Jean Racine, den yngsta av de stora klassiska författarna, kommer ut med pjäsen *Phèdre* (1677) där han beskriver passionen som ett inferno där människan är totalt uppslukad av sin kärlek och omöjligt kan ta sig ur den. Pjäsen slutar i blod och förödelse.

Platon först

Först kom Platon. Det är han som förespråkar en vision av kärleken som tar hänsyn till affektiva och psykologiska kriterier. I Platons berömda *Gästabud* berättar poeten Aristofanes om hur det i början fanns tre sorters människor: den dubbla mannen, den dubbla kvinnan och en man-kvinna (androgyn) som alla hade två huvuden, fyra armar, fyra ben, två könsorgan och så vidare. Denna egenskap gav människorna en sådan livskraft att de bestämde sig för att angripa gudarna. Deras reaktion blev häftig och Zeus delade dem itu med sitt svärd. Poeten förklarar att sedan dess skulle människan för evigt söka sin förlorade del, försöka återupprätta den brutna enheten och på så sätt rekonstruera den mänskliga naturen. (Lägg märke till att homo- och heterosexualliteten ligger på samma plan.) Människan blev liksom amputerad, försvagad. Kärleken blev ett nödvändigt sökande efter "den andra", det vill säga den som skulle komplettera den ursprungliga symbiosen som försvann. Att älska för Platon blir på så sätt att hitta och igenkänna den (man eller kvinna) som sedan tidernas begynnelse utgör ens "halva". Och det är inte sexualiteten som räknas. Det viktiga finns någon annanstans, i själens gemenskap.

Medeltiden inför erotismen

Det kommer att dröja ända till medeltiden innan västvärldens syn på kärleken skulle ändras nämnvärt. Även om kyrkan höll starkt på den platoniska kärleken, kom trubadurerna och riddaridealet att förespråka en ny typ av kärlek som berikas med en rejäl dos av erotism och förförande. Kärleken blir ett krig och passionen en kamp. Historien om Abelard och Heloise vars brev är bevarade är typisk från den tiden. Myten om den omöjliga passionen uppstår. Den tappra riddaren kommer att kämpa för sin dam som oftast redan är gift och som finner nöje i att ställa många svåra krav för sitt erövrande. Men det är hon och ingen annan som skall erövras. Hon har allt, både fysiskt och psykiskt. Inte mycket nytt före romantiken. Då och då kommer Platon att på nytt influera vissa verk såsom Jean-Jacques Rousseaus *La Nouvelle Heloise* eller Bernardin de Saint-Pierres *Paul et Virginie*, men man måste vänta ända till 1800-talet för att bevittna något nytt. I kamp mot den växande borgarklassen, representerar romantiken en ännu inte riktigt väl definierad modernitet. Om man bortser från den gråtande sjukliga känsligheten, kan man konstatera att författarna försöker hitta ett system i vilket Platons båda hälfter förenas men där människan kan välja sin andra halva. "Det är jag som väljer Dig såsom objekt för min kärlek." Oftast sker detta med olycka och sorg som bakgrund. (Musset, Vigny men även Stendhal och Flaubert). Stendhal skriver sin berömda analys av kärleken, *De l'amour* (1822). Människan kräver sin rätt till passionen och de stora romankaraktärerna överträffar sig själva med hjälp av kärleken och passionen. Hundra år senare kommer surrealister att göra sig av med olyckan och sorgen i romantikens sätt att betrakta kärleken. De ser passionen som en kraft, en värdefull energi men den "andra halvan", kärlekens objekt, blir oviktig för dem. Den kan man byta ut efter behag. Enbart impulsen och kraften som kärleken producerar är intressant. De gör rent hus med romantikens syn på kärleken och med detta öppnas dörren till vår tids fria kärlek och sexualitet.

Man vet inte varför

Ingen vet ännu varför vi attraheras så starkt av just en viss person. Många myter har skapats, många underbara verk har skrivits, de vackraste poem har publicerats. Det är ett konstant tema i vår kultur. Jag vill här redovisa en intressant forskning som har pågått ett tag i Frankrike under ledning av bland andra **Boris Cyrulnik**. Han är psykoanalytiker och universitetslektor i södra Frankrike. Han har forskat och publicerat mycket (han är dock ej översatt till svenska) om de olika band som förenar människor: barn och föräldrar, man och kvinna med mera. Vissa av hans slutsatser tycker jag är väldigt intressanta, andra bekräftar vetenskapligt det som många vet av egen erfarenhet. Hans studier visar att det som fransmännen kallar för "L'amour fou" (den galna kärleken) en mycket stark passion, då man är våldsamt förälskad och kan göra vad som helst, varar sällan mer än två år och oftast inte mer än två veckor. Efter detta utvecklas ibland en stark kärlek, men det är inte längre "L'amour fou". Marcel Proust i början på seklet beskriver processen i en av sina mest berömda romaner, *Un Amour de Swann*. Huvudpersonen upplever sitt livs största förälskelse som efter alla konstens regler kommer att dö och detta på ungefär två år. Många människor kommer för resten aldrig att uppleva just den formen av kärlek. Det finns en del individer som söker tryggheten i kärleken, andra som söker starka upplevelser. De första kommer att bygga upp en lugn kärleksrelation och ständigt stärka sina band till den älskade. En vis kärlek så att säga. Medan de andra kommer att söka den stora passionen, den som inga lagar lyder och får en att spåra ur. Den typen av kärlek är ofta galenskap, man tappar allt förnuft, man fantiserar. Man älskar så våldsamt att det minsta problem skapar ångest! Man är rädd att förlora sig själv i den andra, och rädd att förlora den andra. Den typen av passion är underbar i början, ingenting är sig likt, man svävar över marken, men om kärleken slocknar hos den ena, då kan den lätt bli ett fängelse för den andra. Det blir en mardröm.

Cyrulnik förklarar också att man aldrig blir förälskad i någon av en slump. Även när det gäller den så kallade kärleken vid första ögonkastet. En del är rädda för kärleken och

kommer att omedvetet undvika träffas. Andra är ständigt nyfikna och tillgängliga. Passionen kan slå till i alla åldrar, men tonåringar och unga människor är den främsta målgruppen. Det är biologiskt och har med hormoner att göra. Mycket viktigt också är den psykosociala faktorn det vill säga att man väljer oftast partner efter den sociala grupp som man tillhör. Av ett visst antal människor som man träffar varje dag finns det faktiskt bara få "möjliga partner" allt efter var man kommer ifrån, vad man har för utbildning, vanor och så vidare. Det är slående hur ungdomar som bildar ett par oftast liknar varandra som syskon. Undantagen (omaka par) tycks uppstå för det mesta från vad jag skulle vilja kalla för "öde-ö-syndromet", det vill säga då partnersvalet är starkt begränsat. (exempelvis, när det finns åtta mil mellan byar i Norrland!) Passion och kärlek fortsätter att ge näring till litteraturen och det är bra så, ty läsarna tycks aldrig tröttna på ämnet.

Avslutningsvis kan nämnas några av vår tids mest berömda och mer eller mindre tragiska par.

- Edward VIII av England, abdikade 1936 för att gifta sig med den kvinna han älskade, Wallis Simpson, en amerikanska som var skild två gånger.
- Clark Gable och Carole Lombard, Hollywoods största tjärnor. Hon dog 1936 i en flygolycka.
- Edith Piaf och Marcel Cerdan (Världsmästare i boxning). Han dog 1949 i en flygolycka då han skulle hem från Amerika till henne.
- John Lennon och Yoko Ono. Han mördas i december 1980.

(Artikeln publicerad i förkortat skick i Smålandsposten 971021)

Språk- och kulturnavet

Av Gunilla Colliander, universitetsadjunkt i svenska som andraspråk

I samband med att högskolans institutioner lokaliserats ut till Teleborgsområdet har avdelningen Svenska som Andraspråk på Högskolan i Växjö fått möjlighet att i samarbete med Växjö kommun och Skolverket disponera en lokal i Vidéum 1 för att där starta en verksamhet under namnet *Språk- och kulturnavet*.

Svenska som andraspråk har sedan hösten 1995 ämnes- och kärnämneshet i grundskolan resp gymnasieskolan. Ämnet skall läsas av de elever av utländsk härkomst som saknar grundläggande kunskaper i svenska. Ämnet har en egen läroplan, egna bedömningskriterier och är i princip behörighetsgrundande på samma sätt som vanlig modersmålssvenska. Debatter och diskussioner om ämnets existens och berättigande har varit intensiva och pågår dessvärre alltjämt.

Genom Språk- och kulturnavet vill vi bl a informera om svenska2-ämnetts karaktär och villkor och vi vänder oss främst till dem som i sitt dagliga värv kommer i kontakt med svenska2-elever. Till denna grupp hör både blivande och nu verksamma lärare men inte enbart svenska2-lärare utan också lärare i såväl teoretiska som mer praktiska ämnen. Sannolikheten är stor att man någon gång under sin lärartjänstgöring har ett invandrabarn i sin klass och då behövs en både språklig och kulturmötesbetingad beredskap.

Ett enkelt exempel på språklig beredskap är att man inser det fåfänga i försöket att göra sig bättre förstådd enbart genom att höja rösten eller sänka talhastigheten. Den kulturmötesbetingade beredskapen kan illustreras med att man är medveten om att störande beteende hos en elev inte behöver bota i någon djupare personlighetsstörning hos denne, utan kanske bara är ett symptom på förvirring inför det i elevens ögon normlösa svenska skolsystemet. En lärare måste inse att det som i den svenska skolan förefaller normalt, passande och naturligt kan framstå som märkligt, främmande och onaturligt för svenska2-eleven.

Seminarier och work-shops

Denna dubbla beredskap skall förmedlas i form av föreläsningar och seminarier men också som mer informella work-shops och träffar, där erfarna lärare delar med sig av sitt vetande och där blivande lärare har chans att ställa frågor. Teman att ta upp kan gälla allt från speciella svårigheter inom uttalsundervisning till frågan om föräldrars inställning till gemensam sim- och gymnastikundervisning för pojkar och flickor. Impulser till diskussionsämnen skall huvudsakligen komma från lärarna själva så att föreläsningar och seminarier kan skraddarsys utifrån deras behov och önskemål.

Svaren på alla tänkbara funderingar finns inte hos oss på Språk- och kulturnavet, men vi sammanställer frågorna och förmedlar dem till kompetenta och väl insatta personer. I vissa fall kan detta resultera i ett offentligt föredrag eller seminarium, i andra fall i en informell diskussionsträff.

Öppet för alla

Språk- och kulturnavet skall vara tillgängligt för alla dem som i någon form kommer i kontakt med svenska2-elever. En viktig grupp utgör föräldrarna till svenska2-eleverna. I debatter och undersökningar om invandrarfrågor får de berörda sällan själva komma till

tals. Forskarnas resultat överensstämmer kanske inte alltid med invandrarnas egen verklighet. Att låta svenska2-elevernas föräldrar kommentera experters uttalanden i olika frågor kan förmodligen ge oss en mer balanserad och nyanserad bild av deras verklighet.

Permanent läromedelsutställning

I lokalen på Vidéum 1 skall det vidare finnas en permanent läromedelsutställning med aktuella läromedel. Här skall också finnas tillgängligt rapporter om olika invandrarfrågor, avhandlingar, uppsatser från högskolans olika institutioner, redovisningar av projektarbeten mm.

Vi på Språk- och kulturnavet välkomnar alla intresserade med funderingar och frågeställningar om hur svenska2-elever skall bemötas. Genom att söka efter svaren hos kunniga och erfarna personer vill vi sätta fart på och sprida den samlade kunskap och erfarenhet som finns i Växjö, i Småland och i övriga Sverige. Genom en enkel rörelse vill vi liksom ett nav få de allt större hjulen att snurra.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971016 med rubriken 'Svenska som andra språk')

Tragiskt möte på havet

Av Peter Danielsson, doktorand i historia

[Länk till presentation av Peter Danielsson](#)

Första världskrigets sjökrig präglades inledningsvis av få strider. Men våren 1916 igångsatte den tyske amiralen Scheer en offensiv. Den brittiska flottans underrättelsetjänst snappade i maj, genom radioavlysning, upp att fara hotade. De brittiska amiralerna Jellicoe och Beatty drog då ut med sina flottenheter. Scheers styrkor var på väg för att locka den brittiska flottan inom skothåll för den tyska högsjöflottan. På eftermiddagen den 31:e maj 1916 fick det brittiska fartyget Galatea syn på några tyska krigsfartyg och signalerade "Fiende i sikte".

Vid fyrtiden, efter diverse förberedelser, brakade slaget loss söder om Skagerrak. Den tyske amiralen Hipper, som ledde spaningen, ändrade kurs för att få med sig britterna till den tyska flottans huvudstyrka. Den stridslystne Beatty satte efter och kampen började.

Med stor precision sänkte tyskarna två fiendefartyg, som sjönk på några minuter. De fortsatte och artilleriprojektilerna regnade över Beattys styrkor. På flaggskeppet Lion kommenterade Beatty för sin flaggkapten situationen med orden "Chatfield, det tycks vara något fel med våra förbaskade fartyg i dag. Håll två streck åt babord". Ordern innebar att man skulle gå närmare.

Vid femtiden anlände Scheers huvudstyrka. Beatty upptäckte faran och vände, för att nu lura med sig tyskarna mot Jellicoes styrkor. Scheers flotta dundrade in i fällan och vid halvsjutiden fick flottan en fasansfull ståldusch över sig. Men det tio minuter långa bombardemanget bet inte på den tyska flottan, som plötsligt vände och i skydd av dimma försvann på ett ögonblick. Och så snart dimman lättade sänkte den tyska kryssaren Derfflinger ytterligare ett brittiskt örlogsskepp. Scheers undanmanöver fick Jellicoe att tro att avsikten var att locka med sig hans flotta mot undergång, levererad av fiendens ubåtar.

Plötsligt var tyskarna tillbaka i bakhållet för att rädda skeppet Wiesbaden, men lika oväntat försvann de ut ur kniptången. Engelsmännens trumeld dundrade över de tyska fartyg som stannat för att täcka reträtten. Allt brann, men inget tyskt örlogsskepp sjönk och Scheers flotta undkom för andra gången. Nu låg skymningen över havet. Vid halvnotiden såg engelsmännen tyskarna för sista gången och lät ytterligare en salva gå.

Styrkorna förlorade därefter kontakten. Britterna stannade vid stridsstationerna. Kanske skulle fienden komma igen, men allt förblev lugnt. Jellicoe vågade sig inte på nattstrid då han visste att motståndarna hade stora förråd av torpeder, som var ett idealiskt mörkervapen. Natten till den första juni slank tyskarna hem och under reträtten sänkte de ett par brittiska fartyg.

Inte många från de sjunkna skeppen kunde räddas då det var för riskabelt att stanna. De nödställda härdade inte ut i vattnet mer än några timmar. Över 8500 man fick sätta livet till i det som eftervärlden vant sig vid att kalla Skagerrakslaget. Mängder av stupade drev in mot kusterna och blev där en makaber påminnelse om folkslakten. Vid midsommar 1916 fann befolkningen på Väderöbod i Bohuslän en död tysk sjöman och av hans dagbok framgick det att han var den tyske diktaren Gorch Fock från kryssaren Wiesbaden. Under ledning av prästen C. Norborg i Fjällbacka iordningställde Ortsborna en krigskyrkogård för de stupade på Stensholmen. En del fick en runa huggen i bohusgraniten, men många var endast kända av Gud. Här lades tyskar och engelsmän, de forna fienderna, sida vid sida,

förenade i ett evigt möte mellan människor.

På Stensholmen i Bohuslän iordningställdes en krigskyrkogård för de stupade från Skagerrakslaget. Här lades de forna fienderna sida vid sida, förenade i ett evigt möte mellan människor.

Foto: Johannes Rudberg

Vid midsommar 1916 fann befolkningen på Väderöbod en död tysk sjöman. Av hans dagbok framgick det att han var diktaren Gorch Fock, som tjänstgjort på kryssaren Wiesbaden. Sin gravplats fick Fock på Stensholmens kyrkogård.

Foto: Johannes Rudberg

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971020)

Några ord om Heinrich von Kleist

Av Evald Johansson, docent i tyska

[Länk till presentation av Evald Johansson](#)

Nej, han var väl inte så särskilt intresserad av att möta andra människor. Han kände sig för det mesta som en misslyckad figur, ensam och utanför. Han var en gåta för sig själv - en stort anlagd karaktär, som frättes sönder inifrån av tvivel på den egna förmågan och av självanklagelser. En enda förtrogen vän att luta sig mot hade han under sitt liv, sin halvsyster Ulrike. 34 år och en månad orkade han med eländet. Sedan satte han punkt och gjorde det på ett dramatiskt sätt, fullt värdigt en upphovsman till några av den tyska litteraturens starkaste dramer. Ekot av skotten hörs än. Nyckeln till sitt livs tragedi tog han med sig i graven. Den lär ingen hitta. Han var en gåta för sig själv och förblir en gåta för oss. Hans liv var som ett drama, som snabbt går mot sin peripeti; hans verk en serie absoluta mästestycken, tillhörande det bästa som frambringats på det tyska språket.

Heinrich von Kleist framstår i dag som en av den tyska litteraturens allra största. Han kan utan vidare ställas vid sidan av Goethe och Schiller. Han hade ambitionen att överträffa Goethe, men när han skrivit något verk färdigt, var hans självkritik obarmhärtig, och ibland förstörde han den färdiga produkten helt och hållet.

Denna korta artikel kan tyvärr bara ge en ofullständig och ytlig bild av Kleist och hans verk. Ändå är jag glad att i denna tidning för småländska läsare få lyfta fram en tysk författare i en tid, då medierna i Sverige är så enögt anglosaxiska och så snävt inriktade på vår egen tid. Som om vi inte hade något att lära av dem som gått före oss!

Heinrich von Kleist föddes i Frankfurt an der Oder år 1777 in i en familj och en släkt som var en av den preussiska statens största officerssläkter. Fadern var kapten och kompanichef. Detta innebar, att Heinrich inte hade något val. Han skulle bli officer. Redan före 15 års ålder var han korpral i Postdams garderegemente och deltog i det så kallade Rhenfälttåget i kriget mot Frankrike. Efter några år tröttnade den hypersensible ynglingen dock på marscherandet och exercerandet och tog avsked. Därefter började ett kringflackande liv runt i Europa. Kleist bodde under längre eller kortare perioder i Frankrike, Schweiz, Italien, Österrike, Tjeckoslovakien och på många olika platser i Tyskland. 1804 gick han åter in i preussisk statstjänst och var verksam i Königsberg, men redan 1806 gav han upp sin ämbetsmannabana för gott. Han stod helt enkelt inte ut med att dag efter dag vända papper ett bestämt antal timmar. Sina sista år kom Kleist att tillbringa i Berlin under ständig kamp för sin existens. Han startade en tidskrift, Berliner Abendblätter, av eftervärlden mycket beaktad, men den levde blott ett halvår. Han brevväxlade med Preussens ledande minister, friherre von Hardenberg, för att få en statspension, dock utan framgång. Allt detta bidrog till att fördjupa den depression, som nästan alltid tyngde honom. Tankar på självmord, som han haft många gånger tidigare, dyker upp igen. Och nu gör han allvar av dem. Men han var uppenbarligen rädd för att ensam möta döden. Först frågade han sin kusin Marie von Kleist, just då olycklig på grund av en förestående skilsmässa, om hon ville gå i döden med honom. Hon hade inte mod till det. Kleist fick en tids respit, som dock inte blev lång.

Genom en av sina bekanta hade han lärt känna Henriette Vogel, hustru till en officer i den preussiska armén. De musicerade tillsammans i det Vogelska hemmet. Detta möte mellan två människor i musiken var för båda en lisa, ett reningsbad, en tröst. Det gav dem ögonblick av glömska. Han kunde glömma sina bekymmer och hon sin sjukdom. Hon led nämligen av en obotlig sjukdom - som tycks ha varit livmodercancer - och hon visste, att

hon snart skulle lämna denna världen. Läkaren hade sagt det. Musikstunderna blev för båda, men kanske framför allt för Henriette, stora glädjestunder, men glädjen var inte oblandad. I bakgrunden malde sorgen. Vid ett tillfälle tog Kleist upp tanken på att förenas i döden. Henriette reagerade nästan direkt. För henne var livslusten flyktad. Så förberedde de sig var och en på sitt håll. Kleist skrev två avskedsbrev till Marie von Kleist och ett till älsklingssystem Ulrike. I brevet till Ulrike står de satser, som så ofta citeras: "Du har gjort allt, jag säger inte vad en syster utan vad en människa förmår för att rädda mig. Sanningen är: För mig fanns ingen hjälp att få i världen."

Den 20 november 1811 åkte de till ett värdshus vid Wannsee utanför Berlin. De åt, som det berättas, förnöjda tillsammans, drack kaffe och gick sedan till vila. Nästa dag betalade de sin nota hos värden, tingade ett bud för sina brev till Berlin, åt och drack kaffe och gick sedan ungefär 50 steg bort utmed stranden till sjön. I värdshuset hördes två skott. Kleist hade skjutit Henriette i hjärtat och sedan sig själv genom munnen. Båda torde ha dött omedelbart. Kleist var 34 år, Henriette 31. En stor tragedi, ja, men sådana följder kan ett möte mellan människor också få.

Vad skrev han då? Tyvärr finns inte utrymme för en ingående analys av hans verk. Bara i korthet vill jag säga: Han fullbordade sju dramer, alla genomströmmade av högspänning. Det mest kända och mest spelade världen över är den tragiska komedin *Der zerbrochene Krug* (*Den sönderspruckna kruk*).

Dessutom skrev han ett tiotal noveller, alla strängt komponerade och utmärkta av dramatisk täthet och av ett alldeles unikt språk. Den mest kända är *Michael Kohlhaas*, historien om den lilla människans ofta hopplösa kamp mot myndigheterna. En del annat flöt också ur hans penna, men det får vi lämna därhän. Gå till biblioteket och låna en bok om Kleist! Börja sedan också läsa hans verk! Det blir en omtumlande upplevelse.

1600-talsmänniskan och den straffande Guden

Av **Olle Larsson**, doktorand i historia

[Länk till presentation av Olle Larsson](#)

" Herren skall låta pestilentie loda vid dig, till dess han gör ända med dig på landena dit du kommer att intaga det. Herren skall slå dig med svullnad, skälvo, hetta, bränno, torrhet och blekhet, och skall förfölja dig, till dess han förgör dig ".

Kan man som historiker förstå de människor från förr som man möter i sitt källmaterial? Svaret på denna fråga varierar naturligtvis. Självklart beror det på det kulturella och tidsmässiga avstånd som ligger mellan oss och dem. Det är således ofta lättare att förstå en människa från det tidiga 1900-talet än en person som levde under den svenska stormaktstiden. 1900-talsmänniskan delar vanligtvis vår egen sekulariserade syn på världen medan vår vän från 1600-talet trodde på Gud. Han levde i ett samhälle i vilket religionen satte ramarna för vad som var möjligt att tänka och tro. För att förstå honom måste vi alltså försöka sätta oss in i hans tankevärld. Jag skall här försöka att lyfta fram en aspekt av 1600-talsmänniskans verklighet, nämligen hans syn på Gud.

Inledningen till denna artikel är hämtad från Gustav Vasas bibel, närmare bestämt från femte Moseboks tjuugoåttonde kapitel. Här framträder tydligt bilden av en Gud som kunde straffa människorna för deras synder. I 1600-talets Sverige var denna gudsbild den förhärskande. Motgångar och olyckor tolkades som Guds straff. Ofta använde han sig av naturen för att kommunicera med människorna men också för att straffa dem. Oväder, missväxt, pest, hungersnöd, krig och social oro betraktades som tecken på Guds vrede. Straffen drabbade ofta kollektivt och Gud gjorde då ingen skillnad på skyldiga och oskyldiga. Det fanns en stark koppling mellan synd och straff.

Bakgrunden till tanken att Gud kunde straffa ett helt land för folkets synder kommer tydligt till uttryck i bibeln, främst i det Gamla Testamentet. Tanken utgår från att det rådde ett kontraktsförhållande mellan människorna och Gud. Straffen kom då människorna, genom sina synder, bröt det ingångna kontraktet och utgick vanligen i form av de tre klassiska landsplågorna krig, pest och hungersnöd. Straffen betraktades som tillrättavisningar av människorna. Laurentius Petri menade att pesten var "ett faderligt ris och barna age, där med Gud oss lika som sin barn tuktar och agar till bättring, på det vi det eviga straffet och fördömsen undkomma måge ". Hela 1600-talet igenom var denna så kallade vedergällningsdoktrin central. Religionen i det stormaktstida Sverige, ortodoxin, var stark gammaltestamentligt orienterad. Ett led i den svenska överhetens krigspropaganda var att Sverige tagit över Israels roll som det utvalda folket. Detta kontraktsförhållande mellan svenskarna och Gud krävde en obetingad lydnad av hans lag. Detta innebar att de tio budorden blev oerhört viktiga.

Mot slutet av 1600-talet började en ny världsbild göra sig gällande i de lärda kretsarna i Sverige. Naturen började nu att uppfattas som lagbunden och utrymmet för Guds direkta ingripande i naturen minskade således. Under 1700-talet minskar de religiösa förklaringarna till missväxt, sjukdomar och andra olyckor i betydelse och inomvärldsliga förklaringar blir vanligare. Nu förändrades gudsbilden och vedergällningsdoktrinen började spela ut sin roll. Den stränge, gammaltestamentliga Guden fick lämna scenen och ge plats för en mildare, förlåtande och mer kärleksfull Gud. Fortfarande skulle det emellertid dröja innan Gud och religionen helt konkurrerades ut av mer sekulariserade tankemönster.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971018 i något reviderat skick och med

 rubriken 'Gud straffade 1600-talsmänniskan')

Möten i två ungdomsböcker

Av **Ingrid Nettervik**, universitetslektor i svenska

[Länk till presentation av Ingrid Nettervik](#)

"Möten, efterlängtrade eller oväntade är ofta de viktigaste scenerna i en bok. Det är i möten en författare har möjlighet att skapa dramatik, romantik, komik och få det oväntade att hända." Så skriver Lasse Ekholm i *Skrivboken, en handledning i det skönlitterära författandets konst* med unga läsare som främsta målgrupp. Vilken roll möten med människor spelar för handlingen och huvudpersonens utveckling i två ungdomsböcker är temat för den här artikeln.

"Aldrig i livet kommer jag att glömma dagen då han kom", skriver jagberättaren i **Per Nilssons** prisbelönta ungdomsroman *Anarkai*. "Dagen då hon också kom." Den som för ordet är den rullstolsbundne Johan. Han är nog kontrollerad av sin nattarbetande mamma Lena. För nog kan Johan känna ibland, när hon ringer hem sent på kvällen för att kontrollera. För nog tänker han definitivt, när hon en kväll i oro för att han inte svarar i telefonen letar sig fram till Gros husvagn och förstör hans första möte med kärleken.

Citatets "han" syftar på Anarakai, den jonglerande ynglingen som skiljer sig från alla i mängden på torget i den sommarheta kuststaden. Han är annorlunda klädd, uppträder utmanande och han är ensam. Anarkai fick saker att hända, sådant som gav Johan självförtroende och kraft att bryta sig loss från sin överbeskyddande mamma.

Citatets "hon" syftar på Gro, flickan med den korta pojkfrisuren i campingkiosken, som också lockas av Anarkais provocerande framträdande. När Anarkai försvinner i ett rökmoln stannar hon kvar och pratar med Johan. Strax därefter dyker Anarkai upp på nytt och slår sig ner hos dem.

Det plötsliga mötet med Anarkai och Gro förändrade totalt Johans liv, och det ledde både till dramatik och romantik, för att anknyta till Lasse Ekholm.

Tre oplanerade möten blir avgörande för Ulv i **Maj Bylocks** historiska roman *Häxbrygden*. Ulv har av sin mor lärt sig konsten att bota sjuka med hjälp av örter, men nu ska han resa till Uppsala för att studera medicin.

Ulvs första möte i Uppsala skaffar honom ett uselt ställe att bo på till en alltför stor kostnad. Men han vågar inte protestera mot den jätte till pojke, Skräcken kallad, som slänger upp hans tunga resekista på axeln, när han just har stigit av vagnen. Skräcken vill han inte möta ensam en mörk kväll, tänker Ulv, efter det att han flyttat till ett betydligt bättre ställe. Men just Skräcken är det som oväntat kommer Ulv till hjälp längre fram, när han befinner sig i en svår situation, och den som borde ha ställt upp vid hans sida, teologen Gabriel, hans första vän i Uppsala, lämnar honom i sticket. Bekantskapen med Gabriel inleds även den genom ett plötsligt möte. Gabriel är det som ordnar med Ulvs nya bostad.

Störst betydelse för Ulv får kanske ändå mötet med den skenande hästen. Ulv har god hand med djur. Han lyckas få tag i hästens tyglar och kan lugna den upphetsade kraken. Ägaren till hästen är en luggsliten gubbe med peruken på sned. När Ulv beger sig till sin första föreläsning upptäcker han att gubben var självaste professor Broberg. Ulvs ingripande med hästen har riktat professorns uppmärksamhet på honom, och Broberg får ett avgörande inflytande på Ulvs utveckling i Uppsala och på hans framtid.

Någon romantik leder inte mötena till i den här berättelsen men väl till dramatik. Ulv hamnar så småningom i fängelse anklagad för häxkonster, och hade det inte varit för professor Broberg och Skräcken hade det säkert slutat illa för honom.

De här ungdomsromanerna är olika till sin karaktär. Anarkai är en samtidsroman som ställer existentiella frågor i centrum och Häxbrygden skildrar med lätta övernaturliga inslag häxförföljelsernas mörka tid i vår historia. Gemensamt för böckerna är dock att oväntade och oplanerade möten är handlingens startpunkt och det nav som sedan driver den vidare.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971017 med rubriken 'Oplanerade möten')

Peder Sjögren - En bortglömd smålänning på frammarsch?

Av Magnus Nilsson, doktorand i litteraturvetenskap

[Länk till presentation av Magnus Nilsson](#)

Peder Sjögren, född i Braås 1905, är kanske en av de idag mer okända litterära storheterna från länet. Och en av anledningarna till att han inte har rotat sig särskilt djupt i det småländska medvetandet är måhända det faktum att det småländska, med något enstaka undantag, aldrig har varit särskilt framträdande i hans texter, och kanske har även hans tämligen radikalt experimenterande stil under femtio-, och sextiotalen gjort att hans läsare numera är ganska få till antalet. Men lyckligtvis finns det i dag tydliga tecken på att Sjögrens stjärna nu är på uppgång. Till exempel gavs *Kärlekens bröd* ut i serien "En bok för alla" 1995 och under nittiotalet har även de två första litteraturvetenskapliga avhandlingarna om Sjögrens författarskap publicerats. Dessutom kom så sent som i år Agneta Uppmans bok *Tala enkelt om sorgen: En bok om min styvfar Peder Sjögren* ut på Norstedts förlag. Och kanske är denna sjögrenrenässans under nittiotalet ett tecken på att Peder Sjögren nu äntligen är på väg att få den uppmärksamhet och den framskjutna plats i den svenska litteraturhistorien och det småländska medvetandet som han så väl förtjänar?

Ofta har han beskrivits som en särling i den svenska litteraturhistorien, som trots att han var flera år äldre än de så kallade fyrtiotalisterna (med författare som Lars Ahlin, Stig Dagerman och Karl Vennberg som de mest framträdande namnen) ofta i brist på bättre brukar placeras in i fyrtiotalistfacket. Och förvisso kan han sägas höra ihop med fyrtiotalisterna på så sätt att skam, ångest och skuld alltid är oerhört centrala teman i hans romaner. Men han är också mycket olik dem i sin syn på kärleken som en obändig naturkraft vilken genomsyrar hela universum, och som trots att den drabbar människor som en förödande orkanvind är det enda som gör det möjligt att leva ett autentiskt liv. Och samtidigt är kärleken också så stark att naturen obönhörligt och grymt straffar de som förnekar den.

Detta idékomplex är mycket centralt i Sjögrens kanske mest kända roman *Kärlekens bröd* (1945) som utspelar sig under finska vinterkrigets helvete, som Sjögren kände väl till genom egna erfarenheter. Det är ingen ordinär kärleksroman, utan det är en roman där Sjögren kombinerar fyrtiotalets pessimism och avsaknad av en tro på människorna med en nästan paradoxal tro på Kärleken. Och det är även en roman om möten mellan människor som alla står i speciella förhållanden till naturkraften Kärlek. För även om det är en mycket intensiv skildring av krigets fasor och dess effekt på människor, är ändå det centrala temat i romanen kärlekens nödvändighet och dess kraft att överleva och segra, även under de svåraste förhållanden. Och som en säregen stämningsskapande lykta som belyser scenen där allt detta utspelar sig finns hela tiden månen; ömsom spridande sitt kalla ljus över liken som ligger utspridda i skogarna och ömsom som en förmedlare av den starka kärleken mellan romanens egentliga huvudpersoner - den ryske krigsfången Plennik och hans kvinna Lúnnaja, som tack vare sitt oerhörda bejakande av kärlekens kraft lever med och i varandra, trots att kriget har skilt dem åt och de nu befinner sig på var sin sida om frontlinjen.

Den första gång Plennik dyker upp är i bokens kanske vackraste scen, när han talar till månen för att med dess hjälp kunna nå Lúnnaja. Rakt upp mot det kalla månljuset berättar han om sina bravader på flykt från sitt kompani på väg till den by där han tror att hon finns, och trots det ytligt sett absurda i denna scen är det hela skildrat med en sådan

intensitet och i ett sådant magiskt skimmer att det ändå blir en mycket stark och vacker bild av hur äkta kärlek kan överleva och segra även i den mest livsfientliga miljö man kan tänka sig.

En annan sida av kärleken, som är ofta återkommande hos Sjögren och som även är mycket tydlig i *Kärlekens bröd*, är att den allra mest förödande och förgörande kraft som finns är kärlekens frånvaro. De som står i ett avvisande eller bristfälligt förhållande till Kärleken framstår alla som mänskligt sett förfelade människor med förkrympta andar som naturen obönhörligen straffar genom att låta dem leva i kärlekslöshetens kalla och tomma öken (i *Kärlekens bröd* väl illustrerad med det krigshärjade Finland som sinnebilden för hur världen blir utan kärlek), medan de som tror på kärleken framstår som de enda levande människorna, som likt Plennik och Lúnnaja lever och överlever med månen som beskyddare i ett bitande kallt krigslandskap.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971014 med rubriken 'En stjärna på uppgång')

Vem möter du på bussen?

Av Bärbel Westphal, universitetsadjunkt i tyska

[Länk till presentation av Bärbel Westphal](#)

I

Det vet man ju, hur de är! Högljudda, stökiga. Ska säkert börja gräla med någon i bussen. Och lukten sen. Medan jag med en lätt anstrykning av huvudvärk stint ser ut genom fönstret, går han - gudskelov - förbi mig till platsen bakom. Jaha, det ante mig. Alltid skall de ge sig på de yngre tjejerna som är alldeles för snälla för att säga ifrån. "Offret" i fråga kan vara 19-20, ser ut som 16-17. Hon har vackert brunt hår, liljevit hy och ganska intellektuella glasögon. Hon verkar snäll i alla fall.

- Du ser ju förständig ut! säger den på busslinjen välkände 50-åringen. Han själv är ganska mager, tård av livsstilen, men med livliga ögon. Håret är grått nu. Han var nog en gång en riktig charmör. Jag stönar inombords. Nu skall han alltså börja munhuggas med flickan. Jag kastar en uppmanande och moderligt forskande blick på henne.

II

- Finns det oskyldiga människor? frågar han henne.
- Tja, barnen är väl det, säger hon.
- Men synden då?
- Vilken synd?
- Jo, arvssynden! Du förstår, har du syndiga föräldrar, då föds du med skuld! Hon skrattar.
- Och det tror du på? Alltså, jag vet vad du menar, men jag tror inte på bibeln. Eftersom Gud inte har skrivit den utan människor, så är det inte Guds ord!
- Nehe. Då är du inte kristen?
- Tja, lägger hon ut, jag var med i frälsningsarmén en gång och det var skoj, för jag var scout. Men när jag skulle konfirmeras tog jag beslutet att gå ur. Jag tyckte att man inte kunde veta om Gud finns.
- Du har alltså inte mött Gud eller Jesus?
- Nej, men jag har många frälsta vänner som påstår sig ha gjort det. Har du?
- Ja, flicka lilla, det har jag. Det var i Malmö en gång, då träffade jag Jesus. Men, ser du, det hjälper inte alltid en människa att ha gjort det.

III

- Förresten, vad heter du?
- Heidi.
- Vet du vad det betyder?
- Jo, nej, det har jag glömt.
- Då vet du egentligen inte vad du heter. Jag heter Bengt och det betyder "den helige".
- Jag tycker inte att du verkar speciellt helig, om jag får säga så.
- Nej, jag har nog många gånger varit orättvis mot mina vänner.
- Ja, det är lätt hänt, tycker hon medkännande. Och nu kom jag på vad Heidi betyder: "litet moln"- eller så.
- Oj då, säger han, då skymmer du ju solen!
- Nja, men jag är bara ett l i t e t moln!

IV

- Läser du bibeln någon gång? forskar han vidare.
- Nej, jag måste medge att jag inte har gjort det och det skäms jag för.
- Då vet du ju inte heller vad du pratar om. Vad läser du annars?
- Jag skall läsa bibeln. Jag lovar. Just nu läser jag på högskolan om vetenskap och samhälle.
- O.K., då har du läst fransmän som Sartre eller tyskar som Heidegger!
- Neej, inte det heller, medger hon.
- Nå, då tycker jag att du åtminstone börjar läsa Timoteus eller Paulus brev! Annars får man ju inte läsa andras brev, ha ha, säger han, medan hon reser sig för att stiga av.
- Timoteus, upprepar hon, ja visst, det skall jag läsa! Ha en bra dag!

V

Jag stirrar fortfarande ut ur fönstret. Denna gång för att känslorna är starka. Jag skäms. Vad är en god människa? Hösten därute lyser. Sådana här samtal vill jag höra fler på bussen!

Bengt ställer sig bredbent i gången, ler och slår ut med armarna:

- Så, mina damer, vilken vacker dag!

Vi är bara två kvar förutom han.

- Jaa, säger jag, så underbara färger. Och tänker att jag just nu måste ha träffat en bit Gud som kunde värma mig så ända in i själen.

- De vackraste färger har ögon, säger Bengt, och nu skall jag slänga ut mina katter och vattna mina blommor, eller var det tvärtom? Skrattande studsar han ut från bussen.

VI

Under sista biten till min station stiger ett minne upp. Medan passagerarna drar sig illa berörda till den bakre delen av bussen - lukten är alltid det värsta, tar han där på första platsen fram ett munspel. Små trevande toner kommer och sedan forsande, bubblande, sprittande melodier! Hela Sveriges landsbygd dansar fram! Jag tar upp applåden, en efter en följer efter tills hela bussen applåderar.

- Tyckte ni om det? Då spelar jag en till!

När möter vi Gud på nittonhundra-nittio-talet? Samhällets skuggfigurer har skänkt mig två starka upplevelser, glans, färg och en tro på det goda på min resa genom vardagen.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971013)

Fast i nätet - en humanistisk utopi?

Av Elisabeth Wåghäll, universitetslektor i tyska

[Länk till presentation av Elisabeth Wåghäll](#)

I Dagens Nyheter kunde man den 11.9. läsa följande rubrik i IT-bilagan: "Västvärlden fast i nätet. Internet. Användandet ökar kraftigt. Elektronisk post mest uppskattat." Därefter skildrades över två sidor den utveckling framför allt västvärlden upplever inom detta område. Bland annat fastställdes: "Informationstekniken, IT garranterar inte framgång, men det är en nödvändighet för att lyckas i framtiden, oavsett om det handlar om företag eller landsändar." Kan man stå utanför ett högdatoriserat samhälle? Jag anser att frågan är irrelevant så länge vi inte definierar det tekniken bör kunna hjälpa oss med.

Samma dag som jag läste artiklarna i DN träffade jag i min undervisning en ung, kvinnlig språkstudent som lite uppgivet konstaterade: "Man måste kunna använda en dator, annars har man inte en chans i arbetslivet." Efter det att vi hade gått igenom ordbehandlingens grunder och tittat på vad nätet har att erbjuda, kom samma student fram till att det som upplevts som ett måste var roligt och inte så farligt som vid den första kontakten. Hon konstaterade att nätet har mycket att erbjuda som man kan ha nytta av inte bara i arbetet eller studierna utan även i privatlivet, om man övervinner den rädsla för tekniken som framför allt kvinnor men också många äldre känner, trots att de kanske har tillgång till datorer.

Samtidigt som begreppet IT har blivit ett slagord i massmedia och oerhört populärt bland ungdomar, är stora grupper i samhället utestängda från en ständigt växande marknad av andra orsaker än de oftast påtalade, dvs de geografiska och finansiella. Vi som undervisar i humanistiska ämnen har länge legat efter i användningen av modern teknik, trots att den i många ämnen, inte minst i språkundervisningen, erbjuder enorma fördelar som bara väntar på att bli utnyttjade. Ett problem är att såväl lärare som studenter - inom humanistiska ämnen är dessa studenter huvudsakligen kvinnor - ofta sett datorer som ett nödvändigt ont, gjorda att användas som en bättre skrivmaskin. Denna stämpel måste bort!

Vi måste acceptera att vi - även om vi har blivit kunnigare - ännu inte hunnit ikapp befintlig teknik och lärt oss att använda den. Samtidigt måste vi arbeta för ökad kunskap. Det talas om att mer pengar behövs. Dock är det inte alltid pengar till maskinvara som saknas utan kunskap om hur vi bäst utnyttjar datorerna och motivation att använda dem. Först när lärare, elever och studenter vet vad de kan använda datorer till är datorn viktig. I få ämnen är datorkunskap ett mål i sig utan snarare ett medel att nå ökad kunskap om ett visst ämne. Hur ofta vet vi vad som finns under motorhuven på bilen eller inuti matberedaren, trots att vi använder dessa maskiner regelbundet?

Datorn är ett arbetsredskap som ökar flexibiliteten i undervisning och inläring. Detta ska ses som en utmaning; om datorns möjligheter är enorma, beror innehållet på människan. Det som idag ligger lätt tillgängligt på nätet är inte alltid kvalitets- eller språkgranskat. Högt och lågt blandas och samsas om utrymmet. En viss anarki härskar. Ska detta avhålla oss från att använda datorn? Varför inte vända en uppenbar svaghet till styrka? Vi kan med datorn som redskap träna elever och studenter i kritiskt-analytiskt tänkande, det som den "nya skolan" har som mål. Läraren måste naturligtvis hjälpa till att sälla i informationsflödet, men denna hjälp bör ha som mål att lära ut olika tekniker för informationssökning och -granskning.

Den rädsla som finns hos många måste försvinna. Datorn är svår att förstöra såvida man

inte tappar den i golvet, och den mystik som ibland omger den är ingenjör- och inte troll- eller häxkonst. En kvinnlig humanists syn på saken kan sammanfattas på följande sätt: låt oss inte bli slavar under tekniken, låt tekniken slava för oss.

(Artikeln även publicerad i Smålandsposten 971015)

Att använda biskopsvisitationsprotokoll som historisk källa

Av Olle Larsson, doktorand i historia

[Länk till presentation av Olle Larsson](#)

Måns Haraldssons och Ingeborg Jonsdotters trassliga äktenskap.

Den 13 juli 1652 visiterade växjöbiskopen Zacharias Lundebergius Malmbäckes församling. Där förhörde han sig bland annat om den vigsel som ägt rum mellan Måns Haraldsson och Ingeborg Jonsdotter några år tidigare. De var båda två närvarande vid visitationen och fick ge sina versioner av hur det hela hade gått till.

Måns och Ingeborg hade flera år tidigare tjänat som dräng och piga hos en man vid namn Jon. Under deras vistelse där hade Ingeborg besökt Måns nattetid. Till en början hade han inte befattat sig med henne men omsider blev frestelserna honom övermäktiga, och han hade då haft könsumgänge med henne. Detta hade hänt vid Larsmässotid och en tid härefter hade de vigts vid varandra. Hur denna vigsel gått till rådde det emellertid skilda uppfattningar om.

Måns berättade att han en tid efter deras umgänge begivit sig till en man vid namn Erik i Svenshult för att hämta några saker. Det var för övrigt i Svenshult som Måns och Ingrid haft umgänge med varandra. Då Måns kom hem till Erik, var en präst i hans sällskap. Denne, herr Lars, hade varit på besök hos Eriks sjuka grannfru för att ge henne sakramentet. Det var nu sent på kvällen. Prästen och Erik kände tydligen till Måns förbindelse med Ingeborg och försökte övertala honom att gifta sig med henne, eftersom även Ingeborg var närvarande. Herr Lars och Erik ville att de genast skulle vigas vid varandra i huset där de var, och prästen sa att han fått biskop Baazius tillstånd till denna förrättning. Måns vägrade och bad att först få tala med sina föräldrar. Detta förvägrades honom och i stället uppmanades han att frivilligt låta sig vigas vid Ingeborg. Då han fortfarande vägrade, lät Erik sända efter en töm att binda honom med, och han tog honom härefter i armen och ledde honom fram till Ingeborg. Prästen räckte fram en ring men Måns vägrade att ta emot den. Han svarade sedan nekande på frågan, om han ville ha Ingeborg till hustru. Trots hans protester genomfördes vigseln, och därefter sa prästen: " nu har jag vigt er, gå nu till biskopen och klaga"!

Detta var Måns version av hur det hela gått till. Prästen som vigt dem var också närvarande och påpekade ännu en gång att biskop Baazius givit honom tillstånd att förrätta vigseln. Det framkom att Måns och Ingegerd stannat kvar hos Erik på natten men att de inte legat tillsammans, det vill säga, i samma säng. Efter det att Måns berättat om det skedda var det dags för Ingeborg att ge sin version av vad som hänt.

Hon berättade att hon levtt tillsammans med Måns i trefjärdedels år och att de under denna tid "gingo till duk och disk och levde väl tillsammans". Allt hade varit frid och fröjd så länge de levde i Ödestugu socken, men då de flyttade till Malmbäck förändrades Måns sinnelag. Detta intygades av flera av dem som var närvarande, och de berättade också att Ingeborg var en rättskaffens kvinna och att Måns inte hade något att beskylla henne för. Måns anklagade emellertid henne för att ha mjölkat några kor som tillhörde en annan. Han beskyller alltså henne för trolldom. Denna anklagelse kunde han dock inte bevisa. Ingeborg berättade att det var han som begivit sig till henne på natten, och inte tvärt om som Måns påstått. Han hade då sagt: " ... hade jag varit hos er en gång så skulle jag väl

sedan öfiftare få er vilja". Ingegerd berättade också att man alls inte låtit skicka efter en töm vid vigseln. Herr Lars hade emellertid sagt: " om dom tog och band dig med en töm och slängde dig i fängelse så vore det din rätta lön ". Erik hade förvisso tagit Måns i armen vid vigseln, eftersom han inte stod tillräckligt nära bruden. Ingen hade heller hört honom svara något annat än ja på frågan om han ville gifta sig med henne.

När både Måns och Ingeborg avgivit sina berättelser, bestämde biskopen att avgörandet i frågan skulle uppskjutas en tid, så att de fick tid på sig att bli sams. Om de inte kunde förlikas och leva tillsammans, skulle saken tas upp till vidare behandling i domkapitlet.[\[1\]](#)

Varför skulle biskopen visitera? - Biskopsvisitationernas regelverk.

Måns och Ingeborgs oenighet om vad som egentligen hänt mellan dem var ett av alla de ärenden som togs upp till behandling på biskopsvisitationerna i Växjö stift under 1650-talet. I det här fallet handlar det om två gifta människor som levde oroligt i sitt äktenskap, men även andra ärenden som t ex rörde kyrkans ekonomi, reparationer, löner och tjänstetillsättningar kunde tas upp till behandling liksom frågor rörande ordningen i församlingen, människornas katekeskunskaper, fylleri, slagsmål, stölder etc.[\[2\]](#)

Vad var då en biskopsvisitation? Vilket syfte hade den? Den biskop som visiterade i Växjö stift under 1650-talet hade i huvudsak två att förhålla sig till. Dessa var Kyrkoordningen 1571 och visitationsordningen *Cursus Visitationis Dioecesis Wexionensis*. Man bör hålla i minnet att detta var tiden innan de kyrkliga enhetssträvandena hade slagit igenom på allvar i Sverige. En egentlig riksgiltig kyrkolag saknades och den som fanns, dvs KO 1571, kompletterades av diverse stiftsstadgor runt om i Sverige. *Cursus* är att betrakta som en lokal stiftsstadga för Växjö stift även om forskningen har visat på denna stadgas stora betydelse för de bestämmelser kring biskopsvisitationerna som kom att kodifieras i och med antagandet av kyrkolagen 1686.

I både KO 1571 och *Cursus* stadgades det att biskopsvisitationer årligen skulle hållas i siften runt om i Sverige. Om biskoparna av någon anledning var förhindrade att genomföra någon visitationsresa, kunde de låta någon prost eller någon annan pålitlig man utföra visitationerna i deras ställe. Vikten av att visitationer genomfördes årligen poängteras i KO. Enligt regelverken var biskopsvisitationerna till för att biskopen skulle kunna sköta det som i samma förordningar angavs vara hans ämbetsplikter. Vid visitationerna skulle biskoparna först av allt kontrollera sitt underlydande prästerskap. Han skulle se till att de på rätt sätt förde ut Guds ord till församlingarna, delade ut sakramenten, undervisade sina församlingsbor och i allt väsentligt skötte sina prästerliga åligganden på ett korrekt och riktigt sätt. Det var inte bara prästerskapets ämbetsutövande som skulle undersökas, utan även deras leverne skulle kontrolleras. Om biskopen upptäckte att något inte stod rätt till, skulle den felande manas till bättring, och om detta inte hjälpte skulle den felande bestraffas.

Inte bara prästerskapet utan också församlingsbornas, menige mans, religiösa och moraliska leverne skulle undersökas. Biskopen skulle noga ge akt på att de höll sig till Guds rena ord, vördade sakramenten och bemödade sig om att lära sig sin katekes. Han skulle också kontrollera att ingen vantro eller vidskepelse fanns i församlingarna och även ge akt på hur föräldrarna uppfostrade sina barn. Vad det gäller församlingsbornas leverne skulle biskopen noga ha uppsikt över hur det stod till med sedligheten i församlingarna. Han skulle också undersöka om människor levde illa i sina äktenskap och allmänt kontrollera att det rådde ordning och reda i församlingarna. Om han upptäckte några brister, skulle dessa rättas till först och främst genom förmaningar, och om detta inte hjälpte genom bestraffning av den skyldige.

Det kan vara värt att påpeka att KO 1571 och *Cursus* i stort sett överensstämmer vad gäller biskopens uppgifter vid visitationerna. *Cursus* är dock mer utförlig beträffande katekesförhören och betonar katekeskunskaperna stora betydelse för människorna.[\[3\]](#)

Biskopsvisitationerna var alltså ett sätt för biskoparna att kontrollera sitt underlydande prästerskap och deras församlingsbor. Visitationerna var emellertid inte enbart en kontrollinstans för biskopen, utan de kunde också användas av prästerskapet och menige man för att föra fram klagomål och önskingar till biskopen.[\[4\]](#) Detta skall jag emellertid inte gå in närmare på här. Låt oss istället se vilken sorts texter de protokoll är, som bevarats från biskopens visitationer i Växjö stift under 1650-talet.

1600-talets biskopsvisitationer som textsorter

De källor som ligger till grund för vår rekonstruktion av 1600-talets biskopsvisitationer är de protokoll som nedtecknades av stiftsnotarien vid själva visitationsakten. Visitationerna inleddes vanligtvis med att gudstjänst förrättades var efter katekesförhör hölls med de närvarande församlingsborna. Närvaron vid visitationerna var obligatorisk och ingen fick lov att utebli utan laga förfall. Den som var frånvarande utan giltig orsak riskerade att bötfällas. Då katekesförhöret var över och de som visat sig duktiga berömts och de mindre framstående bannats, fick kvinnorna och de yngre lov att bege sig hemåt. Socknens män, det lokala prästerskapet samt biskopen och hans följe stannade kvar i kyrkan för att avhandla de frågor som ansågs viktiga.[\[5\]](#)

Som historiker utsätter man alltid det material som man önskar använda sig av för en källkritisk analys enligt fyra källkritiska kriterier. Man frågar efter äkthet, tidssamband, beroende och tendens.[\[6\]](#) Om man vill avgöra exakt vad som togs upp till behandling vid visitationerna, ställs man omedelbart inför ett stort problem. Allt som sades och gjordes vid visitationerna fördes inte till protokollet. Denna iakttagelse grundar sig på det faktum att det ibland står nedtecknat att en visitation hållits, men inte ett ord om vad som avhandlades vid denna.[\[7\]](#) Detta gör det i princip omöjligt att exakt återge vilken typ av frågor som togs upp till behandling vid biskopsvisitationerna. Man måste därför ställa sig frågan, vad som fördes till protokollen och vad som utelämnades. Det intryck man får, är att det som nedtecknades var det som ansågs särskilt viktigt eller sådant som skulle åtgärdas eller tas upp till behandling vid ett senare tillfälle, t ex i domkapitlet eller vid tinget. De bevarade protokollen visar alltså inte vad som togs upp till behandling vid visitationerna utan snarare vad som ansågs vara viktigt att anteckna och bevara för framtida bruk. Det handlar inte om ett systematiskt uteslutande av olika ärendetyper från den kyrkliga överhetens sida, men man kan inte komma förbi det faktum att det var kyrkans män som avgjorde vad som var värt att föra till protokollet och inte. Detta är en problematik som man måste vara medveten om när man arbetar med ett material av denna typ.

Vad gäller de källkritiska aspekterna kan vi konstatera att protokollen nedtecknats av den stiftsnotarie som följde med biskopen på dennes visitationsresor runt om i stiftet. Han förde anteckningar under själva visitationsakten. Dessa renskrevs sedan. Jag har, då det varit möjligt, jämfört de renskrivna protokollen med "kladdarna" och då funnit att de inte skiljer sig åt på något anmärkningsvärt sätt. Notarien var med vid själva visitationen. Han var närvarande i samma rum och såg och hörde med egna ögon och öron vad som avhandlades. Av detta följer att vi inte har några källkritiska anmärkningar att rikta mot protokollen när det gäller tidssambandet eller beroendekriteriet.

Jag har tidigare berört problemet med vad som förts till protokollen och vad som utelämnats. Materialet är tillkommet på överhetens initiativ, och av detta följer att man är tvungen att iakttä en viss försiktighet, om man vill komma åt folkets röst i materialet. Det är överhetens tolkningar av vad som gjordes och sades som möter oss i protokollen. Jag har däremot svårt att tänka mig att materialet skulle vara tendensiöst, dvs vinklat eller tillrättalagt, i det avseendet att det skulle innehålla uppgifter som medvetet förvridits eller förvanskats i ett visst syfte. Varför skulle man medvetet föra in falska uppgifter i sitt eget arkiv? Jag utgår också från att materialet är äkta, då jag inte kan se någon anledning till varför någon skulle kunna ha något intresse av att förfalska denna typ av material.[\[8\]](#)

En text kan ha ett eller flera olika syften och syftet påverkar textens utseende. Syftet med en text är vanligtvis något av nedan nämnda punkter: Med texten önskar man:

- Informera.
- Förmå någon att göra något.
- Övertyga.
- Lära ut.
- Skapa kontakt.[\[9\]](#)

Varför har protokollen nedtecknats och bevarats? Man måste komma ihåg att allt källmaterial tillkommit och bevarats för ett visst syfte. Protokollen från biskopsvisitationerna har nedtecknats och bevarats för att den information som protokollen innehåller skulle användas på ett eller annat sätt vid ett senare tillfälle. Protokollen skrevs i två exemplar. Ett skulle förvaras i domkapitlets eget arkiv, och ett protokoll skulle behållas i den visiterade församlingens kyrkans arkiv. Uppgifter från visitationsprotokollen användes sedan vid sammanträden i domkapitlet, vid sammankomster vid tinget och då sockenstämmor hölls ute i de olika församlingarna om något behövde åtgärdas. De nedtecknade och bevarade protokollen gjorde att information som framkommit vid någon visitation kunde användas av personer som inte var närvarande vid det aktuella tillfället. Den skrivna informationen kunde t ex användas av biskopens eller den lokale prästmännens efterträdare, då en visitation hölls många år senare. Till viss del kan protokollen sägas vara offentliga, då hela eller delar av innehållet kunde läsas upp offentligt vid ting och sockenstämmor. Protokollen bör ha varit lätta att använda, då de ofta är lättöverskådliga och väl skrivna med de olika ärendena indelade i olika punkter. Värt att nämna i sammanhanget är att notarien ibland gav språket lokalfärg då han skrev på dialekt. Ordet *ofta* kunde t ex ges den småländskt klingande stavningen *öffte*.[\[10\]](#)

Om man vill försöka att beskriva visitationernas funktion och syfte så kan man i första hand säga att de bevarades och nedtecknades på grund av att de innehöll information som ansågs vara viktig.

Avslutning - Måns Haraldssons öde

Hur gick det då för den Måns Haraldsson som vi mötte i inledningen? Efter den ovannämnda biskopsvisitationen är det tyst om Måns i nästan tio år, men vid nyårstid 1660 kom en skomakare vid namn Måns Haraldsson till Malmbäcks socken. Här bodde en kvinna vid namn Karin Persdotter, gift med en trumslagare som dragit ut i kriget och inte hörts av på mycket länge. Måns och Karin fattade tycke för varandra. Han var som vi sett redan gift, men han trodde inte att det skulle vara några svårigheter att få domkapitlet i Växjö att bevilja honom skilsmässa. Vid samma tid spreds också ett rykte i bygden som berättade att trumslagaren stupat. En dag upptäckte Karin att hon var med barn. Om Måns inte fick igenom sin skilsmässa och om trumslagaren inte var död, hade de begått dubbelt hor, ett brott som var belagt med dödsstraff. Måns och Karin bestämde sig för att rymma. För att få pengar till sin flykt sålde de trumslagarens kor, och genom en mindre nogräknad präst lyckades de skaffa sig förfalskade pass varpå de gav sig iväg. De slog sig ned i Östergötland, där Karin en tid senare födde deras barn. Allt var frid och fröjd tills den dag trumslagaren kom hem. Han lyckades spåra upp paret med hjälp av kronobetjäningen och Måns och Karin fördes till Jönköping för att rannsakas. Sommaren 1661 ställdes de inför rätta. Karin berättade att hon trott att trumslagaren var död och att skomakaren skulle få sin skilsmässa beviljad när som helst. Måns sa att också han trott att mannen var död och att han skulle få lov att skiljas från sin hustru inom en snar framtid. Måns hustru var den Ingeborg Jonsdotter som vi mött vid visitationen i Malmbäck 1652. Deras förklaringar och ursäkter hjälpte föga och de dömdes till döden för dubbelt hor. Skomakaren skrev en supplik till hovrätten i vilken han berättade hur det egentligen stod till med hans äktenskap. Han berättade att han tvingats till vigseln med Ingeborg och att han under flera års tid försökt att få äktenskapet upplöst. Han hade vänt sig till såväl kyrkoherde och prost som till biskop och domkapitel för att få upprättelse men misslyckats. Han hoppades nu att Göta hovrätt skulle kunna hjälpa honom. Måns hoppades emellertid förgäves. Hovrätten dömde hårt och slog fast dödsdomarna. En höstdag i november 1661 avrättades Måns och Ingeborg för sin förbjudna kärlek.[\[11\]](#)

Sammanfattning

1650-talets biskopsvisitationer ägde i regel rum en gång om året. De svenska biskoparna reste då runt i sina stift och försökte besöka så många församlingar som möjligt. Vid visitationerna togs en mängd olika ärenden upp till behandling. Visitationerna var främst till för att biskopen skulle kunna kontrollera sitt prästerskaps och sina församlingsbors religiösa tro och moraliska vandel. Vid visitationerna hade samtliga församlingsbor närvaroplikt. I min egen forskning sysslar jag med biskopsvisitationerna i Växjö stift under 1600- och 1700-talen och jag har vid ett flertal olika tillfällen varit tvungen att fundera över mitt källmaterials beskaffenhet. Många av de ärenden som togs upp till behandling vid visitationerna fördes till protokollet av den notarie som biskopen hade med sig vid sina visitationsresor. Allt fördes emellertid inte till protokollen utan endast sådant som ansågs vara viktigt eller som skulle åtgärdas vid ett senare tillfälle nedtecknades. Anledningen till att protokoll fördes och bevarades var alltså att den information som de innehöll skulle kunna användas vid ett senare tillfälle. Protokollen skrevs i två exemplar. Ett förvarades i domkapitlets eget arkiv och ett exemplar sparades i den visiterade församlingsskyrkans eget arkiv. Uppgifter från protokollen användes sedan vid sammanträden i domkapitlet, vid tingsförhandlingar och vid sockenstämmor. Innehållet i visitationsprotokollen kan till viss del sägas vara offentligt då hela eller delar av protokollen kunde läsas upp offentligt. Protokollen var lätta att hämta uppgifter ur då de vanligen var lättöverskådliga och välskrivna med de olika ärendena indelade i punkter. Om man vill försöka förstå varför protokollen nedtecknades och bevarades så kan man säga att den främsta orsaken var att de innehöll information som betraktades som viktig.

(Föredrag hållet vid Textsortsymposium på Högskolan i Växjö 960906)

[1] Ärendet är hämtat från biskopsvisitationen i Malmbäck den 13 juli 1652. ValA, VDA, Protokoll från biskopsvisitationer 1652-84. FIIa:1.

[2] Om biskopsvisitationer se tex Olle Larsson, Biskopsvisitationer i Norra Allbo under 1600-talet. Värendsbygder. Norra Allbo Hembygdsförening 1996 sid 86-107.

[3] Then Swenske Kyrkeordningen. Läter all ting ährliga och skickeliga tillgå. 1 Cor. 14. Tryckt j Stockholm aff Amund Laurentzon. Anno Domoni MDLXXI.

Petrus Jonae Angermannus, Cursus Visitationis Dioecesis Wexionensis. Uthi hwilkom huffvudgrunden aff the öffning medh Christi församling I effter Catechismi ordning uthi visiteringen hållin/korteliga är författat/Lärom och Åhörarom nyttig att öffuerläsa och begrunda. Item hustafflan/författat i sex predikningar/allom them som på ämbetes och tjänsts wegna ther uthi rum haffua/nödtorfftig att weta och öffuerwäga. Sammandragin och utgångin aff M PetroJonae Angermannus E.VV. Prentat i Rostock aff Christff Rensuer Anno MDVC.

[4] Se Olle Larsson, Biskopen visiterar. Biskopsvisitationernas verksamhet, aktörer och sanktioner i Växjö stift under 1650-talet. Opublicerat avhandlingsavsnitt vid Historiska Institutionen vid Lunds Universitet 1996.

[5] Det är ofta mycket svårt att fastställa vilka personer som var närvarande vid biskopsvisitationerna. Klara bestämmelser för närvaron vid visitationerna kommer först med 1686 års kyrkolag. Se Sveriges kyrkolag af år 1686. Utg. 1910 sid 272f.

[6] För en mycket översiktlig beskrivning av källkritikens grundläggande principer se Torsten Thurén, Orientering i källkritik. Är det verkligen sant? 1986.

[7] Se t ex biskopsvisitationen i Bolmsö den 5 novemder 1654. ValA, VDA, Protokoll från biskopsvisitationer 1652-84. FIIa:1.

[8] För ett mer utförligt resonemang se Olle Larsson, Prästens Penningar och Berusade Bönder, Grälände Grannar och Tvivel i Tro. - Biskopsvisitationernas kompetensområde i en föränderlig tid 1650-1770. Opublicerat avhandlingsavsnitt vid Historiska Institutionen vid Lunds Universitet. 1995.

[9] Om textsorter se t ex Kurt Nyholm, Textsortsvarianten und Textsortenwandel am Beispiel des deutschen Briefs.

[10] Det tidigare nämnda protokollet från biskopsvisitationen i Malmbäck den 13 juli 1652

innehåller exempel på dialektal stavning. VaLA, VDA, Protokoll från biskopsvisitationer 1652-1684. FIIa:1.

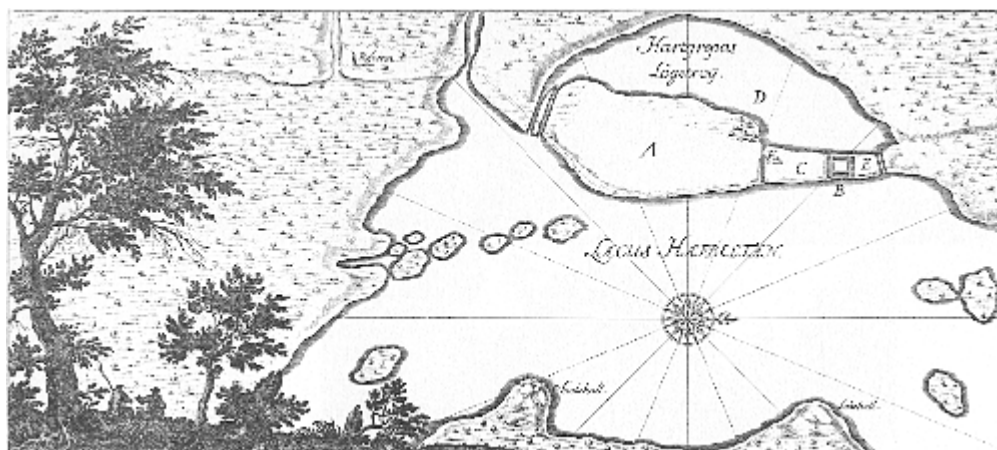
[11] Slutet på historien om Måns Haraldsson är hämtad från Rudolf Thunander, Förbjuden kärlek. Sexualbrott, kärleksmagi och kärleksbrev i 1600-talets Sverige. 1992.

En man mitt i den svenska stormakttidens utkant - Petter Rudebeck och hans annorlunda historia

Av Håkan Nordmark, doktorand i historia

[Länk till presentation av Håkan Nordmark](#)

Under slutet av 1600-talet låg den kända staden Troja i Småland, närmare bestämt i Almundsryds socken som gränsar till till Skåne. Den som hade anlagt staden var ingen mindre än den driftige Oden, som förresten inte alls var någon gud utan en människa av kött och blod. Man kan också få höra den meningen att Oden hade bott och verkat som kung i Småland på en gård som kom att kallas Asgård i en socken som efter honom, den främste bland asar kom att kallas just Asa. I och med sin trollkunnighet blev denne duktige och mångkunnige man betraktad som en gud av folket. Tycker någon att namnet Troja inte låter särskilt småländskt eller ens svenskt bör man tänka på att staden har fått sitt namn av de starka vallar och befästningsmurar som omgav den som skydd, precis som kroppen omges och skyddas av en **tröja!**

Ill. 1. Karta över staden Troja i Småland ur Erik Dahlbergs *Svecia Antiqua et Hodierna*.

Rubriken till kopparsticket talar om för oss att kartan föreställer "Den af hedenhöös uråldrige staden Troja, som uti Odens tid, efter hans ankomst utur Asien är vorden funderat" Förklaraingarna till bokstäverna i bilden är följande: "A. Själva gamla staden Troja, nuförtiden alldeles devasterat och öde. B. Trojenborg eller det gamla Allfaders residens och säte. C. Hovgården där De Tolv Domare bodde. D. Gunnil Grepas eller Hartgrepa lögetrog, varuti hon lögade sina barn, vilkets vatten ännu är rödaktigt, som säges av det myckna blod som vid Trojas erövrande är utgjutet. E. En åker som ännu i den dag finnes full med människoben. F. En våning där oden lät sig synas varje afton, enär någon hjältegrav vart mot hans vilja opärder" På detta kopparstick, som tillkommit på Petter Rudebecks initiativ, ses även en "Resesten" till vänster. Förlagan till planschen över staden Troja finns i Kungliga Biblioteket.

Stopp ett tag, säger väl vän av ordning, Troja i Småland - vem kan ha sådana idéer?!!

Jo, mannen bakom Smålands stolta forntid är Petter Rudebeck, som under slutet av 1600-talet skrev sin stora historik över det gamla Småland. Petter Rudebecks i stort sett färdigredigerade manuskript omfattar runt 300 handskrivna foliosidor och bär det pampiga

namnet: "*Forna Rijdghiöta eller Smålandske Antiqviteter med dess Tillhörige Kopparstycken och alle der hoos passerade Historier utur mörkret Upsökte igenfundne afritade och Sammanskrefne aff Petter Rudebeck Anno 1693*". Vanligen kallas manuskriptet kort och gott för *Smålandske Antiqviteter*. Petter Rudebecks historia kom aldrig i tryck, men trots det har han varit känd och använd av senare tiders historieskribenter genom det flertal avskrifter som funnits. In på 1900-talet har hans manuskript visat sig värdefullt - inte minst för ballad- och visforskningen. I poesin i ballader och visor trodde sig nämligen Petter Rudebeck kunna finna en historisk sanning och därför tecknade han ned dem i sitt manuskript.

Petter Rudebeck arbetade dessutom ända in på det tidiga 1700-talet på ett komplement eller en tillökning till det första manuset, också detta på cirka 300 sidor. Sammantaget rör det sig alltså om drygt 600 sidor där Petter Rudebeck beskriver Smålands med intilliggande provinser historia och antiqviteter. Av titeln som Rudebeck själv givit sitt verk framgår att han haft för avsikt att illustrera det med kopparstick, förmodligen är det de så kallade antiqviteterna som skall avbildas. *Antiqviteter* var nämligen det namn som under 1600-talet användes för det vi idag vanligen kallar forn-minnen eller forn lämningar.

Låt oss gå tillbaka till Petter Rudebecks manuskript och se vad mer han vet att berätta om det märkvärdiga och sällsamma Småland.

Jo - i Småland låg också det stora slagfältet Bråvalla hed, där oräkneliga drabbningar gått av stapeln. Särskilt tre stora slag är knutna till heden: göternas drabbning med Hunahären, Kung Rings slag mot den dansk/norske kungen Harald Hildetand samt det fältslag där kvinnohären eller den skäggalösa hären under ledning av hjältinnan Blända nedgjorde hela den danska armén.

Blända och hennes insatser är vid närmare betraktande rent otroliga! Det hela utspelade sig, enligt Petter Rudebeck, på den tiden då Kung Alle regerade i Småland. Denne konung och alla män som kunde bära vapen blev inbjudna att hjälpa kungen i Västergötland med fältttåget och kriget i Norge. När landskapet så var tömt på krigsmän passade de danske på att göra en inbrytning och överfalla Småland. Danskarna härjade vilt och grymt, allt var eländigt eftersom landet stod utan värn - då tog en ung kvinna Blända vid namn, manligt hjärta till sig och skickade ut budkavle runt Småland att alla kvinnor som var vapenföra skulle ta med sig vad de hade av mat och dryck och samlas på en bestämd mötesplats, som senare kom att kallas Quinneberga. Ett annat ställe där Blända och hennes skägglösa armé höll till kom att kallas Skäggalösa. De som hörsammade Bländas kallelse var bara kvinnorna i de fem häraderna runt Växjö, men det blev en försvarlig armé ändå. Alla lyssnade till Bländas tal om försvar av hembygden i männens frånvaro och samtyckte till hennes plan, som genast sattes i verket.

Till danskarna skickades en bön om att de skulle sluta att härja landet och istället komma och möta kvinnorna som lovade att bli deras käre hustrur, eftersom de i männens frånvaro ändå var så gott som änkor. Därefter dukade kvinnorna upp ett dignande gästabudsbord på Bråvallahed. När Blända såg att Danskarna var i antågande så delade hon upp sin här i tre delar som alla gömde sig i skogarna runt heden. Själv ledde hon huvudhären och två andra generalinnor som hette Rambor och Sigrid ledde de två mindre avdelningarna.

Väl ankomna till den avtalade platsen fann danskarna blott ett uppdukat gästabudsbord, men de tänkte att kvinnorna nog blivit rädda. I sitt övermod gick de så långt att de hävdade att "Mat tjänar oss bättre än käringar". Därpå började de äta och fylla sig med öl, och snart bar det sig inte bättre än att var och en somnade där han satt och var - danskarna låg strödda över heden som slaktovar. Plötsligt, på en given signal, bröt kvinnorna ut ur skogen med yxor, stakar och stänger i högsta hugg. Det blev ett så gruvligt manfall att inte en enda dansk levde över drabbningen.

Då kung Alle kom hem igen och fick höra om kvinnornas bragd belönade han dem på ett flertal sätt. Det främsta var att kvinnorna i de fem häraderna som värnat riket skulle ärva lika

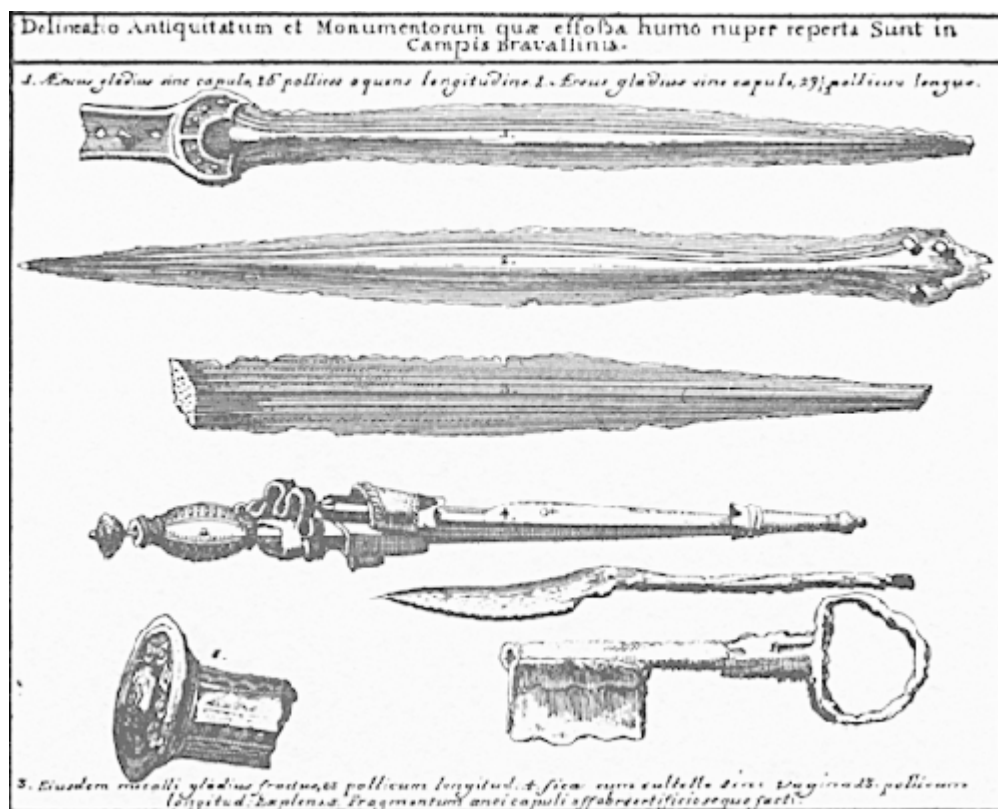
som manlig arvinge. Dessutom beviljades kvinnorna rätt att bära ett fälttecken eller en så kallad lista på sina högtidsdräkter, vid bröllop skulle kvinnorna äras med trummor och basuner i brudföljet precis som i ett krigståg. Dessutom fick de fem häraderna, som kom att kallas Värmland eller Varend eftersom de värnat riket i männens bortvaro, omfattande skattelättnader, men häraderna norr därom i Njudung fick en extra skatt för att kvinnorna där fejt sprungit undan. Denna skatt kallades därför springeskatten - i varje fall om vi vågar tro Petter Rudebecks Historia.

Ett flertal gravar och minnesmärken efter Bländas dust med danskarna och de två andra stora drabbningarna syntes klart och tydligt på slagfältet - i vart fall på 1690-talet. Petter Rudebeck själv råkade faktiskt bo just på den berömda Bråvalla hed, närmare bestämt på Huseby järnbruk några mil söder om Växjö, men hans väg till att bli småländsk brukspatron och historieskribent var allt annat än spikrak.

I förordet till Smålenske antiqviteter säger Rudebeck som svar till dem som kanske tror att han vill glorifiera sin fädernesbygd att "iag är en Westmanlänning och född i Biörskog sochn, och sålunda utom Pashion berättar det iag läsit, sett och hört om småländska saker". Att Rudebeck berättar om Småland utan passion vill jag låta vara osagt, men att han föddes i Västmanland stämmer helt och hållet. Fadern hette Paul Rudbeckius och var son till Johannes Rudbeckius, professor i Uppsala och blivande biskop i Västerås. En av Paul Rudbeckius bröder hette Olof, men är mer känd som Olaus Rudbeck - mannen bakom den så kallade Atlantikan, ett historieverk som sätter Sverige i världshistoriens mitt genom att hävda att det lyckliga och idealiska Atlantis som Platon talar om egentligen är Sverige, och att de flesta så kallade klassiska gudar och hjältar egentligen hade sin hemvist i Norden. Allt detta och mer därtill lyckades Olaus Rudbeck bevisa genom en salig blandning av klassiska historieverk, folklivsnotiser samt en snillrikhet och uppfinningsrikedom vid uttolkning av språk och ortnamn som forskningen tidigare inte sett maken till.

När Petter Rudbeckius, som han då hette, föddes den 30:e Juni 1660 var det alltså inte vilken släkt som helst som tog emot honom. Petters fader Paul var jurist och fram till 1662 verksam i Bergslagen, då han blev sekreterare vid Göta Hovrätt i Jönköping, i anslutning därtill gick flyttlasset till Småland. 1670, vid tio års ålder, skickades Petter till Växjö skola och gymnasium, och därifrån for han och några av hans bröder till Uppsala för att studera. Vid universitetet blev Petter kvar i fyra år och under den tiden, närmare bestämt 1675, blev hans fader Paul Rudbeckius adlad under namnet Rudebeck. 1678 lämnar Petter Rudebeck, som 18-åring, den akademiska banan för en militär karriär där han går från kornett via löjtnant till regementkvartermästare vid Kronobergs infanteri. 1689 begär han avsked från sin tjänst för annan militär verksamhet. Avskedet beviljas, men av hans andra planer blir inget av.

Vid 29 års ålder står Petter Rudebeck som yngre bröder i en förhållandevis nyadlad familj, och som avdankad militär utan någon egentlig försörjning, dessutom är han ogift. Det är då, 1689, som han tillsammans med en av sina bröder drar igång driften vid det insomnade Huseby bruk söder om Växjö. Bruksdrift var inget nytt och ovant för familjen Rudebeck, redan tio år tidigare hade fadern Paul grundat ett nytt bruk i Väckelsångs socken, som bara ligger ett par mil från Huseby. Bröderna Rudebecks bruksrörelse var framgångsrik och de utökade senare med Lessebo järn- och pappersbruk. På Petter Rudebecks lott föll särskilt driften vid Huseby, och där blev han kvar till sin död 1710. Åren på Huseby fylldes med bruksdriften och arbetet på det stora verket Smålenske Antiqviteter, dessutom hann Petter Rudebeck med att gifta sig med en adelsföken som hette Anna Liwensten, paret fick tolv barn på 16 år, sex av de tolv barnen dog dock redan i späda ålder.

Ill. 2. Jordfynd från Bråvallahed.

Dessa saker hittades av en bonde som plöjde i närheten av Huseby. Petter Rudebeck tog hand om dem och överlämnade dem senare till Erik Dahlberg som lät avbilda dem i Sveciaverket och skänka dem till Antikvitetskollegiet. Nu förvaras de i Statens historiska museum. Förlagan till planschen finns i Kungliga Biblioteket.

Låt oss återvända till det forna Småland med omnejd så som Petter Rudebeck såg landskapet under de sista åren av vår stormaktstid. Även om Blända kan sägas vara hans paradnummer, så finns det många andra fantastiska berättelser hos Rudebeck - eller vad sägs om: Den första göterkonungen Erik och hans stad Vitala; varifrån det som skulle bli Danmark koloniserades, eller den stora utvandringen från Angelstads socken till det land som efter de utvandrade anglerna kom att kallas England. En annan utvandring skedde från Långaryds socken och Lagaborgs slott - dessa utvandrare var de i hela Europa kända langobarderna som till sist slog sig ner i Italien. Langobard är ett gammalt Götiskt ord som betyder "de karlar som vilja slåss och rida länge". Namnet syftar på de som kämpade mest och red efter hunerna längst då dessa flydde krigsskådeplatsen i det stora hunahärsslaget på Bråvallahed. Dessa vildbasar slog sig sedan ner i socknen som efter dem kom att kallas Långaryd, en annan hop av dessa krigare bodde på och omkring Lagaborgs eller Lagaborgs slott.

Som framgår av utdragen ur *Småländske Antiquiteter* har Petter Rudebeck tydligen velat skriva en Småländs historia illustrerad med märkliga fornlämningar från de trakter han beskriver - det låter väl som en hedervärd och någorlunda normal sysselsättning, men efter de inledande glimtarna kring Troja, Oden, Blända och Langobarderna inställer sig förmodligen frågan: "Var denne Petter Rudebeck en fullständigt galen man, slagen av vansinnesfantasier?"

Låt mig vänta lite med svaret på den frågan och istället säga något om Rudebecks förebilder. Som historieskribent hade Petter Rudebeck två viktiga inspiratörer. Den ene var den redan nämnde farbrodern Olaus Rudbeck som under Petters tid i Uppsala arbetade på sitt manus till *Atlantikan* och lät provtrycka delar av den första volymen under brorsonens vistande i lärdomsstaden. Olaus Rudbeck och *Atlantikan* kom att få ett betydande inflytande på Petter och hans *Småländske Antiquiteter*. En annan, möjligen viktigare,

påverkan och inspiration fick Rudebeck från Erik Dahlberg, en av den svenska stormaktstidens mer framstående begåvningar. I hans levnadsbana ville Petter Rudebeck måhända se likheter med sin egen; Dahlberg föddes nämligen under små omständigheter, fick in en fot i det militära och gjorde en god karriär där, och adlades så småningom för sina insatser i rikets tjänst. Dessutom var han sysselsatt med att ge ut det som var avsett att bli en stor illustrerad historia om stormakten Sverige med dess fornlämningar och sevärdheter. Tyvärr blev det inget av texten, endast själva planschdelen förverkligades under namnet *Svecia Antiqua et Hodierna*. Med denne greve Dahlberg, som bland allt annat dessutom var riksråd och generalguvernör, upprätthöll Petter Rudebeck täta kontakter och bidrog flitigt med förslag till planscher som borde ingå i Sveciaverket, följaktligen är Småland det mest representerade landskapet i det färdiga planschverket - i varje fall då det gäller fornlämningar och andra märkvärdigheter.

På det tidiga 1690-talet kontaktar Erik Dahlberg Rudebeck för att få upplysningar från det gamla Småland. Av brevväxlingen från tiden framgår att Petter Rudebeck **redan då** har skrivit en del kring märkvärdigheter i Småland, så den tändande gnistan för Petter Rudebecks historiska författarskap kom **inte** från Erik Dahlberg. Vad är det då som har drivit honom till att teckna ned Smålands fantastiska, glömda historia? Man kan bara spekulera i om kärlek till hembygden, kärlek till det egna bruket eller den egna personen är tillräckligt för att förklara Rudebecks författande. Ville han kanske ge det i historieskrivningen försummade landskapet Småland en plats och en identitet?

Ytterligare en tänkbar förklaring till fenomenet Rudebeck är dårskapen som drivkraft. Var Petter Rudebeck vansinnig som hittade på och skrev sådana uppenbart horribla galenskaper? Svaret på frågan är egentligen enkelt - Nej! Petter Rudebeck var **inte** vansinnig. Däremot så är han och hans historia ett exempel på den yttersta, bräckliga grenen i en lång historieskrivnings-tradition som är en del av en föreställningsvärld eller en ideologi. Jag talar om den så kallade göticismen.

Den bärande tanken i denna mäktiga idévärld är att de i hela Europa kända goterna stammar från Sverige och är de samma som götarna, den uppdelning som finns i Europa mellan öst- och västgoter är gammal, den har de med sig från sitt fädernesland där det fortfarande finns östgoter och västgoter. I och med kopplingen goter - götar och vidare att folknamnet goter förknippas med en person som heter Gog gör man också Sverige till ett av de äldsta rikena på jorden. Gog är nämligen ingen mindre än Jafets son, och alltså barnbarn till gubben Noak själv.

Dessa spekulationer var inget unikt svenskt fenomen, de äldsta beläggen vi har för idén om att goterna är från Nordlanden kommer ifrån Sydeuropa och koncentreras senare till spanska historieskrivare. I Norden och Sverige är spridda belägg för en göticistisk tolkning av historien kända från tidig medeltid. Som en viktig och tongivande kraft i Svensk historieskrivning och statsideologi visar sig Göticismen först på 1400-talet. Vid ett kyrkokoncilium i Basel år 1434 pågår rangstridigheter om hur delegaterna skall sitta vid förhandlingarna, de som är i luven på varandra är engelsmän och spanjorer som inte kan enas om vilken nation som är den främsta och bör sitta framför den andra. I stridens hetta drar spanjorerna till med argumentet att de är ättlingar till de vittberömda goterna. Yttrandet föranleder växjöbiskopen Nicolaus Ragvaldi att tala. Han var ett av sändebuden från unionskonungen Erik av Pommern i den Nordiska kyrkoprovinsen, och hans tal kom att slå alla med häpnad.

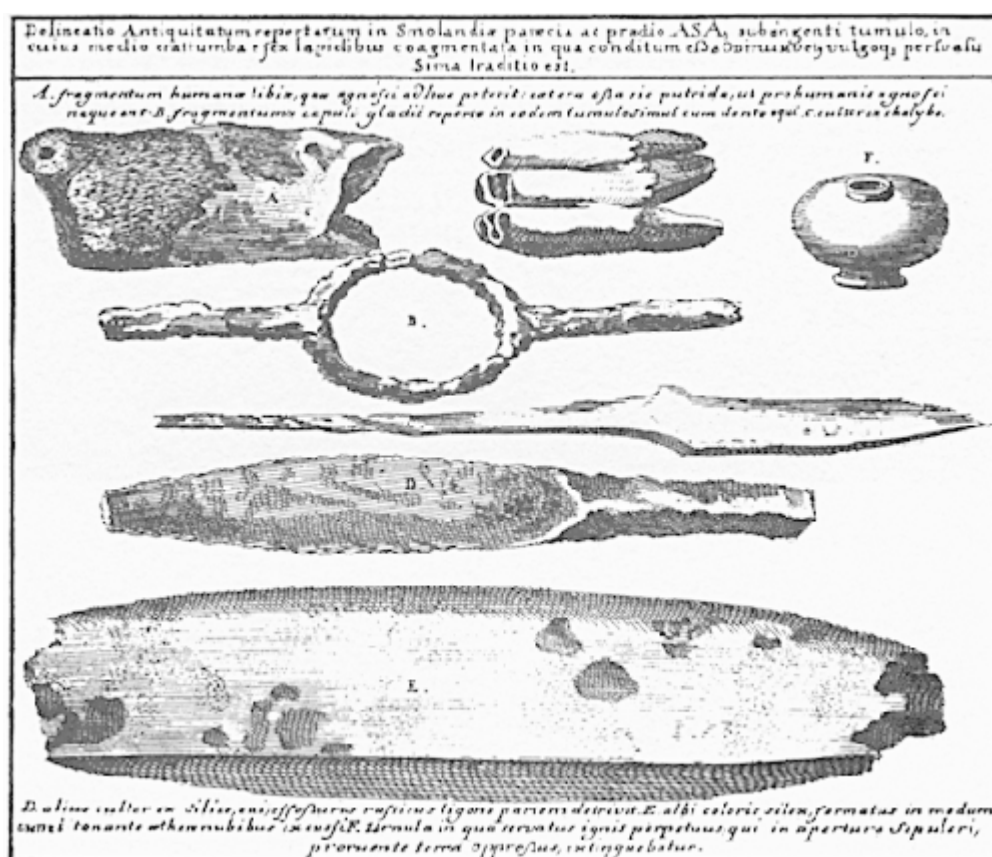
På konciliet gjorde Ragvaldi en utläggning om det land som var goternas ursprungliga hemvist, han gjorde också en exposé över alla de bedrifter och erövringar som dessa nästintill oöverbinnerliga härskaror svarat för. Avslutningsvis yrkade Ragvaldi att konciliet borde ge en mycket förnäm plats åt sändebuden från Norden. De spanska sändebuden gjorde reflexionen att det var nog sant och väl det som sagts, men de stackars goter som blev kvar i sitt kalla hemland var ju de som inte hade någon som helst företagsamhet eller äventyrlust. Hur rangstriderna på konciliet löstes vet vi inte riktigt, men Nicolaus Ragvaldi fick i varje fall se sitt inlägg lämnas utan annan åtgärd än att han ombads lämna

sin begäran skriftligen.

Göticismen får ordentligt fäste i Sverige under andra hälften av 1400-talet i och med de nationella strömningar som man brukar koppla till Karl Knutsson Bonde och hans olika regeringar. Under denna tid framträder också den svenske historieskrivaren Ericus Olai som en fullfjädrad företrädare för göticismen i sin könika om de götiska konungarna och deras bedrifter.

Höjdpunkten för göticismen är Johannes Magnus historieverk om Svea och Göta rikets konungar. Denna krönika utkommer första gången på 1540-talet, och då på latin. Den trycks i ett flertal upplagor och 1620 kommer en svensk översättning. Det sista uttrycket för en allvarligt menad göticism anses ibland vara Olaus Rudbecks Atlantika.

Efter denna korta skiss av göticismen kan man konstatera att där Petter Rudebecks företrädare nöjer sig med att knyta alla dessa stora krigsmän, deras bedrifter och ärofulla glans till Riket Sverige, går han steget längre och börjar knyta dem till särskilda orter inom landet - att sedan de flesta av dessa orter låg i Småland, ja till och med på Petter Rudebecks egna ägor och runt Huseby, det är en helt annan historia.

Ill. 3. Fornsaker från Asa socken.

Sticket visar de fynd som gjordes då "Odens grav" öppnades på 1660- eller 1670 -talet under ledning av Pär Ulfsparre på Asa gård eller "Asgård". I denna ort hade nämligen Oden bott på ålderdomen och då han dog blivit bränd och begravnen där. I närheten kunde man också, i varje fall under slutet av 1600-talet, få se lämningarna av Sleipners stall kallat "Odens krubba" eller "Odens stallkrubba". Det är genom Petter Rudebecks försorg som Erik Dahlberg kommer i kontakt med dessa märkliga lämningar från vår forntid. Förslagan till planschen finns i Kungliga Biblioteket.

Den svenska stormaktsdrömmen dog 1709 i Poltava säger man ibland, året efter dog Petter Rudebeck utan att hans verk kommit i tryck, och därmed var väl det också dött - eller? Nej, inte direkt, Rudebecks *Småländske Antiquiteter* har visat sig vara segare än den svenska stormakten. Trots allt har Rudebeck och hans historia varit känd och använd av

efterkommande historieskribenter tack vare de avskrifter som gjorts av originalmanuset. I en tid då trycktekniken inte var vad den är idag räckte det med ett antal avskrifter för att ett verk skulle få spridning och bli känt. Under hela 1700-talet med dess topografiska landskaps- och sockenbeskrivningar från Småland är Rudebecks ande påtagligt närvarande, på det det nygötiska och romantiskt forntidsälskande 1800-talet ser vi hur Rudebecks skrifter blir till en verklig guldgruva, man kan knappast tänka sig att Gunnar Olof Hyltén-Cavallius Wärend och Wirdarna skulle kunna ha kommit till utan Petter Rudebeck. Hyltén-Cavallius Värendsbeskrivning som sägs ha grundlagt etnologin i Sverige kom ut på 1860-talet. Under 1900-talet har man kunnat se hur framför allt visforskare använt Petter Rudebecks balladuppteckningar, och hur man fortfarande tvistar om vad som är verkliga folksägnor och folkvisor i Petter Rudebecks Antiquiteter, och vad som möjligen kan skildra en historisk sanning.

Petter själv, mannen bakom verket, framstår som alltmer svårbegriplig och svårfångad ju längre tiden går. Vem han var och vad han menade med sin historia kan vi bara spekulera i, hans grav i Skatelövs rivna gamla kyrka är borta, hans bruksherrgård på Huseby är ersatt med en yngre byggnad, endast delar av hans originalmanuskript är bevarat - och mig veterligen existerar det inte ens en avbildning eller ett porträtt av Petter Rudebeck. Men historieskribenten Petter Rudebeck och hans *Smålendske Antiquiteter* är, på gott och ont, i högsta grad levande - inte minst som identitetsskapande. Det händer inte alltför sällan att man kan få läsa en arg insändare i Smålandsposten med signaturen Blända - och då gäller det att passa sig!

(Föredrag hållet i 'Värt att veta' P1 950504)